

Analyse, inform and activate

LAKA

Analyseren, informeren, en activeren

Stichting Laka: Documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie

De Laka-bibliotheek

Dit is een pdf van één van de publicaties in de bibliotheek van Stichting Laka, het in Amsterdam gevestigde documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie.

Laka heeft een bibliotheek met ongeveer 8000 boeken (waarvan een gedeelte dus ook als pdf), duizenden kranten- en tijdschriften-artikelen, honderden tijdschriftentitels, posters, video's en ander beeldmateriaal. Laka digitaliseert (oude) tijdschriften en boeken uit de internationale antikernenergie-beweging.

De [catalogus](#) van de Laka-bibliotheek staat op onze site. De collectie bevat een grote verzameling gedigitaliseerde [tijdschriften](#) uit de Nederlandse antikernenergie-beweging en een verzameling [video's](#).

Laka speelt met oa. haar informatie-voorziening een belangrijke rol in de Nederlandse anti-kernenergiebeweging.

The Laka-library

This is a PDF from one of the publications from the library of the Laka Foundation; the Amsterdam-based documentation and research centre on nuclear energy.

The Laka library consists of about 8,000 books (of which a part is available as PDF), thousands of newspaper clippings, hundreds of magazines, posters, video's and other material. Laka digitizes books and magazines from the international movement against nuclear power.

The [catalogue](#) of the Laka-library can be found at our website. The collection also contains a large number of digitized [magazines](#) from the Dutch anti-nuclear power movement and a [video-section](#).

Laka plays with, amongst others things, its information services, an important role in the Dutch anti-nuclear movement.

Appreciate our work? Feel free to make a small [donation](#). Thank you.

www.laka.org | info@laka.org | Ketelhuisplein 43, 1054 RD Amsterdam | 020-6168294

DE ATOOMLOBBY IN HET MOERAS DER ANTI'S.

een politiek-ekonomiese analyse van de
kernenergieperikelen in Nederland.

Wil Ronken
Rob ter Bogt

PRIJS: 7,95

Collectie Stichting *Laka*

www.laka.org
Gedigitaliseerd 2014

"Ich halte dafür, dass das einzige Ziel der Wissenschaft darin besteht die Mühseligkeit der menschlichen Existenz zu erleichtern. Wenn Wissenschaftler, eingeschüchtert durch selbstsüchtige Machthaber, sich damit begnügen, Wissen um des Wissens willen aufzuheulen, kann die Wissenschaft zum Krüppel gemacht werden, und eure neuen Maschinen mögen nur neue Drangsale bedeuten. Ihr müßt mit der Zeit alles entdecken, was es zu entdecken gibt, und euer Fortschritt wird doch nur ein Fortschreiten von der Menschheit weg sein. Die Kluft zwischen euch und ihr kann eines Tages so gross werden, das euer Jubelschrei über irgendeine neue Errungenschaft von einem universalen Entsetzensschrei beantwortet werden könnte".

Bertolt Brecht.

INHOUDSOPGAVE:

	<u>blz.</u>
<u>Voorwoord.</u>	4
<u>1. Inleiding.</u>	5
<u>2. Kapitaal, staat en (kern)energie.</u>	11
2.1. Inleiding.	11
2.2. Rol en waarde van het nukleair-industrieel kompleks.	13
2.3. Functie en rol van de staat.	16
<u>3. Ontwikkelingen op het gebied van kernenergie.</u>	25
3.1. Kernenergie-ontwikkeling in West-Europa.	25
3.2. De rol van de staat in de economiese ontwikkelingen in Nederland na '45.	31
3.3. Kernenergie in Nederland '45-'80.	34
3.3.1. De onderzoeksfase.	34
3.3.2. De ontwikkelingsfase.	43
3.3.3. De kommersiële fase.	56
3.4. Aanzetten van de overheid tot een maatschappelijke discussie.	68
3.5. Energie-onderzoek in Nederland in kort bestek.	70
3.6. De elektrisiteitssector.	74
<u>4. De Anti Kernenergie Beweging (AKB).</u>	80
4.1. Ontstaan en ontwikkeling van de AKB.	80
4.1.1. De periode '45-'72.	80
4.1.2. De strijd rond de Kalkarheffing.	81
4.1.3. De terugval van '75-'76.	84
4.1.4. De grote protestakties.	88
4.1.5. De Brede Maatschappelijke Diskussie.	98
4.2. De ideologische achtergronden en de verhoudingen binnen de AKB.	101
4.2.1. De basis van de AKB.	101
4.2.2. Is de AKB een anti-kapitalistische beweging?	103
4.3. De nederlandse AKB en de internationale situatie.	108
4.3.1. De westduitse situatie.	109
4.3.2. De belgiese situatie.	111
<u>5. Een 'stralende' toekomst?</u>	113
5.1. Konklusies en perspectieven.	113
<u>Bijlagen.</u>	
1. De houding van de nederlandse bevolking tav. kernenergie.	124
2. Structuur van de nederlandse AKB.	125
<u>Lijst van gebruikte afkortingen.</u>	126
<u>Lijst van geraadpleegde literatuur.</u>	128

Voorwoord.

Bij de keuze van het onderwerp hebben wij ons laten leiden door onze belangstelling voor en persoonlijke betrokkenheid bij de anti-kernenergiestrijd. We hopen met dit stuk een bijdrage te kunnen leveren aan de politiek-ekonomiese analyse van het kernenergievraagstuk, zoals dat zich binnen de nederlandse kontekst afspeelt.

We willen hierbij de mensen danken die ons geholpen hebben bij het tot stand brengen van het stuk. Met name Ingeborg Tömmel voor de begeleiding, John voor de vele geleverde informatie en adviezen, Marion en Jan voor het bijstellen van het taalgebruik en Ineke voor het ter beschikking stellen van de typefasiliteiten. Tevens dank aan de buurman van Wil voor de geleverde achtergrondmuziek.

Nijmegen, 9-6-'80.

Rob ter Bogt

Wil Ronken

PS. Sorry voor het witte papier;
de drukker was helaas niet bereid
kringlooppapier te gebruiken.

Hoofdstuk 1 : Inleiding.

Van de maatschappelijke bewegingen, die aan het eind van de zestiger en begin van de zeventiger jaren zijn opgekomen, is de anti-kernenergiebeweging (AKB) stellig één van de belangrijkste. De AKB is, evenals de feministiese beweging en de krakersbeweging, een massale *protestbeweging*. Deze bewegingen hebben een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Naast het feit dat er een grote mate van maatschappelijke gerichtheid valt waar te nemen, is er een overeenkomst m.b.t. het feit dat ze zich niet beperken tot het uitoefenen van druk op het parlementaire systeem; ze zijn juist voor een groot deel *buiten-parlementair* gericht. Het uitgangspunt van deze - niet door politieke partijen gedomineerde- bewegingen is, dat de mensen *zelf* in actie moeten komen. De acties zijn erop gericht om naast het aanpakken en aan de kaak stellen van konkrete problemen, ook dieperliggende structuren van de samenleving -ic. de machtsstructuren die eraan ten grondslag liggen- aan te vallen. Door allerlei maatschappelijke bewegingen wordt zeggenschap opgeëist over de eigen woon-, werk-, en leefsituatie. Daarmee wordt rechtstreeks de macht van het kapitaal betwist, weliswaar op onderdelen, maar op steeds *mêér* onderdelen. In al hun verscheidenheid hebben de nieuwe strijdvormen van deze emansipatoire bewegingen ook het element met elkaar gemeen dat de macht wordt betwist door democratische (tegen)machtsvorming van 'onderop'.

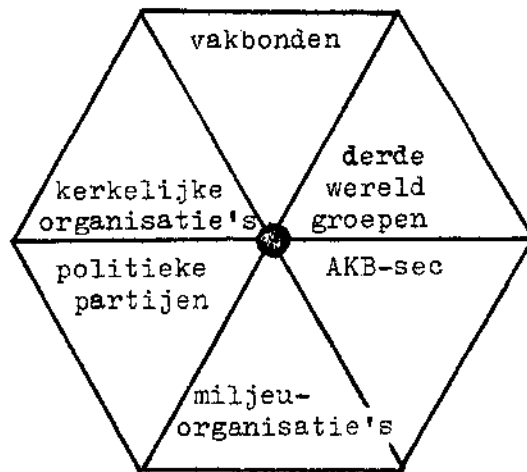
Een belangrijk verschilpunt tussen deze bewegingen en voorafgaande bewegingen (bv. arbeidersbeweging, studentenbeweging) is de aandacht voor persoonlijke achtergronden. Het uitbreiden van de politiek tot de persoonlijke sfeer -met name als gevolg van de zgn. tweede feministiese golf- heeft als resultaat gehad dat er een verschuiving in argumentatie heeft plaatsgevonden tov. voorgaande bewegingen. Naast een politiek aspect in de zin van aandacht voor maatschappelijke achtergronden is er sprake van een puur persoonlijke/ gevoelsmatige stellingname, met als voorbeeld de AKB -gesimplificeerd gesteld-: "Ik ben bang voor kerncentrales, daarom moeten ze verdwijnen".

De AKB is een beweging die zich voor een groot deel richt op wat wel genoemd zou kunnen gaan worden een 'nieuwe heersende klasse'. Zij is bezig zich te ontwikkelen tot een beweging die - als opvolger van de arbeidersbeweging- strijdt tegen grote bureaucratische apparaten, welke in staat zijn de bevolking bepaalde behoeften op te dringen cq. een maatschappelijke ontwikkeling kunnen bepalen. De heersende klasse van de toekomst lijkt gevormd te gaan worden door diegenen die deze apparaten, multinationals net zo goed als grote staatsapparaten, beheersen: *de technocratie*.

Naast de vorming van een nieuwe heersende klasse is er echter eveneens sprake van de ontwikkeling van nieuwe vormen van verzet.

De AKB is oa. zo massaal kunnen worden omdat zij aansprak bij vele mensen die onlustgevoelens koesterden jegens de steeds grootschaliger en technokratiser wordende samenleving. De bezwaren tegen kernenergie richtten zich aanvankelijk -voortkomend uit die angstgevoelens- voornamelijk op de gevaren van radioactiviteit voor de volksgezondheid en het milieu. Met de ontwikkeling van de AKB worden daar argumenten als de mogelijkheid van katastrofale ongelukken met kerncentrales, de vergroting van de kans op de verspreiding van kernwapens, het permanente probleem van het opslaan van radio-actief afval, de gevaren van een atoomstaat ed. aan toegevoegd.

Kernenergie zou de *kristallisatiekern* kunnen worden genoemd van het verzet tegen milieu-aantasting, schaalvergroting, technocratie, vernietiging van de mensheid, centralisatie etc.

Tot de georganiseerde AKB rekenen we die groeperingen, organisaties en individuen, die samenwerkend zich actief en met een bepaalde continuïteit verzetten tegen kernenergie. De AKB heeft zich ontwikkeld tot een brede, *pluriforme* beweging, die zich steeds politieker is gaan opstellen. Bovendien is de houding van de AKB in de tijd veranderd van een *defensieve* naar een *offensieve*. Spitste de strijd zich in het begin toe op het tegenhouden van kernenergie-ontwikkelingen, tegenwoordig wordt de strijd ook meer offensief gevoerd nl. voor een betere ekologisches inpasbare energievoorziening en een mens- en milieuvriendelijkere inrichting van de maatschappij.

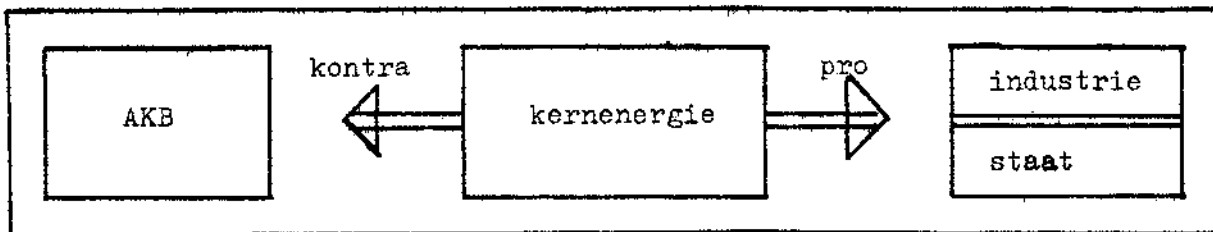
Het verzet tegen kernenergie is belangrijk, omdat de atoomindustrie had moeten uitgroeien tot één van de *sleutelsektoren* van de economie. Kerntechnologie bood de mogelijkheid een nieuwe industriële sektor op te bouwen, waarbij een duidelijk perspectief werd geboden om aanzienlijke winsten

te realiseren uit het geïnvesteerde kapitaal. Bovendien paste de elektrisiteitsopwekking door middel van kernenergie uitstekend binnen de makro-ekonomiese tendenzen van onze maatschappij. Bij kernenergie hoort een machts-konsentrasië en een daarmee gepaard gaande sentralistische inrichting van de maatschappij. Het verzet hiertegen is daarom implisiet een verzet tegen overheersing.

Probleemstelling.

Het verhaal zal voornamelijk ingaan op de nederlandse situatie, waarbij kernenergie slechts op een politiek/ekonomiese wijze zal worden geanalyseerd. Het is een poging tot een politieke analyse van de maatschappelijke kracht-verhoudingen rondom de kernenergieproblematiek. Het is geen persoonlijk verhaal, waarin ervaringen sentraal staan, maar een aanzet tot een meer algemene analyse. De AKB zal zonder een uitgewerkte analyse van de maatschappij en een konstante kritiese reflektie op haar eigen doelstellingen en activiteiten na verloop van tijd onherroepelijk ten onder gaan in de ontwikkelingen en aanpassingen die, van de kant van de staat en het kapitaal, over haar heen komen.

De betrokken partijen (ic. staat, industrie en AKB) zullen in de eerste plaats geanalyseerd worden zoals ze hun invloed hebben doen gelden binnen de nederlandse situatie, in wisselwerking met elkaar en in relatie tot de algemene politieke/ekonomiese en energetiese kontekst.

Binnen dit algemene kader kunnen ook de meer specifieke probleemgebieden worden belicht, welke de *dynamiek* in de belangen en macht van elk van de aktoren moet aangeven, binnen het krachtenveld mbt. kernenergie in Nederland.

In konkreto zullen de volgende probleemstellingen worden uitgewerkt:

- .1. Wat zijn mbt. kernenergie de spesifieke funkties van de staatsapparaten voor de zekerstelling van het kapitaalakkumulatieproses in de laat-kapitalistiese maatschappij en welke zijn de grenzen van deze staatsfunkties?

- .2. Wat is de betrokkenheid van de nederlandse industrie bij de kern-energieontwikkelingen?
- .3. Wat zijn de ontwikkelingen binnen de AKB mbt. middel en doel?

Benadrukt moet worden dat, gezien de aktualiteit van de problematiek, wij ons bewust zijn van het voorlopige karakter van bepaalde behandelde aspecten.

De *opbouw* van het verhaal is als volgt:

Om het geheel in een theoretisch kader te plaatsen wordt in het tweede hoofdstuk een verhandeling gegeven over de verhouding tussen kapitaal, staat en (kern)energie. Naast een analyse van de staatsfuncties op (kern)energiegebied mbt. het kapitaalakkumulatieproces, wordt het belang van het nucleair-industrieel kompleks aangegeven.

Dit geheel zal in hoofdstuk drie verder worden uitgewerkt. Er wordt, na een korte beschrijving van de algemene kernenergie-ontwikkelingen in West-Europa na '45, ingegaan op de feitelijke ontwikkelingen op kernenergiegebied in Nederland. Er vindt een analyse plaats van de belangen achter kernenergie en de manier waarop deze belangen in de loop van de tijd door de verschillende instanties verdedigd zijn. Ook zal worden aangegeven hoe de machtspositie van de kernenergielobby is veranderd tgv. concurrentiestrijd en maatschappelijk verzet.

Op de positie van de AKB in dit krachtenspel wordt ingegaan in hoofdstuk vier. Na een beschrijving van de moeizame ontwikkeling van de AKB tot de brede beweging die het nu is, waarbij de nadruk gelegd wordt op de gevoerde acties, de interne problemen, tegenstellingen en strategiediskussies, vindt er een analyse plaats van de opbouw van de AKB, de veranderingen daarin en de positie van de AKB als belangrijke maatschappelijke beweging.

In hoofdstuk vijf worden de lijnen vanuit de voorafgaande hoofdstukken samengetrokken en wordt er een taksatie gegeven van de huidige machtsverhoudingen en belangen. Naast een inschatting van de mogelijkheid tot een al dan niet verdere invoering van kernenergieprojecten binnen Nederland, wordt aangegeven welke tendensen in onze ogen binnen de AKB dienen te worden versterkt.

2. KAPITAAL, STAAT EN (KERN)ENERGIE.

Hoofdstuk 2 : Kapitaal, staat en (kern)energie.

2.1.: Inleiding.

Onze maatschappij wordt, wat betreft de zeggingsmacht over de produktiemiddelen, gekenmerkt door het partikulier eigendom. Het partikulier initiatief is bepalend voor de keuze wat, hoeveel en op welke wijze er geproduceerd wordt. Daarbij moet de individuele onderneming rekening houden met de op de markt bestaande konkurrentie. Door de konkurrentieverhoudingen zijn allen genoodzaakt op de eerste plaats winst te realiseren. De winstverwachting is uiteindelijk bepalend voor de keuze van de onderneming op welke manier het aanwezige kapitaal geïnvesteerd zal worden. Door het openleggen van nieuwe markten (in binnenland en/of buitenland) of door het vergroten van het marktaandeel in een bepaalde sektor (tendens tot monopolisering), proberen de ondernemingen steeds opnieuw een groei van de produktie c.q. winst te realiseren.

Doordat de beslissingen in eerste instantie gericht zijn op het vergroten van de rentabiliteit van de afzonderlijke ondernemingen, is het niet denkbeeldig dat de maatschappelijke kosten die tgv. de specifieke wijze van produktie ontstaan, aanzienlijk hoger uitvallen dan wenselijk is vanuit maatschappelijk oogpunt.

De staat heeft in dit verband de functie om enerzijds de voorwaarden te realiseren waaronder het kapitaal in staat gesteld wordt haar vermogen produktief te investeren en anderzijds ervoor te zorgen dat de maatschappelijke kosten niet te hoog oplopen en de reproductievoorwaarden niet door individuele ondernemingen bedreigd worden.

De diverse staatsapparaten zijn vanwege deze tegenstrijdige rol, ze moeten tegelijkertijd de deelbelangen van het kapitaal alsook het algemeen belang vertegenwoordigen, inzet van een *belangenstrijd* die op verschillende nivo's gevoerd wordt tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen, die ieder voor zich proberen zoveel mogelijk invloed te verwerven in het overheidsbeleid ter realisering of veiligstelling van hun deelbelangen.

In de energiesector is deze belangenstrijd de laatste tijd sterk naar voren getreden. Door de sleutelpositie die energie in toenemende mate inneemt binnen het ekonomies systeem -steeds meer lichamelijke arbeid wordt vervangen door mechaniese arbeid- is de belangenstrijd daaromheen in steeds grotere mate bepalend voor het funktioneren van het gehele maatschappelijke systeem. Energie

is niet alleen een zeer belangrijke 'grondstof' voor de meeste producenten, het is tegelijkertijd het eindprodukt van de energieproducenten. Energie is een belangrijk onderdeel geworden van de algemene produktie- en reproductievoorwaarden.

De staat wordt hierdoor in een positie geplaatst waarin ze wel *moet* ingrijpen. Een dusdanig belangrijke voorwaarde voor het functioneren van het ekonomies systeem kan niet meer (geheel) aan het partikulier initiatief worden overgelaten. Bij het staatsingrijpen staat echter voorop dat, waar dat mogelijk is, het partikulier initiatief zoveel mogelijk ontzien moet worden.

In het huidige ekonomiese stelsel wordt steeds benadrukt dat ekonomiese groei een noodzaak is. Men gaat er van uit dat ekonomiese groei ook in de toekomst gepaard zal gaan met een groei van het energieverbruik. De beschikbare voorraad energie en de *prijs* daarvan vormen dus een belangrijke voorwaarde voor de verdere ontwikkeling van het ekonomies systeem. Met name na de 'oliekrisis' van '73 wordt het duidelijk dat er sprake is van een energieprobleem. Aan de periode van goedkope en overvloedige energie lijkt een einde te zijn gekomen. Vanaf dat moment wordt het energiebeleid in het algemeen bekeken in het licht van de *schaarste*.

Dit impliseert dat de prijs van de energie afhankelijk is van het -in dit geval geenszins vrije, maar door bv. OPEC-landen en oliemultinationals gedomineerde- ekonomies spel van vraag en aanbod. De energieproducenten zijn er bij gebaat dat er een schaarste gekreëerd wordt; het idee dat het produkt schaars is en in de toekomst wellicht nog schaarser zal worden, stelt hen in de gelegenheid een prijsstijging te realiseren die vaak ook een winststijging met zich meebrengt⁺.

Door de tegenstelling tussen de eis van de in Nederland opererende ondernemingen tav. een zo laag mogelijke energieprijs ivm. het handhaven van een goede konkurrentiepositie tov. het buitenland en aan de andere kant de belangen van de oligopoliese energiesektor, die juist hoge prijzen nastreven, vindt er steeds opnieuw een touwtrekkerij plaats rond de hoogte van de energieprijzen. Dat de nederlandse staat eveneens aanzienlijke belangen heeft bij de energiewinning en de elektrisiteitsproduktie -met name via het aardgas en de provinsiale elektrisiteitsbedrijven- en vanuit die optiek mede belang heeft bij hoge energieprijzen omdat ze een belangrijke bron van inkomsten betekenen in een tijd van tekorten op de begroting, is een ekstra kompliserende faktor.

⁺) Shell en Esso slaagden er in om in '79 samen een winst van 1.7 miljard gulden alleen al aan het aardgas over te houden.

Van een neutrale en autonome staat die het algemeen maatschappelijk belang nastreeft, kan dan ook nauwelijks gesproken worden.

2.2.: Rol en waarde van het nukleair-industrieel kompleks⁺.

De atoomindustrie is niet een willekeurige sektor van de economie, maar het prototype van een nieuwe industrie in de hooggeïndustrialiseerde landen. In het laatkapitalisme telt de atoomindustrie tot de *speerpuntindustriën* en is kenmerkend voor de laatkapitalistische ontwikkelingstendensen. De kenmerken van de 'toekomstindustriën' zijn: een hoog energieverbruik, een grote kapitaalintensiteit en een lage arbeidsintensiteit.

De kerntechnologie kan worden beschouwd als de richting van de vooruitgang van de technologie, waarbij de verwoestende werking voor mens en milieu het grootst is.

Kernenergie is het resultaat van een technologie-ontwikkeling in een maatschappij die voor een groot deel op een "Herrschaftsideologie"⁺ gebaseerd is. Niet alleen een heerschappij van de mens over de natuur, maar ook van de ene mens over de ander. Het 'anthropocentrische Herrschaft-materialisme' (een hiërarchie van de mens over levende en niet-levende materie, waarbij de materie en de mens steeds meer instrumenteel wordt gebruikt) heeft in het huidige kernenergietijdperk een ongekeerde hoogte bereikt, zodat de ekologiese crisis steeds dichterbij komt.

De ontwikkeling van de technologie heeft sinds de industriële revolutie voor- en nadelen voor de mens opgeleverd. Naast voordelen als lichamelijke arbeidsverlichting, verbetering van de volksgezondheid en stijging van de materiële welvaart heeft de technologiese ontwikkeling, met name omdat ze plaatsvond onder kapitalistische produktieverhoudingen, ook verspilling van grondstoffen en allerlei vormen van verontreiniging met zich meegebracht. Met de invoering van de kerntechnologie is een punt bereikt waarop de produktiekrachten op een zeer duidelijke manier de vorm hebben aangenomen van *destruktiekrachten*, en de levensvoorwaarden van de mens en zijn natuurlijke omgeving direkt en op ongekeerde schaal bedreigd worden.

Deze ontwikkeling is presies tegengesteld aan een ontwikkeling van de 'zachte technologie' zoals bv. op energiegebied de 'stroombronnen'⁺. Deze

⁺) De term nukleair-industrieel kompleks verduidelijkt het wezenlijke structuurkenmerk van de atoomindustrie, nl. de enge vervlechting tussen economiese, politieke en militaire belangengroepen, in analogie aan het militair-industrieel kompleks.

⁺) C. Amery, *Natur als Politik*; '78.

⁺) Stroombronnen zijn energiebronnen die in principe onuitputtelijk zijn, zoals zonne-energie, windenergie, getijdenenergie.

energiebronnen verschaffen nu juist de mogelijkheid er op een ekologisches ver-
antwoorde en gedesentraliseerde manier mee te werken. Wanneer de energie-
voorziening op die wijze zou worden ingevuld zou men kunnen werken in de
richting van een kleinschalige, mens- en miljeuvriendelijke samenleving.
Als gevolg van de maatschappelijke verhoudingen zal evenwel niet snel naar
ekologische energie-oplossingen gezocht worden. Ekologische oplossingen staan
namelijk gelijkaan afschaffing van diezelfde machtsstructuren die nu juist
de kernenergie hebben voortgebracht.

Een bijzonder kenmerk van de nukleaire ontwikkeling is dat zij in het
begin moeilijk, maar na een tijd helemaal niet meer terug te draaien is,
zonder dat er sporen achter gelaten worden. Wanneer het proces eenmaal op
gang gebracht is kan het pas op de lange termijn stopgezet worden. Het
radio-actieve afval, dat in de loop van de tijd ontstaan is, zal een ern-
stige bedreiging blijven opleveren voor de komende generaties.

De maatschappelijke veranderingen die een invoering van kernenergie met
zich mee zal brengen zijn in hun reikwijdte nog grotendeels onbekend. On-
danks de wetenschap dat iedere grote technologiese vernieuwing beduidende
invloed heeft op de sociale organisatie van basis en bovenbouw, is hieraan
nog nauwelijks aandacht geschonken. De maatschappelijke gevolgen van de
kerntechnologie -de mogelijkheid van een verscherping van de repressie, een
omvorming van het maatschappelijk systeem tot een autoritair systeem en de
aantasting van de democratische verworvenheden- worden nog in te beperkte
kring onderkend. De atoomstaat zal door de vooruitgang en de centralisatie
van de techniek kwetsbaarder zijn dan ooit tevoren. Om de 'plutoniekono-
mie' tegen aanvallen te beschermen zal er een alomvattende controle van het
politieke en sociale leven moeten plaatsvinden. De machtskonsentrasië en
machtsvergroting zal leiden tot het verlies van iedere vorm van vrijheid.
Een voorproefje hiervan hebben we al ondervonden bij de Kalkardemonstratie
in '77. Het verbod tot staken in de belgische kerncentrales is eveneens een
onthullende vingerwijzing naar een donkere toekomst.

Het is een beperkt aantal, meest multinationale ondernemingen, gelukt
een industrietak op te richten, waarbij slechts een relatief gering deel
van de gigantiese kosten zelf geïnvesteerd hoefde te worden. Een industrie
die niet alleen gekenmerkt wordt door de uitzonderlijk grote maatschappelijke
en technologiese gevolgen die er aan verbonden zijn, maar vooral doordat de
ontwikkeling van deze sektor alleen mogelijk is geweest door samenwerking
en gezamenlijke financiering ervan door staat en kapitaal. De *waarde* van de
atoomindustrie voor het ekonomies systeem kan enerzijds verklaard worden uit

de mogelijkheid die geschapen wordt voor nieuwe (diepte)investeringen, waardoor een bijdrage geleverd kan worden aan de bestendiging van het kapitalistische systeem, doordat er een technologiese vooruitgang plaatsvindt en de steeds terugkerende crises binnen het systeem gedeeltelijk opgevangen kunnen worden. Het kernenergieprogramma heeft in veel opzichten dezelfde functie als de bewapeningsprogramma's: het brengt kapitaal in omloop en maakt volstrekt irreële winsten mogelijk.

Anderzijds sluit de atoomindustrie geheel aan bij de immanente ontwikkelings-tendensen van het kapitalisme, nl. de algemene tendens tot monopolisering en internationalisering van het kapitaal en afnemende gebondenheid van het kapitaal aan de afzonderlijke landen.

Voor de atoomindustrie speelt de kapitaalintensiteit en het internationaal gerichte karakter van de kerntechnologie een belangrijke rol. Aangezien kerncentrales 30 tot 100% duurder zijn in de aanschafkosten dan konventionele centrales, schept de omschakeling op kerncentrales voor centralebouwers en hun toeleveringsbedrijven de mogelijkheid tot een flinke omzetverhoging. Daarnaast is er door de hoge financiële kosten en de geavanceerde technologie -het gebruik van kernenergie stelt juist door de ongekennde gevaarlijkheid van deze energiebron, hoge eisen aan de techniek en vooronderstelt buitengewoon grote hoeveelheden kapitaal- een verdergaande monopolisering van de energiesector mogelijk. Kernenergie wordt dan ook door de alreeds op de energiemarkt opererende kapitaalfrakties aangegrepen om hun monopoliepositie verder te versterken.

De tendentie tot de verdere ontwikkeling van de kerntechnologie en als uitvloeisel daarvan de 'vreedzame' toepassing van kernenergie, moet daarom in eerste instantie niet gezocht worden in een dreigende uitputting van de konventionele energiebronnen, maar vooral in de *energiepolitieke, militaire en politiek-ekonomiese doelstellingen* van het bestaande systeem⁺. De besluitvorming over energiezaken geschiedt bepaald niet op basis van maatschappelijk-rationele overwegingen of prioriteiten. Het zijn vooral de prioriteiten van een klein aantal grote ondernemingen die de maatschappelijke ontwikkelingen rond het kernenergievraagstuk bepalen.

De klaim van de kernenergielobby, waarvan de staat een niet onbelangrijk onderdeel is, om door te gaan met het verder ontwikkelen van kernenergie wordt weliswaar gemotiveerd dmv. een verwijzing naar de dreigende energieschaarste

⁺) "Het industrieel belang speelt voor Nederland veel eerder een rol, meer dan het elektrisiteitsbelang en dat geldt ook indien in Nederland nooit kweekreactoren zouden worden toegepast". (ex-minister Lubbers van ekonomiese zaken over de deelname van Nederland aan het Kalkarproject; Haagse Post, 16-4-'77)

en daaraan gekoppelde onheilsprofetieën ("anders gaan de lichten uit"). Het belangrijkste argument nl. het feit dat zij nu en in de toekomst de vruchten willen plukken van de vele in kernenergie geïnvesteerde miljarden wordt verzwegen.

De verdere ontwikkeling van kernenergie staat of valt dan ook met het feit, in welke mate de kernenergielobby erin slaagt de financiële toekomstverwachtingen te doen uitkomen. Vanwege de voortdurende problemen die in de loop van de tijd zijn opgetreden bij de invoering van kernenergie op grote schaal, is er een grote achterstand te bespeuren vergeleken met de oorspronkelijke plannen. Door het achterblijven van de afzetmarkt is de kernenergielobby voor een dilemma geplaatst: in hoeverre en op welke termijn biedt de kernenergiesector voldoende mogelijkheden voor het realiseren van de winstdoeleinden; is het niet verstandiger de zaak langzaam af te bouwen en er toe over te gaan het kapitaal in andere sectoren te investeren?

De keuze voor kernenergie, en dus tegelijkertijd tegen andere energiebronnen -de omvang van de kernenergie-activiteiten van staat en kapitaal hebben tot gevolg dat volstrekt onvoldoende aandacht geschonken wordt aan de andere ontwikkelingen op energiegebied- is duidelijk geen keuze die voortkomt uit een neutrale werkelijkheid, maar een *politieke keuze* gemaakt tegen de achtergrond van de economische wetmatigheden. Voor Nederland geldt dit des te meer, omdat door de aardgasvondsten een uitermate positieve energiesituatie ontstaan was (en nog steeds is). Het aardgas werd echter zo snel mogelijk, tegen een uiterst lage prijs, aan het buitenland verkocht omdat men bang was er anders mee te blijven zitten!

Dat de energiepolitieke, militaire en politiek-economische doelstellingen ook tegenstellingen bevatten en afhankelijk zijn van de politieke, economische en sociale *krachtverhoudingen* zoals die op een bepaald moment binnen de maatschappij leven, houdt in dat de invoering van kernenergie op grote schaal, afhankelijk is van de eventuele veranderingen in deze krachtverhoudingen. De anti-kernenergiebeweging moet zich dan ook richten op elk van deze drie vlakken en als *doel* de verandering van de maatschappelijke krachtverhoudingen nastreven.

2.3.:Functie en rol van de staat.

De functie van de staat binnen het kapitalisties systeem bestaat onder andere uit de volgende twee deelgebieden:

- zekerstelling van de algemene produktievoorwaarden
- zekerstelling van de mogelijkheid tot ontwikkeling van de produktiekrachten.

Als gevolg van de konkretisering van het eerste deel van deze functie op

energiegebied, zien we dat de staat zich bezig is gaan houden met de *organisatie, regulering en (gedeeltelijke) financiering van de energievoorziening*, vanwege de toenemende mate waarin fysieke energie vervangen werd door mechaniese en zo-doende de energievoorziening steeds belangrijker werd als algemene produktie- en reproductievoorwaarde.

De staat stelt zich ten doel een goedkope en ongestoorde energievoorziening te garanderen. Doordat dit alleen te realiseren is wanneer de staat een belangrijke invloed kan uitoefenen, is de energiedistributie en -produktie in Nederland voor een deel in staatshanden⁺. Bij de energiewinning van aardgas en aardolie in Nederland speelt de staat bijvoorbeeld een niet geringe rol via haar 50% aandeel in de Gasunie (40% DSM en 10% nederlandse staat).

Zolang er sprake was van overvloed aan energie kon de staat dmv. het bevorderen van de vrije konkurrentie de doelstelling van goedkope energie laten prefereren. Pas op het moment dat er een monopolisering van de energievoorziening gaat plaatsvinden wordt de staat tot ingrijpen gedwongen. Het monopolistische streven van de energieproducenten dreigt in konflikt te komen met het belang van de kopers van de energie, die vanuit een oogpunt van zo laag mogelijke prijzen, belang hebben bij een zo groot en divers mogelijk aanbod van energie en zo groot mogelijke konkurrentie tussen de verschillende energiekapitalen.

De konkretisering van de tweede staatsfunctie -de zekerstelling van de verdere ontwikkeling van de produktiekrachten- komt tot uiting in de grote ondersteuning van staatswege bij het *voorbereidend onderzoek en de toepassing daarvan in de praktijk*, hetgeen vooral duidelijk is op kernenergiegebied.

Met betrekking tot de kernenergie is het onmogelijk dat de wetenschappelijk-technologische ontwikkeling daarvan zou zijn ondernomen door afzonderlijke koncerns of een bundeling daarvan. De aan de ontwikkeling van deze technologie verboden hoge onderzoekskosten, de langdurige en kostbare ontwikkelingsprojecten en de hoge investeringskosten zorgen voor een onzekere en lange periode waarbinnen de investeringen kunnen worden terugverdiend. Staatssteun is dus onmisbaar op finansieel alsook organisatories vlak.

Op *organisatories* vlak is staatsingrijpen noodzakelijk vanwege organisatoriese problemen en tegenstellingen tussen de belangen van de verschillende geïnteresserde kapitaalfrakties. De organisatoriese problemen komen voort uit de aard van de kerntechnologie. Het ontwerp, de konstruktie en het funktioneren van de kernsentrale dienen zeer nauwkeurig op elkaar én op de voorafgaande en volgende fasen van de kernenergiesyklus te zijn afgestemd. Dit geldt evenzo bij eksportkontrakten: het grote aantal deelnemende industrieën en finansiële

⁺) Hierbij speelt tevens mee dat het bij gas en elektrisiteit gaat om energiedragers die een zeer uitgebreid distributieapparaat vragen. De aanlegkosten drukken zodanig op de winstmogelijkheden dat een winstgevende ekspluitatie op korte termijn niet mogelijk is.

ondernemingen, onderzoeks- en staatsorganen heeft tot gevolg dat de staat genooddaakt wordt als *overkoepelende* instantie op te treden.

Belangentegenstellingen zijn er te konstateren tussen de kolen- en olie-koncerns en zijds en de atoomindustrie anderzijds; tussen de verschillende reaktorproducenten binnen de atoomindustrie zelf; en tussen de atoomindustrie en de elektrisiteitsbedrijven. Alhoewel zij allen belang hebben bij een snelle invoering van kernenergie, vindt er binnen het nukleair-industrieel kompleks een strijd plaats ter verkrijging van een zo groot mogelijk marktaandeel.

Hirsch⁺ merkt m.b.t. het staatsingrijpen op: "in het bijzonder wanneer (technologische ontwikkelingen) voor de reproductie van het kapitaal als geheel van fundamentele betekenis zijn, kunnen zij ook zonder druk van de betrokken monopolies door het staatsapparaat geforceerd worden doorgezet, mogelijkerwijs zelfs tegen de weerstand van enige monopolistische groepen in".

Het overleg tussen de betrokken kapitaalfrakties, onderzoeksinstituten en de staatsapparaten werd in Nederland geïnstitutionaliseerd door het instellen van allerlei *adviesraden* van de overheid (bv. de Centrale Raad voor de Kernenergie (CRK), de Wetenschappelijke Raad voor de Kernenergie (WRK), de Industriële Raad voor de Kernenergie (IRK), waarbinnen de atoomindustrie een dominerende invloed kan uitoefenen op de besluitvorming. Vanuit de positie van de betrokken organisaties in het geheel van de bestuurlijke verbanden (het netwerk), kunnen konklusies getrokken worden over de informatie-uitwisseling en machtsuitoefening door de diverse groeperingen. Op de relaties binnen dit netwerk zal nader worden ingegaan in 3.3.1.

Op het vlak van de *financiering* komt de staatsondersteuning vooral tot uiting in het gepleegde fundamentele onderzoek. De staat neemt 2/3 van het totale energie-onderzoeks- en ontwikkelingswerk in Nederland voor haar rekening, waarbij het aandeel van kernenergetische activiteiten nog steeds sterk overheersend is⁺. Daarbovenop komt nog een zeer groot deel van de direkte steun van de staat aan het onderzoeks- en ontwikkelingswerk van het bedrijfsleven, op kernenergeties gebied ten goede (in '73 was dit 114 van de in het totaal 163 miljoen gulden⁺).

Bij de keuze van de projecten die gefinancierd worden heeft het bedrijfsleven een overheersende invloed. Via de vertegenwoordigers van de koncerns in de adviesraden kunnen deze grote invloed uitoefenen bij het bepalen van het door de staat te betalen research- en ontwikkelingswerk. Meer dan eens blijkt dat dominante ondernemingen met behulp van gemeenschapssteun via de overheidspot, in

+) Hirsch-Elemente einer materialistischen Staatstheorie, 1973- blz. 253.

+) Nederland was in '74 het land dat gerelateerd aan het BNP, het meeste geld voor kernenergetisch onderzoeks- en ontwikkelingswerk uittrok, nl. 0,12% of 77 miljoen gulden (Bèta, 2-12-'75.).

+) Nota Wetenschapsbeleid, 1974- blz. 12.

staat worden gesteld te wedijveren met hun binnenlandse dan wel buitenlandse concurrenten. Van enige parlementaire controle op de besteding van deze overheidsgelden is in het verleden nauwelijks sprake geweest.

Daarnaast levert de staat nog een niet onbelangrijke positieve bijdrage in de ontwikkeling van kernenergie doordat zij garant staat bij eventuele katastrofale ongelukken, voorzieningen treft ter beveiliging van de nukleaire installaties, de verantwoordelijkheid op zich neemt voor de opslag van het levensgevaarlijke radioactieve afval, meewerkt aan de financiering en de export van nukleaire installaties door bv. kredietgaranties te verstrekken, en bovendien verder -bv. dmv. de SEP- ook nog zorgt voor een niet geringe pro-kernenergie propagandakampagne.

Met de opkomst van de kernenergie is niet alleen een nieuw soort invloed van de staat op de economische processen ontstaan, een staatsinvloed in *kwalitatieve* zin, maar vanwege de grote kosten en de geavanceerde technologie is er eveneens sprake van een ongekennde staatsinvloed in *kwantitatieve* zin!

In het algemeen kan worden gesteld dat de -binnen het kapitalisties systeem noodzakelijke- ontwikkeling van de produktiekrachten, tot gevolg heeft dat er een veralgemenisering/vermaatschappelijking van de produktievoorwaarden plaatsvindt. Daarbij worden de kosten gesosialiseerd terwijl de opbrengsten daarentegen privaat blijven. Doordat de financiële risico's verbonden aan de ontwikkeling van de kerntechnologie niet door de kapitaalfrakties opgebracht kunnen worden, neemt de staat deze functie over. Hiermee wordt een tendens bevestigd waarbij de problemen van de kapitalistische economie nog slechts -al dan niet tijdelijk- kunnen worden opgelost via een vergrote steun van de kant van de staatsinstellingen.

Wanneer we nu de vraag gaan bekijken waarom de staat voor een ondersteuning van de kernenergie heeft gekozen, kunnen we de volgende redenen aanvoeren: de ontwikkeling van kernenergie is niet een gegeven dat maatschappelijk gepland wordt, maar het is een produkt van de belangen van elkaar bekonkurrerende kapitaalfrakties. Doordat internationale konserns de markt- en investeringsstrategieën bepalen, is het logies dat de staat haar technologiepolitiek aanpast. De staat is in dit geval bezig (en vanuit haar positie is dit een logiese houding) de belangen van een paar grote ondernemingen te interpreteren als een algemeen belang, vanwege de grote invloed die de zekerstelling van de bijzondere konkurrentievoorwaarden van deze ondernemingen heeft op de algemene produktievoorwaarden. Dit impliseert dat de staat vanuit een ondergeschikte positie voor kernenergie kiest. Door de keuze van de

in kernenergie geïnteresseerde kapitaalfrakties, wordt de staat min of meer gedwongen deze keuze over te nemen, vanwege de grote belangen die er op het spel staan.

als logies gevolg uit de eerste reden kan men tot de konklusie komen dat de kerntechnologie een *speerpunttechnologie* bij uitstek is. Men verwacht dat de kerntechnologie een positief uitstralingseffekt zal hebben op belangrijke aanverwante sectoren en dat de kerntechnologie gebruikt kan worden als een nieuw en hoogwaardig exportartikel. Nukleair onderzoeks- en ontwikkelingswerk wordt van groot belang geacht voor de verdere ontplooiing van wetenschap en techniek en een voortgaande industriële vernieuwing. Voor de verdere ontwikkeling van de produktiekrachten -en implisiet het gehele kapitalistische produktieproces- is de kernenergie uitermate belangrijk.

op de derde plaats speelt voor veel landen, al dan niet op de achtergrond, de wens om dmv. de kerntechnologie via een achterdeur de beschikking te krijgen over een eigen kernwapenarsenaal. Hoewel voor Nederland deze reden nauwelijks opgaat -er is in Nederland nooit actief gestreefd naar een kernwapenarsenaal waarover men zelf de beschikking zou hebben, en men heeft bovendien het non-proliferatieverdrag ondertekend- heeft voor een aantal andere westerse landen (bv. Frankrijk en in meer of mindere mate ook de BRD) deze mogelijkheid zeker meegespeelt.

Door haar specifieke betrokkenheid bij de ontwikkeling van kernenergie is de staat in een dubieuze positie gebracht. Het feit dat ze belanghebbende is bij de verdere ontwikkeling brengt met zich mee dat de *ideologies legitimerende funktie* van de staat (de staat als behartiger van het algemeen belang) in het gedrang komt. Om deze tegenstelling te overbruggen wordt er de nadruk op gelegd dat de deelbelangen van de bij kernenergie betrokken kapitaalfrakties, samenvallen met het algemeen belang; de hele nederlandse bevolking heeft in het licht van deze redenatie belang bij de verdere invoering van kernenergie vanwege de daaraan verbonden voordelen, zoals een goedkope en betrouwbare levering van elektrisiteit en de gunstige uitwerking op de ekonomie. Of zoals minister-president Van Agt het onlangs nog zo treffend uitdrukte tijdens een CDU-kongres: "Kernreaktoren hebben we nodig om de wielen van de ekonomie draaiende te kunnen houden. En om onszelf te beschermen tegen bedreiging en afpersing. De vrijheid van Europa en onze verantwoordelijkheid ten opzichte van de Derde Wereld zijn onverenigbaar met het afzien van kernenergie"⁺.

⁺) Volkskrant, 7-3-'80.

Bovendien krijgt de staat te maken met een tegenstelling tussen het *algemeen en het specifiek* kapitaalbelang. Door de invoering van kernenergie produceert de kapitalistische produktie wellicht de vernietiging van de arbeidskracht -in het geval van besmetting door radioactieve stoffen- hetgeen tot gevolg heeft dat ze tendentieel ook de bron van meerwaardevorming vernietigd. Ingrijpen van de staat tbv. het algemeen kapitaalbelang wordt noodzakelijk wanneer blijkt dat kernenergie een zodanig gevaar oplevert en zal blijven opleveren voor de volksgezondheid, dat hierdoor het produktieproces in zijn algemeenheid bedreigd wordt.

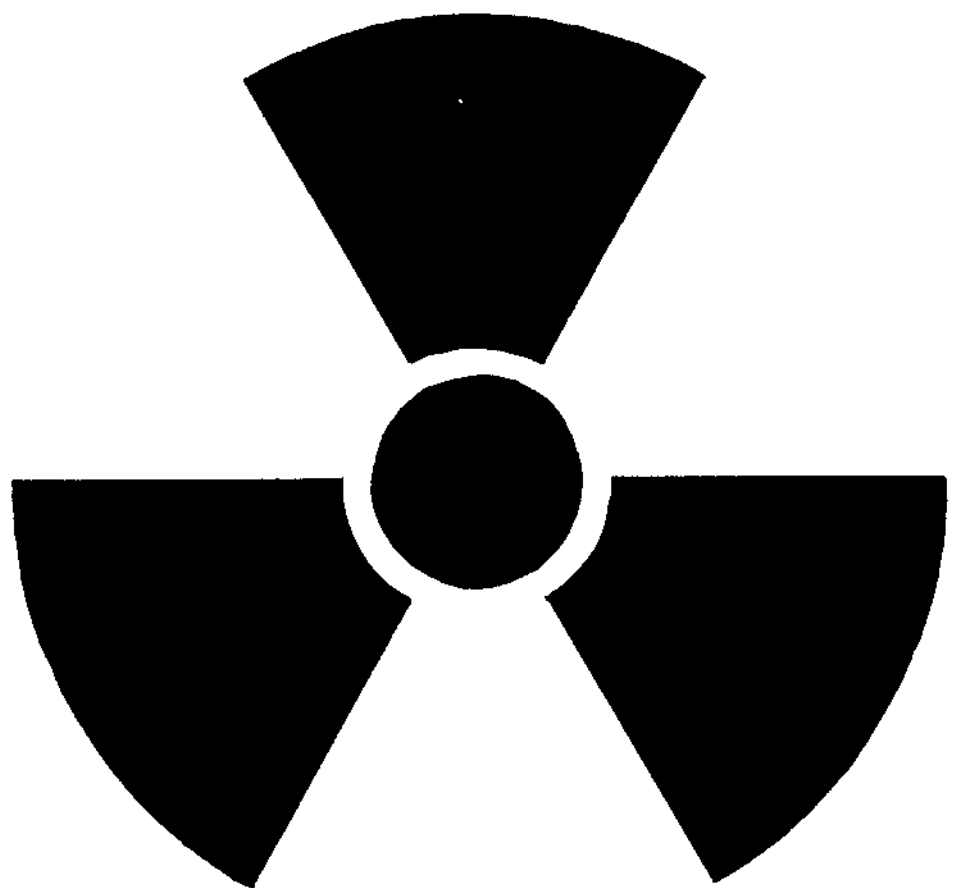
Het ingrijpen van de staat is echter aan enge grenzen gebonden. Wanneer er ingegrepen wordt is dit over het algemeen het gevolg van langdurig maatschappelijk verzet van de kant van de bevolking; de sociaal-politieke functies van de staat worden pas na dreigend of werkelijk verzet doorgezet. Zonder dit verzet zou haar bestaan als schijnbaar zelfstandige instantie niet mogelijk zijn.

Door de specifieke positie van de staat treden er ook tegenstellingen op *binnen* de staatsapparaten. De kernenergieproblematiek brengt met zich mee dat economische belangen in botsing komen met ekologiese bezwaren, i.c. het Ministerie van Economische Zaken versus Volksgezondheid en Milieuhygiene. In het verleden zijn noch de Gezondheidsraad noch het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiene direkt verbonden geweest met belangrijke schakels in het besluitvormingsproces rond kernenergie, itt. het Ministerie van Economische Zaken.

Daarnaast kan er nog een tegenstelling gekonstateerd worden tussen de sentrale overheid en de plaatselijke overheden. Verscheidene keren is al gebleken dat provincies en gemeenten het niet eens zijn met het landelijk beleid (bv. bij de vestigingsplaatsen voor nieuwe kerncentrales en bij de proefboringen). Hun afweging van de voor- en nadelen van een bepaald kernenergieproject valt in vele gevallen anders uit dan dat dit op landelijk nivo het geval is. Enerzijds omdat zij dichter bij de bevolking staan en vaak eerder geneigd zijn volksgezondheidsaspecten te laten prevaleren, anderzijds omdat de economische belangen op plaatselijk nivo duidelijk anders liggen: er is geen enkele gemeente die er belang bij heeft wanneer de bodem vol levensgevaarlijk radioactief afval gestort wordt!

Vanwege het voortdurend maatschappelijk verzet is nu een punt bereikt waarop al deze tegenstellingen eenvoudig niet meer genegeerd kunnen worden. Wellicht is de op stapel staande Brede Maatschappelijke Diskussie hiervan het min of meer logiese uitvloeisel.

3. ONTWIKKELINGEN OP HET GEBIED VAN KERNENERGIE .

Hoofdstuk 3: Ontwikkelingen op het gebied van kernenergie.

3.1. Kernenergie-ontwikkelingen in West-Europa.

De, uit de Tweede Wereldoorlog stammende, nukleaire samenwerking tussen Engeland en de Verenigde Staten is van eminent belang geweest voor de technologische ontwikkelingen op het gebied van de kernenergie in West-Europa.

Deze samenwerking, toegespitst op het zgn. 'Manhattanproject', behelsde een gekonsentreerde samenwerking van staat, industrie en wetenschap in een poging een atoombom tot ontwikkeling te brengen. Met de succesvolle voltooiing van het project werd voor het eerst in de geschiedenis bewezen dat het mogelijk was complexe wetenschappelijke projecten, met inbegrip van het fundamentele onderzoek, in vergaande mate te plannen.

Het bezit van atoomwapens, kerntechnologische 'know-how' en een kern-technische infrastructuur (organisatorische vervlechting van staat, wetenschap en industrie) legden mede de basis voor de Amerikaanse imperialistische suprematie als wel voor de ontwikkeling van siviele kernreactoren.

Ten behoeve van de kommersiële ontwikkeling van kernreactoren werden in 1951 de tot op dat moment geheime gegevens ter beschikking gesteld aan de zeven grootste chemiese koncerns en aan de vijf grootste elektroniese koncerns van de Verenigde Staten. Dit resulteerde in de ontwikkeling van de, ten behoeve van de militaire toepassing ontworpen, Licht-Water-Reaktor (LWR) door *General Electric* en *Westinghouse*.

De vanuit het militaire programma gekreëerde infrastructuur op nukleair gebied en de goedkope beschikking over verrijkt uranium leverden de genoemde Amerikaanse koncerns een aantrekkelijke basis internationaal te kunnen concurreren. Een belangrijk politiek obstakel - namelijk de militair-nukleaire verhouding tot de Sowjet-Unie - werd in 1953 weggenomen, toen de Sowjet-Unie, eerst in 1949 en vervolgens in 1953, de opgelopen achterstand op het gebied van respektievelijk de atoom- en waterstofbom inhaalde. Datzelfde jaar werd dan ook door de Amerikaanse overheid het 'Atoms for peace'-programma afgekondigd, waarmee de VS de buitenlandse 'vreedzame' kernenergie-ontwikkelingen trachtten te stimuleren, dan wel te infiltreren. De economiese kant van deze Amerikaanse infiltratie - welke voornamelijk op West-Europa geörienteerd was -, bestond uit het aanbieden van lange-termijn kontrakten voor de levering van verrijkt uranium (tegen dumprijzen), het opschorten van betalingsverplichtingen tav. dit uranium, het verlenen van lange-termijn kredieten en het verstrekken van onderzoekssubsidies bij de afname van Amerikaanse reactoren.

Hierdoor trachtte men alternatieve, op natuurlijk uranium gebaseerde, reaktortechnologieën weg te concurreren.

Konklusie: door middel van deze strategie werd gepoogd een buitenlandse markt te creëren voor de Amerikaanse nucleaire industrie. Met behulp van de overheid trachtte men ten behoeve van het Amerikaanse grootkapitaal de hiervoor noodzakelijke kondities (voorwaarden) te scheppen. De daarnaast beoogde politieke en economische doeleinden kwamen tot uiting in het gericht zijn van het 'Atoms for peace'-programma op West-Europa, in het bijzonder West-Duitsland. Dit had zijn oorzaak in het feit dat de Amerikaanse kapitaalbelangen gediend waren bij een economies en politiek stabiel West-Europa. Het aangrijpen van de kerntechnologie door de verschillende west-europese landen zou echter tot ontwikkelingen leiden die evenwel in tegenspraak zouden komen met de militair/economies/politieke belangen van de Verenigde Staten.

In Europees verband begon de discussie over de taken van een te creëren Euratom in 1955. Onderhandelingen tussen de EGKS-landen (Frankrijk, Italië, West-Duitsland en de BENELUX-landen) leidden op 25 maart 1957 tot het Verdrag van Rome, waarbij de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en de Europese Gemeenschap voor de Atoomenergie (Euratom) werden opgericht.

Voor de verschillende lidstaten golden verschillende redenen, om te participeren binnen de Euratom;

- . Frankrijk. Op dat moment was Frankrijk binnen de Euratom het enige land met praktiese ervaringen op het gebied van de kerntechnologie. De Gaulle bouwde er in de vijftiger en zestiger jaren aan zijn Force de Frappe in het kader van zijn streven naar een economies en militair onafhankelijk Frankrijk. Dit liet zich alleen rijmen met Europese samenwerking als Frankrijk daar baat bij had. De overwegingen van Franse zijde om deel te gaan uitmaken van Euratom hadden zowel een politiek aspect - een controle-instrument tegenover een mogelijke westduitse atoombewapening-, als een economies aspect - het zoveel mogelijk gebruik maken van Euratom ten behoeve van de nationale belangen, i.c. de energievoorziening en de ontwikkeling van een Franse nucleaire export-industrie-.
- . W-Duitsland. Een aantal bijzondere omstandigheden hebben de westduitse interesse voor kernenergie versterkt. Na de Eerste Wereldoorlog waren de Duitse pogingen om een eigen oliemaatschappij

op te richten definitief gestrand; de steenkoolmijnbouw was slechts op nationaal nivo georganiseerd. Duitsland bezat dus geen internationaal bedrijf in een sleutelsektor als energievoorziening. Kernenergie werd aangegrepen om te worden ontwikkeld tot *eksportprodukt*.

Ten gevolge van bepalingen na de Tweede Wereldoorlog, waarbij West-Duitsland, tot 1955, een verbod op nukleair onderzoek werd opgelegd, had men op dit gebied een forse achterstand opgelopen. Dit resulteerde na 1955 in een snelle aanpak door middel van groot-scheepse onderzoeksprogramma's. Een tweede reden voor de snelle aanpak van het kerntechnologies onderzoek was het westduitse streven naar een eigen kerntechnologie, waarbij het punt van de versterking van de militaire kracht mede een rol heeft gespeeld. West-Duitsland trachtte via Euratom toegang te verkrijgen tot de kerntechnologie van andere landen om daardoor haar achterstand te kunnen inhalen en de konkurrentiepositie te verbeteren.

- . Nederland. Voor kleine landen zoals Nederland was de Euratom de enige mogelijkheid een eigen atoomindustrie tot ontwikkeling te brengen. Gezien de kosten, verbonden aan de ontwikkeling van de kerntechnologie, waren staatsdeelneming (ter creatie van de randvoorwaarden) en internationalisatie (mbt. de *spreiding* van risico's en kosten) de objectieve voorwaarden om voor het kapitaal deelname in deze sektor mogelijk en interessant te maken. Beide voorwaarden werden in de beginfase van Euratom gerealiseerd.

Het eerste vijfjarenplan (1958-1962) van Euratom was er op gericht een gemeenschappelijke kernreaktor te ontwikkelen en te bouwen. Bovendien zou er een gemeenschappelijk onderzoekssentrum komen. Euratom zou echter niet verschoond blijven van problemen met internationale (europese) samenwerking. De eerste grote problemen deden zich voor toen er een besluit moest worden genomen over de vestigingsplaats van het genoemde nukleaire onderzoekssentrum. Vanwege de financiële en wetenschappelijke voordelen, wilde ieder land dit binnen de eigen grenzen hebben. Besloten werd om te komen tot één onderzoekssentrum met vier vestigingsplaatsen, te weten Ispra(It), Karlsruhe (Dld), MOL(B) en Petten(NL). Dit besluit kan min of meer worden gezien als een uitvloeisel van de belangenstrijd tussen de verschillende lidstaten welke, volgens het principe van de "evenredige kompensatie", het in de Euratom geïnvesteerde kapitaal probeerden 'terug te verdienen'.

De, in het kader van het gemeenschappelijke onderzoeksprogramma, gebouwde onderzoeksreaktoren (oa. de Essorreaktor in Ispra en de Hoge-Flux-reaktor in

Petten) hebben echter nooit hun kommersiële fase kunnen bereiken. Dit is enerzijds te wijten geweest aan het feit dat men de vele technische problemen, die zich bij de ontwikkeling voordeden, nooit heeft kunnen overwinnen. Anderzijds heeft hierbij het ontbreken van een *werkelijke* samenwerking op nucleair gebied, om te komen tot de ontwikkeling van een gemeenschappelijke kernreaktor als tegenhanger van de Amerikaanse kommersiële licht-water-reaktor (LWR), eveneens duidelijk meegespeeld:

Na een eerste konsentratie in de duitse industrie van potentiële kernreaktorbouwers, werd in 1957 het "Eltviller Programm", voor de ontwikkeling en bouw van vijf verschillende kerncentrales -ter vergelijking-, gepresenteerd. De elektriciteitsproducenten echter wilden, gezien de hoge kosten, de afname van deze centrales niet garanderen. De hierdoor ontstane patstelling was voor de Verenigde Staten de aanleiding pogingen te ondernemen om de, via de militaire programma's ontwikkelde, voorsprong op nucleair gebied uit te buiten, middels de verkoop van LWR's op de duitse markt. Gezien de Amerikaanse belangen bij een uitbouw van het duitse nucleaire programma, werden LWR's, alsmede het benodigde verrijkt uranium, tegen zeer aantrekkelijke voorwaarden aangeboden. Hierdoor werd de concurrentiepositie van de overige (in Europa) in ontwikkeling zijnde reaktortypes, wat betreft de Europese markt, danig verzwakt. De eerste twee LWR's, door de elektriciteitsmaatschappijen respektievelijk in 1962 en in 1964 besteld, werden uitgerust met bij General Electric bestelde componenten en gebouwd door AEG in samenwerking met General Electric en Hochtief. De financiering ervan verliep grotendeels via de staat, o.a. met behulp van gegarandeerde leningen. De met deze ontwikkeling duidelijk geworden steun van de staat aan buitenlandse reaktorbouwers, deed Siemens (elektronika-multinational) eieren voor zijn geld kiezen. Volgens het principe "voor wat hoort wat" was het onvermijdelijk dat de westduitse industrie, gezien de grootte en belangrijkheid van de duitse nucleaire markt, een graantje meepikte. General Electric en Westinghouse sloten in 1964 lisentie-overeenkomsten af met respektievelijk AEG en Siemens, voor wat betreft de bouw van LWR's.

De duitse atoomindustrie zou zich hierna gaan ontwikkelen tot de grootste van Europa. Als gevolg van de, door de Amerikaanse samenwerking, opgedane ervaring, en door de stand van het kernenergie-onderzoek in West-Duitsland waren AEG en Siemens in staat zich van hun Amerikaanse partners los te weken. Dit gebeurde in twee fases: in 1969 bundelden AEG en Siemens hun belangen in de joint-venture Kraftwerk Union (KWU) en beëindigden vervolgens in respektievelijk 1971 en 1972 de lisentie-overeenkomsten. In de zeventiger jaren zou de KWU in staat zijn om op wereldniveau te kunnen concurreren met de Amerikaanse reaktorbouwers (vb. "Borssele").

Ook de Franse pogingen om een kommersiële kernreaktor te ontwikkelen liepen vast. Min of meer analoog aan de ontwikkelingen in West-Duitsland wendde de grootste Franse reaktorbouwer (Framatome) zich tot de Verenigde Staten om daar om daar lisentie-overeenkomsten aan te gaan.

De ontwikkelingen in West-Duitsland en Frankrijk op het gebied van de reaktorbouw, als gevolg van het ter beschikking komen van de Amerikaanse kommersiële LWR, hebben tot gevolg gehad, dat voor de belangrijkste nucleaire industrieën het Euratomprogramma weinig aantrekkelijks meer bood. Vanaf '64 -wanneer de twee belangrijkste westduitse reaktorbouwers zich op de LWR gaan konsentreren- ontstaan bij de vaststelling van het tweede vijfjarenplan moeilijkheden. Na afloop van dat plan (1968) gelukte het dan ook niet het derde vijfjarenplan tot stand te

brengen. De planning geschiedde daarna van jaar tot jaar totdat, als gevolg van de "oliekrisis" van 1973 welke de aanleiding was voor de Europese Kommissie om nieuwe kernenergieprogramma's af te kondigen, opnieuw een meerjarenplan werd aangenomen. Dit behelsde echter niet meer dan een voortzetting van de lopende projekten -zoals de gemeenschappelijke onderzoekssentra-.

Door toedoen van voornamelijk West-Duitsland en Frankrijk is de funktie van de Euratom, binnen het totale onderzoekskader, tamelijk gering geworden. In de loop van de tijd zien we dat het belangrijkste nukleaire onderzoek steeds meer is gaan plaatsvinden in bi-, of trilateraal verband. Trilateraal is bijvoorbeeld het Urenco-projekt, waar Nederland, Engeland en West-Duitsland aan deelnemen. Een ander trilateraal projekt buiten de Euratomorganisatie om is het "Kalkarprojekt"; de bouw van een natriumgekoelde snelle kweekreaktor.

Konkluderend kan gesteld worden dat, gezien de alternatieve ontwikkelingen buiten de Euratom om, Euratom in bijna alle opzichten als integrerende faktor heeft gefaald. Van het oorspronkelijke doel -een gemeenschappelijk onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma- is vrijwel niets terecht gekomen. Bi, tri en multilaterale samenwerkingsverbanden tussen europese landen zijn op dit moment de relevante eenheden, waarbinnen in Europa kernenergeties onderzoeks- en ontwikkelingswerk mbt. kerntechnologie plaatsvindt.

Hoge-flux-reaktor van het ECN te Petten.

Opgesteld kernenergeties vermogen (gepland) in 1980. (bron: GKN 1975)

3.2. De rol van de staat in de economische ontwikkelingen in Nederland na 1945.

De burgerlijke staat heeft de algemene functie van het in stand houden van de kapitalistische produktie- en reproductieverhoudingen, ic. het bevorderen van het akumulatieproces, oa. door middel van het doorvoeren van een groeipolitiek. Dit is tegelijkertijd het kader waarbinnen het door de overheid te voeren struktuurbeleid plaatsvindt. Hierin vormt het herstellen of het in stand houden van de rendementspositie van het bedrijfsleven de sentrale variabele, in relatie tot de positie van het 'eigen' kapitaal ten opzichte van de internationale concurrentie.

De nederlandse overheid heeft zich in het verleden terughoudend opgesteld ten aanzien van het nemen van maatregelen ten behoeve van de zekerstelling van de algemene produktievoorwaarden. Na de Tweede Wereldoorlog werd de 'geleide loonpolitiek' echter als een belangrijk beleidsinstrument gehanteerd om de nederlandse industrialisatie te bevorderen. Daarnaast werden er globale stimulerende maatregelen genomen, zoals het herstellen en uitbouwen van infrastrukturele voorzieningen.

In de expansiefase van het kapitalisme gedurende de vijftiger en zestiger jaren kon met dit globale stimuleringsbeleid worden volstaan. De realisatie van het industrialisatiemodel is echter, als gevolg van ingrijpende veranderingen in de produktie en realisatievoorwaarden voor het nederlandse kapitaal, in de loop van de zestiger jaren gestagneerd. *Enerzijds* stortte één van de steunpilaren ervan -de geleide loonpolitiek- in 1964 ineen; de hiermee samenhangende loonkostenstijgingen gaven een ekstra impuls aan de automatiseringstendenzen binnen de bestaande produktieprocessen alsmede aan een verdere arbeidsdeling binnen de afzonderlijke bedrijven. Dit had weerslag binnen de tendens tot het arbeidsekstensiever en kapitaalintensiever worden van produktieprocessen. *Anderzijds* werd de internationale concurrentie steeds feller, mede door de, met de oprichting van de EG, gekreëerde gemeenschappelijke markt en een toenemende industrialisatie in de zgn. Lage-Lonen-Landen.

De geschetste opstelling van de overheid bleek in de zeventiger jaren dan ook niet langer te voldoen: de snel om zich heen grijpende kapitalistische crisis dwong de staat tot het nemen van maatregelen om de algemene produktievoorwaarden zeker te stellen. Naast de uitbreiding van het beleidsinstrumentarium werd steeds vaker direkt invloed uitgeoefend op afzonderlijke industriële ondernemingen.

Binnen het door de overheid gevoerde industriebeleid zou de sektorale benadering, tot uitdrukking komend in het sektorbeleid, in de zeventiger jaren steeds belangrijker worden. Hierbij zou de "bevordering van hoogwaardige akti-

viteiten en het verminderen van sektorale knelpunten"⁺ centraal staan. In de zestiger jaren werd al een actief beleid gevoerd ten aanzien van sectoren met structurele problemen. Dit leidde tot maatregelen gericht op herstructurering, produktie-inkrimping of tot het begeleiden van de afbouw van nagenoeg complete industrietakken (vb. wolindustrie).

Vanuit die sektorale invalshoek kunnen een tweetal alternatieve beleidslijnen van de industrie worden onderscheiden:

versterking van de positie van de betreffende bedrijfstak ten opzichte van de buitenlandse concurrentie; (zoals dmv. arbeidsproduktiviteitsverbetering) ,

overplaatsing van kapitaal naar wat als meer 'levensvatbare' sectoren gezien wordt. Dit zijn voornamelijk sectoren waarbij Nederland een concurrentievoordeel heeft, of geheel nieuwe, technologies geavanceerde sectoren (kerntechnologie, steenkooltechnologie, mikro-elektronika ed.). Deze kapitaalverplaatsing gaat gepaard met de afbouw van de zwakke sectoren.

Parallel hieraan loopt de industrie-politiek van de overheid:

een strategiese ondersteuning van industrietakken met een geavanceerde technologie, waarbij overheidssteun, bij de ontwikkeling van een projekt mn. in de researchfase, doorslaggevend kan zijn.

Dit wordt het speerpuntenbeleid genoemd, als onderdeel van het innovatiebeleid. steunmaatregelen voor zwakkere, maar strategies belangrijk geachte, bedrijfstakken. Voorwaarde bij deze steunverlening is echter wel, dat zij er niet op gericht mag zijn bestaande structuren te handhaven.

Deze industrie-politiek van de overheid moet echter wel worden gezien binnen de beperkingen die ze aan twee kanten krijgt opgelegd: *enerzijds* de EG, die nationale steunmaatregelen koördineert en een bindend sektorbeleid voert ten aanzien van bedrijfstakken als de ijzer- en staalindustrie en de vliegtuigindustrie; *anderzijds* is iedere sektor opgebouwd uit individuele kapitalen, waarvan de belangen niet altijd parallel lopen. Overheidssteun kan zo leiden tot 'konkurrentievervalsing'.

De ontwikkeling van de kerntechnologie bood voor het nederlands bedrijfsleven, met name voor de metaal- en elektronika-industrie, de mogelijkheid om nieuwe diepte-investeringen te doen. Dit was met name aantrekkelijk voor de, in Nederland gevestigde, multinationale ondernemingen.

Uitgaande van het liberale economiese denkbeeld van 'volledige mededinging' werden vanaf het begin van deze eeuw de monopolistische tendenzen steeds sterker. Door het uitschakelen van een groot gedeelte van de concurrentie gebeurde het

+ Nota Selektieve Groei, blz. 58.

steeds vaker dat slechts enkele ondernemingen een hele economische sektor konden domineren (oligopolie-situatie). In theorie zou men kunnen denken dat ondernemingen die in oligopoliese sectoren opereren, minder impulsen van elkaar ontvangen om te innoveren⁺ dan ondernemingen in niet-oligopoliese sectoren. Dergelijke ondernemingen zouden als gevolg hiervan minder sterk genoodzaakt zijn om kapitaal uit te trekken voor onderzoeks- en ontwikkelingswerk. Deze redenering gaat echter om een tweetal redenen niet op:

- ten eerste worden de economische gevolgen van een technologiese voorsprong of achterstand *absoluut* gezien steeds groter, doordat na 1945 een steeds kleiner aantal ondernemingen een sterk gegroeide afzetmarkt van produkten is gaan voorzien. In de praktijk betekent dit, dat een onderneming in het geval van een succesvolle innovatie, tijdelijk een ekstra afzet kan realiseren. Juist in een oligopoliese sektor kan dit tot ernstige verstoringen van de marktverhoudingen tussen de verschillende ondernemingen leiden.
- ten tweede neemt ook het *relatief* belang van technologiese- en daarmee indirect ook van wetenschappelijke ontwikkelingen voor de grote ondernemingen verder toe. Dit is met name van toepassing voor de ondernemingen in de oligopoliese sectoren en dan vooral voor de zgn. "science-based-industries", zoals de atoom- en elektronika-industrie.

Deze afhankelijkheid is niet toevallig: de verwetenschappelijking van de produktie hangt nauw samen met de konsentrasie en sentralisatie van kapitaal die het ekonomies monopoliseringsproces kenmerken. Met andere woorden: het systematisches toepassen van natuurwetenschappelijke kennis in de produktie ontwikkelt zich sterker, naarmate de produktie grootschaliger en kapitaalintensiever wordt. Deze faktoren leiden ertoe dat juist oligopolistiese ondernemingen gedwongen worden om zich intensief met wetenschappelijk onderzoeks- en ontwikkelingswerk bezig te houden.

Hierdoor komt nu in Nederland zo'n 60% van het totale onderzoeks- en ontwikkelingsbudget van het bedrijfsleven voor rekening van de vijf multinationalaal opererende ondernemingen -de 'grote vijf'- AKZO, DSM, Philips, Shell en Unilever.

⁺) Innoveren= het invoeren van een vernieuwing in het produktieproces. Daarbij blijft de al dan niet wetenschappelijke oorsprong van de vernieuwing buiten beschouwing.

3.3 Kernenergie in Nederland; 1945 - 1980.

3.3.1. De onderzoeksfase.

In Nederland leefde na de Tweede Wereldoorlog binnen de natuurwetenschappelijke wereld de opvatting dat de ontwikkeling van de 'vreedzame' toepassing van kernenergie grote mogelijkheden bood voor de energievoorziening en nieuwe terreinen van industriële ontwikkeling zou kunnen scheppen. Duidelijk was dat de Verenigde Staten door het atoombomproject een enorm potentiële aan kennis op het gebied van de kernfysika hadden verworven. Wilde de ontwikkeling van kernenergie voor het nederlands bedrijfsleven nog aantrekkelijk zijn, dan zou een forse stimulering van het kernenergies onderzoek in Nederland noodzakelijk zijn.

Dit gebeurde dan ook. In april 1946 leidden initiatieven van vooraanstaande natuurkundigen tot de oprichting van de stichting Fundamenteel Onderzoek der Materie (FOM). Vrijwel tegelijkertijd werd in Amsterdam het Instituut voor kernfysies Onderzoek (IKO) opgericht, dat onder auspiciën van de FOM zou gaan vallen. De wens om op wetenschappelijk nivo de achterstand met betrekking tot kernfysies onderzoek deed de FOM besluiten samen te gaan werken met het noorse atoominstituut IFA. Bovendien werd door de FOM een onderzoek gestart naar de mogelijkheden om uranium te verrijken door middel van het ultrasentrifugeprosedé. Het nederlandse kernenergiebeleid werd in de periode na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk bepaald door enkele individuen, werkzaam op het gebied van de kernfysika. De overheid steunde de genomen initiatieven door middel van het financieren van het onderzoekswerk. Dit gebeurde onder meer via de in 1950 opgerichte organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO).

Een impuls voor het nederlandse kernenergie-onderzoeksprogramma kwam in 1953 vanuit de Verenigde Staten middels het 'Atoms for peace'-programma. Na een periode van strikte geheimhouding, stelde de Amerikaanse regering een deel van de daar aanwezige kernfysiese kennis ter beschikking. Deze wijziging in de Amerikaanse nukleaire politiek heeft een drietal oorzaken:

- De Verenigde Staten wilden, samen met de Sowjet-Unie, streven naar internationale richtlijnen die de verdere verspreiding van kernwapens moesten voorkomen.
- De toenmalige Amerikaanse president, Eisenhower, wilde met dit programma de politieke basis leggen voor de Amerikaanse reaktorbouwindustrie om haar technische 'know-how' te kunnen gaan eksporteren.
- Het 'Atoms for peace'-programma zou de ideologische basis gaan vormen voor

allerlei activiteiten in West-Europa op het gebied van de kernenergie. De Verenigde Staten achtten het gebruik van kernenergie noodzakelijk voor de welvaart en de industriële ontwikkeling in West-Europa. Dit zou een 'noodzakelijke voorwaarde' vormen om een verdere expansie van het kommunistiese blok in dit gebied tegen te houden.

In het kader van het genoemde programma werd het voor westeuropese landen mogelijk om in de Verenigde Staten onderzoeksreactoren en de hiervoor benodigde splijtstof te bestellen. Eind 1953 stelde de FOM de overheid voor zo'n onderzoeksreaktor te kopen. Onderhandelingen, met als deelnemers de overheid, enkele geïnteresseerde ondernemingen, de FOM en de KEMA⁺ leidden in 1955 tot de oprichting van het ReaktorCentrum Nederland (RCN). Het RCN zou voor het beheer en de financiering van de onderzoeksreaktor zorg gaan dragen. In de gevormde stichting partisipeerden de overheid (50%), enkele belanghebbende industrieën, zoals Shell en Philips (25%) en de elektrisiteitsproduktiebedrijven, eveneens voor 25%.

De vijftiger jaren zouden worden gekenmerkt door optimisme wat betreft de ontwikkelingsmogelijkheden van kernenergie. Het enige onderkende gevaar was de mogelijkheid van de verspreiding van kernwapens. Dit gevaar trachtte men te verminderen door het sluiten van internationale verdragen en door de oprichting van enkele wereldomvattende organisaties die zich met dit probleem zouden moeten gaan bezighouden, vb. het International Atomic Energy Agency (IAEA).

Door de deelname aan internationale verdragen en de oprichting van het RCN raakte de nederlandse overheid direkter betrokken bij de ontwikkelingen op het gebied van de kernenergie. De oprichting van de permanente "Commissie voor de Atoomenergie" was hiervan een uiting. Deze kommissie, die al een belangrijke bijdrage had geleverd aan de opzet en de structuur van het RCN, begon in 1955 met het maken van een ontwerp voor een kernenergiewet.

In 1956 was de 'Suezkrisis' voor de nederlandse regering aanleiding om een ambitieus plan voor de invoering van kernenergie te lanseren. Het streven van de toenmalige minister van Economiese Zaken (EZ), Jelle Zijlstra, was om binnen twintig jaar de *helft* van het elektrisiteitsgebruik met kernenergie te kunnen verzorgen. De presentatie van de kernenergienota (1956)⁺ moet worden gezien als een uiting van de regering mbt. haar taak ten aanzien van de ontwikkeling van kernenergie.

Het *scenario* van de ontwikkeling van kernenergie werd daarbij als volgt geschetst:

⁺) In de bijlage is een lijst met afkortingen opgenomen.

⁺) Nota inzake kernenergie, Zitting 1956-1957 no. 4727.

<i>Aktiviteiten</i>	<i>Op dit terrein werk- zame instellingen</i>	<i>financiering</i>
1. fundamenteel onderzoek	FOM, RCN	staat
2. toegepast onderzoek	RCN, TNO, KEMA	staat
3. ontwikkelingswerk – prototype – demonstratie	RCN, TNO, KEMA, industrie	staat
4. kommerciële produktie	industrie	industrie
5. kommerciële exploitatie	SEP, KEMA, GKN	elektriciteits- bedrijven.

Bron: Tijdschrift voor politieke ekonomie 1978/1: 110.

De beide eerste fasen, fundamenteel⁺ en toegepast⁺ onderzoek, zouden in hoofdzaak worden uitgevoerd door, door de overheid gefinancierde, onderzoeksinstellingen, zoals de FOM, het RCN en de sentrale organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO), met haar suborganisaties TNONO en TNOGO⁺: *dus voornamelijk door semi-overheidsorganisaties.*

De volgende fase, de ontwikkelingsfase, zou eveneens door de overheid worden gefinancierd. De uitvoering van deze fase zou in handen komen van partikuliere industriële ondernemingen.

De daarop volgende fase, de kommersiële fase, cq. de kommersiële produktie van nukleaire projekten zou in hoofdzaak in handen komen van de machine- en apparatenbouwindustrie, waarvan de VMF⁺ en het RSV-koncern⁺ de belangrijkste zouden worden.

Voor het beheer en de exploitatie zouden de elektrisiteitsproduzenten, sinds 1949 samenwerkend binnen de NV Samenwerkende Elektrisiteitsproduktiebedrijven (SEP), verantwoordelijk worden. Het beleid van de SEP op nukleair terrein werd en wordt in sterke mate bepaald door de sentrale direktie van de SEP, KEMA en GKN⁺. Deze instellingen worden als gevolg van hun gemeenschappelijke vestigingsplaats Arnhem, de Arnhemse Instellingen (AI) genoemd.

Een voorwaarde voor de succesvolle uitvoering van het scenario, alsmede voor een onderlinge afstemming van de activiteiten, was een goede samenwerking en een 'follow-up' door alle fasen heen. In de nederlandse situatie waren, zoals uit het voorgaande blijkt, bij de verschillende fasen verschillende organisaties betrokken. Deze situatie vereiste, teneinde een eenduidig beleid te kunnen realiseren, een koördinatie door een centraal orgaan. Daar het, blijkens

+) Fundamenteel onderzoek= onderzoek dat weliswaar binnen een wetenschappelijke discipline of een bepaald probleemveld plaatsvindt, maar niet gericht is op het oplossen van een prakties probleem.

+) Toegepast onderzoek= onderzoek dat op het oplossen van een uit de praktijk voortgekomen probleem gericht is.

+) zie lijst met afkortingen in de bijlage.

de kernenergienota van 1956, niet in de opvatting van de overheid paste deze rol zelf te vervullen, werd deze rol toebedeeld aan de belanghebbende ondernemingen en aan de SEP. Om deze taak naar behoren te kunnen uitvoeren was het noodzakelijk dat het bedrijfsleven en de SEP, direkt of indirekt, invloed zouden kunnen uitoefenen op het nukleaire beleid van de overheid, de (semi-overheids)onderzoeksinstituten en andere instellingen die de overheid van advies dienden. Dit werd gerealiseerd door het opbouwen van functionele relaties, oa. via de wet geregelde adviesorganen. Deze opbouw zal nu nader geanalyseerd worden.

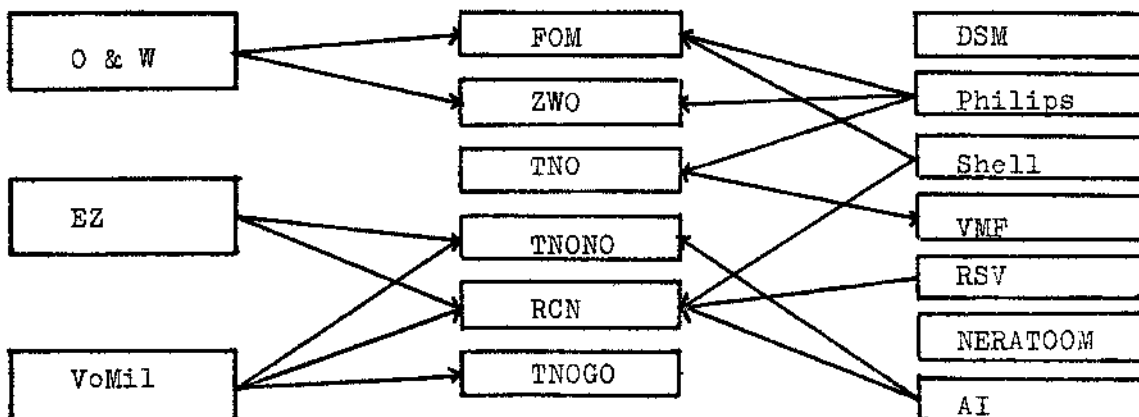
In 1960 kwam, na een voorbereidingstijd van vijf jaar, de permanente 'Commissie voor de atoomenergie' met een ontwerp van de kernenergiewet.

Datzelfde jaar stond ook in het teken van een nieuwe ontwikkeling: de ontwikkeling van kernenergie was in de vijftiger jaren hoofdzakelijk het domein van de natuurwetenschappen geweest; dit zou in de zestiger jaren grotendeels verschuiven naar de industrie. Deze verschuiving was te wijten aan het feit dat de nukleaire ontwikkeling van de fundamentele fase naar de toepassings- en ontwikkelingsfase was verschoven.

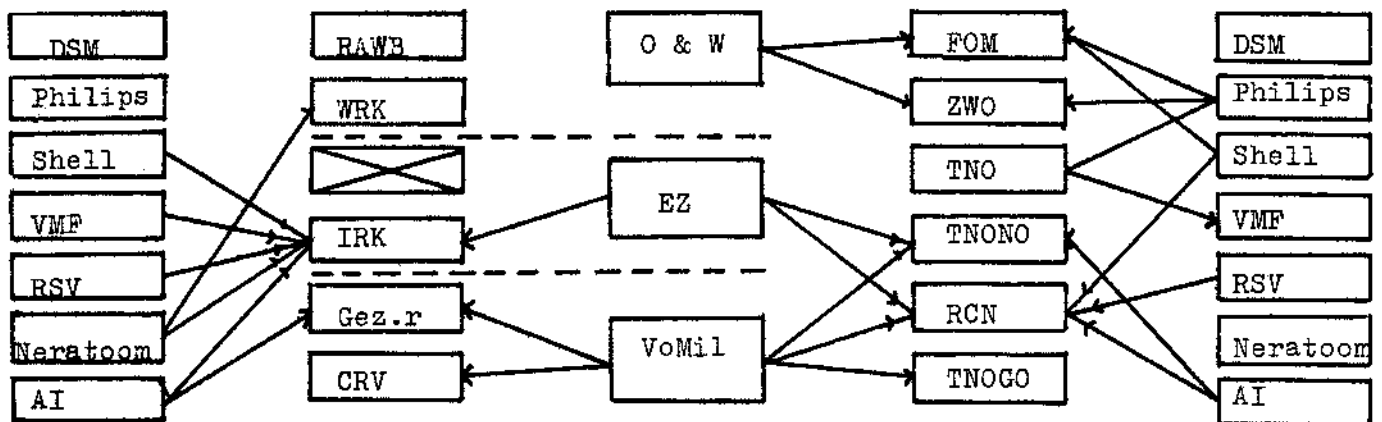
Daarom werd in 1960 dan ook een kommissie ingesteld -de kommissie voor nukleaire industriële ontwikkeling, onder voorzitterschap van Philipsdirecteur Ir. Tromp- met de opdracht de overheid advies uit te brengen over de mogelijkheden van de toepassingen van kernenergie voor de nederlandse industrie. De kommissie zou, naast een overzicht van de wensen en de mogelijkheden van de nederlandse industrie, ook moeten aangeven hoe de invloed van de industrie op het kernenergiebeleid van de overheid zou kunnen worden vergroot.

Het eerste gedeelte van de kernenergiewet, zoals die in februari 1963 in het staatsblad werd afgedrukt, bevatte veel elementen die afkomstig waren uit het rapport van de kommissie 'Tromp'. Zo werden, middels hoofdstuk II van de kernenergiewet, een drietal adviesraden wettelijk ingesteld.

. De industrie en de AI zouden in de onderzoeksfase de koördinerende taak kunnen uitoefenen door de functionele relaties van zowel de staat als het bedrijfsleven met de relevante onderzoeksinstituten:

Gezien het feit dat op korte termijn konkrete voorstellen uitgewerkt dienden te worden met betrekking tot de te volgen strategie om te komen tot de opbouw van een nukleaire industriële eksportsektor, werd een direkter kontakt tussen overheid en de industrie noodzakelijk. De wettelijk ingestelde adviesraden zouden deze platformfunctie binnen dit netwerk moeten gaan vervullen. De gekreëerde situatie, waarbij gesproken kan worden van een getrapte invloed van de belanghebbende industrieën op het overheidsbeleid, wordt in de onderstaande figuur schematisch weergegeven:

Bewerking van Tijdschrift voor politieke ekonomie 1978/1: 130

De ingestelde adviesraden waren:

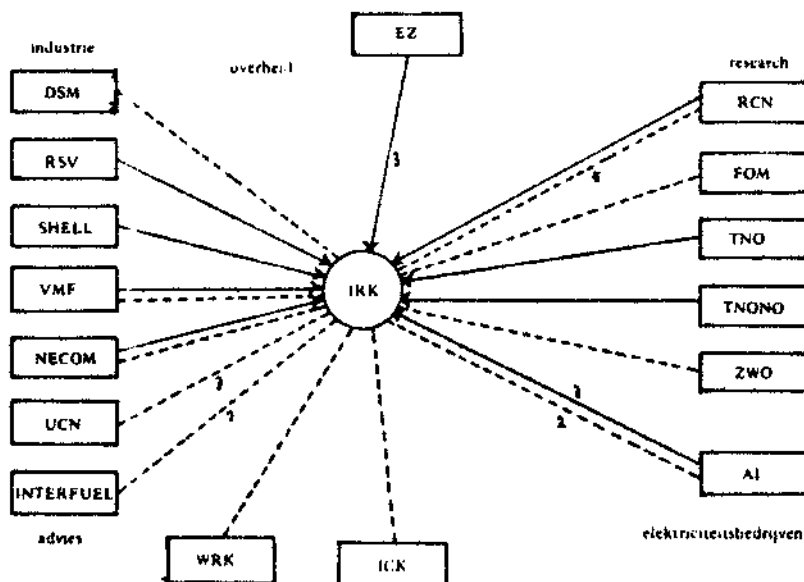
- 1) de Centrale Raad voor de Kernenergie (CRK); deze raad had tot doel het werk van de overige adviesorganen te coördineren. Zij bestond uit twee vertegenwoordigers van elk van de twee andere adviesorganen alsmede van de Gezondheidsraad. ZWO, RCN en TNO waren elk met één vertegenwoordiger aanwezig. De CRK moest advies uitbrengen over de algemene maatregelen van bestuur ter uitvoering van de kernenergiewet. Toen in 1970 de kernenergiewet pas in zijn geheel in werking trad en de CRK haar taak had volbracht, stelde de CRK zelf voor zich op te heffen. Dit gebeurde formeel in 1974.
- 2) de Wetenschappelijke Raad voor de Kernenergie (WRK); de WRK, verbonden met het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (OW), heeft hoofdzakelijk adviezen uitgebracht mbt. de nationale en internationale ontwikkelingen op het gebied van de kernenergie. Na 1968 is de WRK zich meer gaan bezighouden met de algemene aspecten van het wetenschapsbeleid en de plaats die de nukleaire research hierin zou kunnen vervullen. De WRK werd in 1976 opgeheven als gevolg van de veranderde opzet van de organisatiestructuur met betrekking tot het wetenschapsbeleid, in het kader van de dan plaatsvindende verbreding van de optiek van de adviesraden van kernenergie naar de energieproblematiek in het algemeen.⁺

⁺) De WRK werd grotendeels opgevolgd door de, in 1974 ingestelde, Landelijke Stuurgroep Energie Onderzoek, LSEO.

3) de belangrijkste adviesraad werd de Industriële Raad voor de Kern-energie (IRK); dit adviesorgaan werd rechtstreeks verbonden met het Ministerie van EZ. Binnen de IRK kwam de platformfunctie het sterkst tot uitdrukking:

. de IRK kon door middel van de direkte vertegenwoordiging van hoge ambtenaren -als adviseurs van de belangrijkste overheidsinstantie inzake de besluitvorming met betrekking tot de nukleaire ontwikkelingen, het Ministerie van EZ- rechtstreeks invloed uitoefenen op het overheidsbeleid. De toegewezen coördinerende functie aan de industrie en AI werden binnen de IRK gerealiseerd omdat naast EZ, het bedrijfsleven en de AI ook de WRK en ICK⁺ én bovendien de meeste relevante onderzoeksinstituten vertegenwoordigd waren.

Hierdoor ontstond de volgende situatie: ,schematies weergegeven,

Bron: Tijdschrift voor politieke economie 1978/1: 137.

De IRK was, overeenkomstig de wens van de kommissie 'Tromp', in 1962 al *voorlopig* ingesteld. De raad bracht in 1963 een advies uit over de besteding van de overheidsgelden voor nukleaire ontwikkelingsprojekten, waartoe door de overheid in 1962 het "Fonds Nukleaire Industriële Ontwikkeling" was ingesteld. Het konkrete doel van deze subsidiepot was met overheidssteun een nationale nukleaire industrie te onderbouwen. Toen het schijnbaar hiermee mis was gelopen, vrijwaarde de minister van EZ de overheid van elke blaam door te in de Nota inzake het kernenergiebeleid (1972) te stellen dat "De besteding van de middelen heeft steeds plaatsgevonden in overeenstemming met de adviezen die de IRK dienaangaande heeft uitgebracht"⁺.

⁺) ICK= Interdepartementale Commissie voor de Kernenergie.

⁺) Nota inzake het kernenergiebeleid. Zitting 1971-1972 no. 11721 -2

Naast de pogingen om te komen tot het opzetten van een nationale reaktor-bouwindustrie -met als gevolg de bouw van een proefkernsentrale in Dodewaard- werd verder nog prioriteiten gelegd bij de ontwikkeling van:

- 1) het projekt met de suspensie-test-reaktor van de KEMA; de KSTR.
- 2) het NERO-projekt van het RCN; de ontwikkeling van een reaktor geschikt voor de inbouw in schepen ten behoeve van de voortstuwing.
- 3) het ultrasentrifugeprojekt van het RCN; uraniumverrijkingstechnologie.

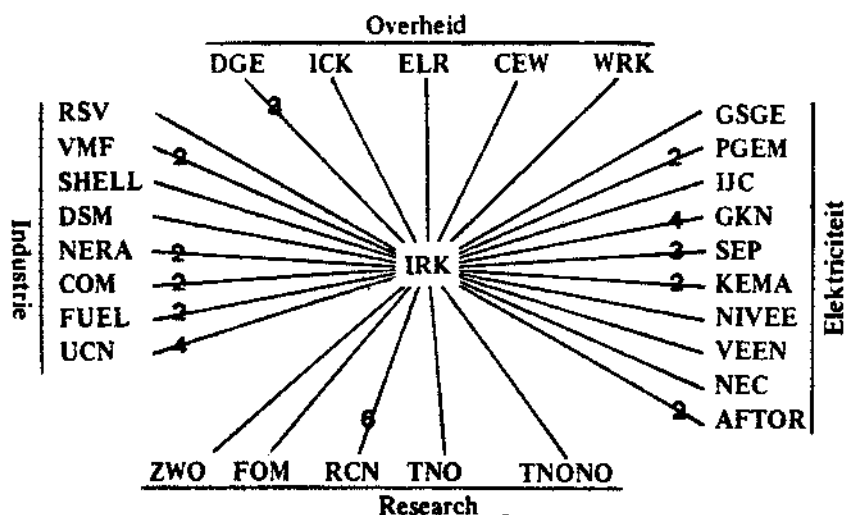
KONKLUSIES:

Bij de afsluiting van het gedeelte over de onderzoeksfase van de nukleaire ontwikkeling in Nederland kan worden gesteld dat met het van kracht worden van een gedeelte van de kernenergiewet (alléén hoofdstuk II), en met als gevolg hiervan opgerichte adviesraden, een *funktioneel kader* was gevormd om te komen tot een succesvolle opbouw van de nederlandse nukleaire industrie. De rol van de staat bleef in de onderhavige periode beperkt tot het voeren van een globaal stimulerend beleid, tot uitdrukking komend in de volgende functies:

financiering: door het financieren van semi-overheidsinstellingen tbv. het onderzoeks- en ontwikkelingswerk.

door het financieren van de industriële voorbereidingen mbt. het nukleaire ontwikkelingswerk, met behulp van het 'Fonds Nukleaire Industriële Ontwikkelingen'

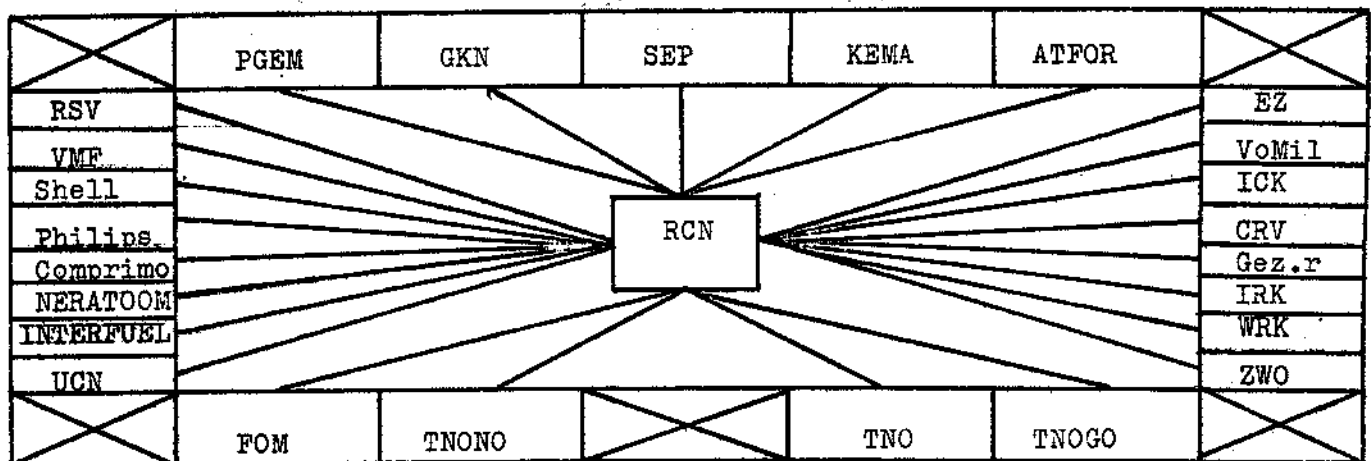
organisatie: de koördinatie van het nukleaire beleid van de overheid zou, mbt. de konkrete ontwikkelingsfase, de in 1962 ingestelde IRK de spil gaan vormen. Gezien de samenstelling van de IRK en gezien de platformfunctie die het vervulde tbv. de koördinatie van de nederlandse nukleaire activiteiten, kan gekonkludeerd worden dat het kernenergiebeleid van de overheid voortaan indirekt op de adviezen van de 'atoomlobby' gebaseerd zou zijn.

Bewerking van Jan van Arkel: 189.

ten aanzien van de koördinatie van het onderzoekswerk zou het

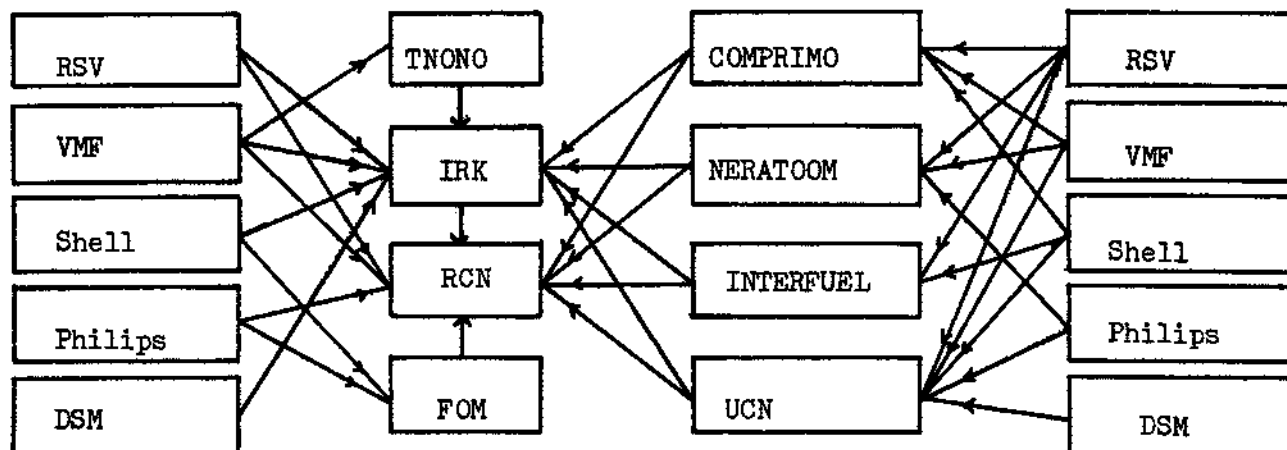
RCN de voornaamste platformfunctie gaan vervullen.

Bewerking van Kernenergie in NL: 68.

De 'atoomlobby' -bestaande uit delen van de staat en industrie- richtte bovendien nog een propaganda-insituut op: 'Nederlands Atoomforum' (ATFOR), met als doelstelling (gekleurde) informatie te geven over de mogelijkheden van de 'vreedzame' toepassingen van kernenergie. Dfe ondernemingen en instellingen die belangen bij die ontwikkeling hadden, werden lid. Deze waren te verdelen in drie groepen:

- 1) ondernemingen geïnteresseerd in de produktie van onderdelen voor nukleaire installaties; hierin kan men twee kategorieën onderscheiden:
 - a) ondernemingen die belangrijke produktie-aktiviteiten wilden gaan ondernemen op het gebied van kernreactoren. Dit waren voor Nederland VMF en de sekte 'zware apparatenbouw' van het RSV-konsern.
 - b) ondernemingen die belangrijke produktie-aktiviteiten wilden gaan ondernemen op het gebied van de overige komponenten van nukleaire installaties. Dit waren voornamelijk elektronika-industrieën en bouwondernemingen: AKZO, Bredero Verenigde Bouwbedrijven, Dijkers, Hollandse Beton Groep (HBG), HOLEC, Hoogovens, INTMUL, Ogem, NV Steenkolenhandelsvereniging (SHV) en Siemens-Nederland.
- 2) ondernemingen geïnteresseerd in de gebieden van de kerntechnologie buiten kernsentrales, zoals uraniumverrijking, produseren van splijtstofstaven, uraniumwinning en -verwerking. Tot de ondernemingen met interessen mbt. aktiviteiten binnen de zgn. splijtstofsyklus konden worden gerekend: DSM, Philips en Shell.
- 3) industriële samenwerkingsverbanden en joint-ventures op deelgebieden van de kerntechnologie, zoals 'engineering', kweekreactoren, uraniumverrijking ed. Onderstaande afbeelding geeft een overzicht van de al vóór de feitelijke ontwikkelingsfase aangegane samenwerkingsverbanden en de positie die deze innamen tov. de onderzoekssektor en de adviesraden.

Bewerking van Kernenergie in NL: 56/58.

Overzicht van belangrijke bij kernenergie betrokken eenheden (1972):

	<u>STAAT</u>		<u>INDUSTRIE</u>
	Overheid	Semi-Overheid	
<u>centraal</u>	<u>ministeries</u>	<u>arnhemse instellingen</u>	<u>bedrijven (belangrijk)</u>
	EZ, OW, VoMil	GKN, SEP, KEMA, VDEN, VEEN	DSM, Philips, RSV, Shell, VMF
	<u>adviesraden</u>	<u>onderzoek</u>	<u>bedrijven (minder belangrijk)</u>
	IRK, WRK, ICK, CRV, Gez.raad	FOM, RCN, KEMA, IKO, TNO, TNOGO, TNONO	AKZO, Bredero, Dijkers, HGB, Holec, Hoogovens, INTMUL, Ogem, SHV, Siemens-NL
			<u>joint-ventures</u>
			Comprimo, Neratoom, UCN, Interfuel
<u>provinciaal</u>	Gedeputeerde Staten	Provinciale elek.- bedrijven	
<u>gemeentelijk</u>		GEB-A'dam, GEB-R'dam	

3.3.2. De ontwikkelingsfase.

In konkreto zouden in de zestiger en zeventiger jaren vijf projekten worden ontwikkeld, die beslissend zouden zijn voor de uitbouw van de nederlandse -kommerciële- reaktorbouwindustrie. (Het NERO-project heeft, vanwege de onvoldoende toekomstperspektieven, de ontwikkelingsfase nooit bereikt). De vijf projekten bestonden uit: vier proeffabrieken en -sentrales en uit een kommerciële kernsentrale.

A. De suspensie-test-reaktor.

Als eerste en vooralsnog minst succesvolle projekt kan het projekt met de suspensie-test-reaktor van de KEMA (KSTR) worden genoemd.

Een suspensiereaktor is een termiese kweekreaktor die als splijtstof thorium (Th 232) gebruikt. Het splijttingsproces vindt plaats in een suspensie van zwaar water waarin de splijtstofdeeltjes vrij rondzweven. Eén van de argumenten voor de bruikbaarheid van deze reaktor was, dat -naast de onafhankelijkheid van uranium- een kweekreaktor meer splijtstof produseert dan verbruikt en daardoor ekonomies aantrekkelijk is.

Ondanks vele technische problemen, oa. de hoge radioaktiviteit die de suspensiereaktor, eenmaal in bedrijf, zou krijgen, begon de KEMA in het begin van de zestiger jaren met de bouw ervan. In 1963 werd ten behoeve hiervan aan B&W van Arnhem een bouwvergunning aangevraagd. Een rijksadvies op deze aanvraag -op verzoek van het gemeentebestuur- bleef echter uit, mede door toedoen van de Gezondheidsraad die de bouw van de eksperimentele reaktor dichtbij het arnhemse stadssentrum onverantwoord vond. Toch werd, vanwege de konkurrentie van andere kweekreaktortechnologieën, aangevangen met de bouw ervan.

De financiering van het projekt, dat in totaal meer dan honderd miljoen gulden moet hebben gekost, geschiedde voor het grootste gedeelte door de SEP. Het tijdstip van ingebruik-stelling is niet bekend. In september 1972 werd echter bekend dat de reaktor, zonder de vereiste vergunningen, in gebruik was gesteld. De verantwoordelijke minister, Langman van EZ, wilde hieraan geen konsekventies verbinden en weigerde de overheidssteun aan het projekt stil te zetten. Hiervoor werd de ekonomiese waarde van het projekt te groot geacht. Ook het volgende kabinet, het kabinet Den Uyl, prefereerde de ontwikkeling van de KSTR boven alle tegenargumenten van de Gezondheidsraad en alle ingediende bezwaarschriften. In mei 1974 gaf de minister van EZ, Lubbers, het definitieve fiat aan de KEMA om de reaktor in bedrijf te stellen.

De gevoerde politiek kan worden gezien als een voorbeeld van de dubieuze rol van de staat: het juridies onrechtmatige projekt werd van een te grote potentiële waarde geacht, om het geen doorgang te laten vinden. De staat heeft, stellende een aantal randvoorwaarden, het projekt wettig verklaard om geen inbreuk te hoeven doen op de door het kapitaal wenselijk geachte ontwikkelingen.

Het project is vooralsnog zowel wetenschappelijk als ekonomies van betrekkelijk geringe waarde geweest.⁺ Gesteld kan worden dat de suspensie-reaktor-technologie de konkurrentiestrijd met de natriumgekoelde snelle kweekreaktor-technologie heeft verloren. Gezien de betere perspectieven die deze technologie bood, is de nederlandse industrie zich in het begin van de zeventiger jaren gaan konsentreren op het SNR-300-project in Kalkar (W-Dld). Het betreft hier de bouw van een prototype van een kweekreaktor met een beperkt vermogen, 300 MW⁺, met de toepassing van vloeibaar natrium als koelmiddel. Het in ons land plaatsvindend nukleair onderzoek werd vanaf dat moment eveneens voor een belangrijk deel gekonsentreerd op dit projekt.

B. De dodewaardsentrale.

De bouw van de -niet kommersiële- 50 MW kernenergiesentrale nabij Dodewaard was de eerste stap in de konkrete ontwikkeling van de nederlandse reaktor-bouwindustrie, die hiermee de praktiese kennis voor de konstruktie van komplette reaktorinstallaties trachtte te verwerven. De belangrijkste nederlandse ondernemingen die bij de bouw ervan betrokken zouden worden, hadden hun krachten op nukleair gebied gebundeld in de in 1959 opgerichte joint-venture NV Neratoom. De aandelen van deze onderneming waren in handen van RSV (41%), VMF (41%), Philips (14%) en het ingenieursburo Comprimo⁺ (4%). Gekozen werd voor de relatief goedkope Boiling-water-reaktor (BWR) van General Electric, welke ook de benodigde reaktortechnologie zou leveren. Het projekt zou door nederlandse ondernemingen worden uitgevoerd.

In april 1963 werd het definitieve kontrakt met General Electric getekend. Aangezien de kernenergielwet nog niet 'bestond' (de kernenergielwet trad pas in 1970 in zijn geheel in werking; alleen Hoofdstuk II - instelling van niet-ambtelijke adviesraden - werd al op 21 februari 1963 van kracht.) was voor de bouw van de kernsentrale niet meer dan een hinderwetvergunning nodig. Op 28 januari 1965 ontving de SEP het bericht dat er tegen de bouw en eksplootatie van de kernsentrale geen bezwaren waren. Daarop werd door de elektrisiteitsproduzenten de NV Gemeenschappelijk Kerncentrale Nederland (GKN) opgericht, die het uitvoerend orgaan voor de bouw en eksplootatie van de kernsentrale moest worden. De NV GKN zou onder de sentrale direktie der Arnhemse Instellingen komen te vallen.

De wettelijke aansprakelijkheid (WA) mbt. de kernsentrale werd toen slechts op een voorlopige wijze geregeld. Een jaar eerder had de minister van EZ op verzoek van de SEP een wetsontwerp ingediend,

- +) Dit itt. de SEP die stelt dat het KSTR-projekt suksesvol is verlopen, maar dat voor het einde van deze eeuw nog geen kommersiële resultaten kunnen worden verwacht.
- +) MW = Megawatt = 1 miljoen watt
- +) Comprimo BV heeft als belangrijkste aandeelhouders: RSV (18%), VMF (18%), Shell-kernenergie (24%), SHV (19%) en Chemico USA (11%).

waarbij de General Electric Company bij voorbaat gevrijwaard zou worden van elke aansprakelijkheid die uit de bouw en exploitatie van de kernsentrale zouden kunnen voortvloeien. Het parlement ging met deze eenzijdige maatregel akkoord in afwachting van een definitieve regeling wat betreft de juridische konsekventies van schade door kernsentrales. Dit werd pas definitief geregeld in de 'Wet houdende regelingen inzake wettelijke aansprakelijkheid op het gebied van de kernenergie', die op 1 januari 1966 in werking trad. In de memorie van toelichting kwam de regering er openlijk voor uit dat zij de bevordering van het verbruik van kernenergie een faktor van ekonomies belang achtte en dat deze ontwikkeling belemmerd zou kunnen worden door de volgens het recht bestaande aansprakelijkheid voor eventuele schade, die daaruit kan ontstaan.

Het doel van deze wetgeving was dan ook het wegnemen van de risico's die het bedrijfsleven alleen tegen zeer hoge verzekeringspremies zou kunnen dekken. Met andere woorden: zonder deze regeling zou het bedrijfs-ekonomies niet mogelijk zijn geweest kernsentrales te bouwen en te exploiteren.

De getroffen regeling hield in hoofdzaak twee dingen in:

- 1) het beperken van de wettelijke aansprakelijkheid; dit onder andere door het instellen van een maksimum bedrag waarvoor de exploitant aansprakelijk gesteld kan worden, nl. 430 miljoen gulden, en de beperking van de aansprakelijkheid tot alléén de exploitant.
- 2) het beperken van de wettelijke aansprakelijkheid voor wat betreft de vorderingstermijn. In afwijking van de gewone wetgeving, vervalt het recht op schadevergoeding al op tien jaar na een kernongeval. Dit houdt oa. in dat stralingziekten ed., welke zich pas na langere tijd openbaren, niet op de kernsentrale-exploitant kunnen worden verhaald.

Gesteld kan worden dat de staat, middels parlement en wetgeving, de randvoorwaarden mbt. de volksgezondheid versoepelde, om zo de voorwaarden te kunnen scheppen voor de ontwikkeling van de nieuwe industriële sektor.

Nadat de sentrale in 1968 gereed was gekomen, werd hij op 26 maart 1969 pas officieel in bedrijf gesteld. De sentrale moest echter in zijn beginperiode meerdere malen worden stilgelegd; dit niet alleen voor de periodieke vervanging van de splijtstofstaven, maar ook om gemaakte konstruktiefouten te herstellen teneinde erger te voorkomen. Het meest kwalijke bij dit alles was, dat de bedrijfsleiding van de kernsentrale alle moeilijkheden voor de buitenwereld verzwegen. Een publikatie van Hans Friedeman⁺ over de radioactieve vervuiling van de Dodewaardsentrale deed hierop inbreuk.

In Nederland ontstond, mede als gevolg van Amerikaanse invloeden, een discussie over de wenselijkheid en de gevaren van het gebruik van kernenergie. De overheid legde de kritiek naast zich neer.

Toen men in het voorjaar van 1973 bij de routinematige onderhoudswerkzaamheden aan de reaktor opnieuw haarscheurtjes in één van de aansluitstukken ontdekte, was het voor iedereen duidelijk dat er bij de bouw van de nukleaire installatie ernstige konstruktiefouten waren gemaakt. Het eerste praktische werk van NERATOOM kan eigenlijk worden gekenschetst als een mislukking; temeer omdat het projekt een *voorbeeldfunctie* moest gaan vervullen ten behoeve van eventuele (buitenlandse) opdrachtgevers.

⁺) Hans Friedeman (red.): De Volkskrant, 26 april 1972.

C. De borsselesentrale.

Het beleid van de SEP - erop gericht om tbv. de nederlandse reaktorbouw-industrie een *binnenlandse markt* voor kernenergiesentrales te kreëren- resulteerde in 1967 in een besluit van de NV Provinciale Zeeuwse Energie Maatschappij (PZEM)⁺ de eerste kommersiële kernsentrale te laten bouwen. Kommersiëel in die zin, dat de kernsentrale elektrisiteit zou moeten gaan produceren tegen een concurrerende kWh-prijs ten opzichte van die van een konventionele sentrale. De PZEM besloot tot de bouw van een kernsentrale én een konventionele sentrale met een uiteindelijk vermogen van resp. 477 MW en 189 MW. De vestigingsplaats werd Borssele. Dit vanwege de ligging van Borssele tov. de nieuwe industrie-terreinen aan de Sloehaven, nabij Vlissingen.

Dit gebied behoorde tot de, in 1966 in de Tweede Regeringsnota inzake de Ruimtelijke Ordening, aangewezen stimuleringsgebieden. Grote, meest arbeidsextensieve en energie-intensieve ondernemingen zoals Hoechst en Billiton hadden zich daar reeds gevestigd. Ook het franse aluminium-koncern Pêchiney overwoog om zich in het Sloegebied te gaan vestigen, mits de nederlandse overheid wilde garanderen dat de voor de aluminium-fabrikage enorme hoeveelheden benodigde elektrische energie tegen een uiterst lage prijs geleverd zouden kunnen worden. In januari 1969 besloot Pêchiney definitief zich in het Sloegebied te gaan vestigen, verzekerd van zeer voordelige elektrisiteitsleveranties (ver onder de kostprijs) en een ekstra vestigingssubsidie van rond de zestig miljoen gulden. Pêchiney zou via dochterondernemingen kunnen zorgen voor de voor de kernsentrale noodzakelijke voordelige uraniumleveranties.

De filosofie van de PZEM was dat men door het bouwen van zo'n kernsentrale de benodigde goedkope elektrische energie zou kunnen leveren. De kernsentrale zou zo, middels de gekreëerde vestigingsplaatsvoordelen, een stimulerend effect kunnen hebben op de regionale ontwikkeling van Zeeland.

De realiteit vertoont een ander beeld; gezien de diskrepantie tussen de ontwikkeling van de energiebehoefte (vnl. door Pêchiney) en de bouw-tijd van de kernsentrale (4-5 jaar), werd de PZEM gedwongen naast een kernenergiesentrale een konventionele sentrale te bouwen met een bouw-tijd van slechts twee jaar. Bovendien moeten, nu, als gevolg van het feit dat de zeer voordelige elektrisiteitsleveranties aan Pêchiney kontraktureel zijn vastgelegd, de kleinverbruikers van elektrisiteit de tekorten aanvullen, die zijn ontstaan door kostprijsverhoging van konventionele energiebronnen en het feit dat elektrisiteit van een kernsentrale veel duurder blijkt te zijn dan men heeft voorzien.

Voor het aannemen van de bouw van de sentrale waren begin 1968 al zeven offertes binnen. Het nederlandse konsortium Neratoom schreef ditmaal in met een ontwerp van een BWR. Ditmaal zou Westinghouse de benodigde kerntechnologie leveren. Op 1 april 1969 gunde de PZEM de bouw van de sentrale aan Siemens (namens het westduitse KWU) en passeerde daarmee de eigen industrie. De mededeling van de PZEM echter dat, hoe belangrijk de kostenfaktor ook was geweest (KWU was zo'n 20% voordeliger dan Neratoom) het bij deze beslissing van doorslaggevende betekenis was geweest dat de KWU te kennen had gegeven voor 75% van de opdrachten het nederlandse bedrijfsleven in te schakelen, moet als een drogreden worden beschouwd. De PZEM verkeerde, vanwege de afgesloten voor-

⁺) De PZEM was toen slechts indirekt (via de PNEM) met de SEP verbonden. In 1974 besluit de PZEM pas zich direkt bij de SEP aan te sluiten.

delige leveringskontrakten, in een positie waarbij, bedrijfseconomies gezien, de bouwkosten van de kernsentrale een niet onaanzienlijke rol moesten spelen. Bovendien zou de beslissing van de PZEM zijn voortgekomen uit het geringe *vertrouwen* dat de elektrisiteitsproducenten hadden in de mogelijkheid tot de vorming van een nederlandse reaktorbouwindustrie. Voor deze bedrijven bood de afhankelijkheid van één nederlands reaktorkonsortium, met een geringe markt om ervaring op te doen, te geringe zekerheden voor een betrouwbare en concurrerende elektrisiteits levering. *Blijkbaar liepen de belangen van de elektrisiteitsproducenten, welke samen met de belanghebbende industrieën, tov. het nederlandse kernenergiebeleid (wo. die van de overheid) een coördinerende taak uitoefenden, met diezelfde industrie maar tot op een bepaalde hoogte parallel. In feite werd met deze beslissing duidelijk, dat de nederlandse reaktorbouwindustrie-in-opbouw niet in staat werd geacht de concurrentie met buitenlandse reaktorbouwers, zoals Westinghouse, General Electric, KWU en Framatome, te weerstaan.* Aangenomen mag worden dat Siemens een offerte onder de kostprijs heeft uitgebracht, om daarmee een stevigere positie op de nederlandse markt te verkrijgen. Bij de toewijzing van eventueel toekomstige nederlandse kernsentrales aan Siemens zou deze 'investering' weer gemakkelijk kunnen worden 'terugverdiend'. Deze verloren internationale concurrentieslag deed de nederlandse reaktorbouwindustrie besluiten haar beleid te wijzigen:

- een verschuiving in de oriëntatie: de aandeelhouders van Neratoom namen, gedwongen door de omstandigheden, het besluit zich in de toekomst niet meer te bewegen op het gebied van licht-water-reaktoren (LWR's), maar de activiteiten te gaan konsentreren op:
 - 1) het in 1962 gestarte projekt met de natriumgekoelde snelle kweekreaktor;
 - 2) het ultrasentrifugeprojekt van het RCN
- het aangaan van samenwerkingsverbanden met buitenlandse reaktorbouwers: volgens het principe '*if you can't beat them, join them*' vormden de belangrijkste partners van Neratoom, RSV en VMF, in 1971 twee konsortia met buitenlandse reaktorbouwers, om toch nog een effectief belang bij de nucleaire markt te kunnen blijven behouden. Deze konsortia bestonden uit:
 - 1) RSV (metaal), Comprimo (engineering), Bredero (bouw), samen met de amerikaanse General Electric Company; en
 - 2) VMF (metaal), Hollandse Betongroep (bouw), samen met de westduitse Kraftwerk Union, waarin Siemens en AEG (gedeeltelijk) samenwerken.

Ondanks het feit dat het nederlandse bedrijfsleven binnen deze internationale samenwerking een ondergeschikte positie als leverancier van onderdelen moest gaan innemen, zou men, door middel van het bevorderen van de afzet op de nederlandse markt, trachtten een rendabele positie op te bouwen. Hiertoe werd binnen de IRK bereikt, dat bij toekomstige kernsentrales, de SEP slechts

een offerte zou aanvragen bij de beide konsortia; een dergelijke marktgarantie was bovendien de enige mogelijkheid om via de buitenlandse partners ook voor de *buitenlandse* markt opdrachten voor onderdelen te verkrijgen.

In het begin van de zeventiger jaren leken de marktperspektieven voor nucleaire projecten nog tamelijk gunstig. Dit perspectief werd nog versterkt door de 'oliekrisis' van 1973, waardoor -volgens de officiële lezing- kernenergie in één klap concurrerend werd met de andere vormen van elektrisiteitsopwekking.

D. Het ultracentrifuge-project (UC).

Het fundamentele onderzoek naar de toepassingen van het ultrasentrifuge-prosédé was door de FOM al in de vijftiger jaren gestart. Uit die tijd stamden ook de internationale kontakten met West-Duitsland en Engeland, waar aan hetzelfde prosédé werd gewerkt. Gezien de stand van dit onderzoek⁺ kon in 1968 worden besloten om een proeffabriek te gaan opzetten met een capaciteit van 25 ton/jaar. Bovendien bood de uraniumverrijkingstechnologie in internationaal verband goede mogelijkheden.

Voor de bouw van de proeffabriek werd in 1969 de NV Ultracentrifuge Nederland (UCN) opgericht. De nederlandse overheid droeg met een meerderheidsbelang van 55% de aanvangsrisiko's. Hiermee werd de uiterst belangrijke rol van de overheid duidelijk. De overige deelnemers bij de oprichting waren: DSM, Philips, en Shell (ieder 10%) en VMF en RSV (ieder 7,5%). Wb. de eerste drie ondernemingen was deze deelname een uiting van hun streven om hun belangen te vestigen op het gebied van de nucleaire splijtstofszyklus. RSV en VMF trachtten dmv. deze partisipatie nieuwe ingangen te vinden voor hun nucleaire produktiesektor.

Met name Philips was erg geïnteresseerd in deze technologie. Voor Philips (14% in Neratoom) was duidelijk dat, gezien de internationale konkurrentieverhoudingen, de perspektieven voor de nederlandse reaktorbouw gering waren. De deelname van Philips aan het UC-project zou vooralsnog op nucleair gebied de laatste aktiviteit van Philips gaan vormen. In de zeventiger jaren ging men zich oa. steeds meer toeleggen op zonne-energie-onderzoek.

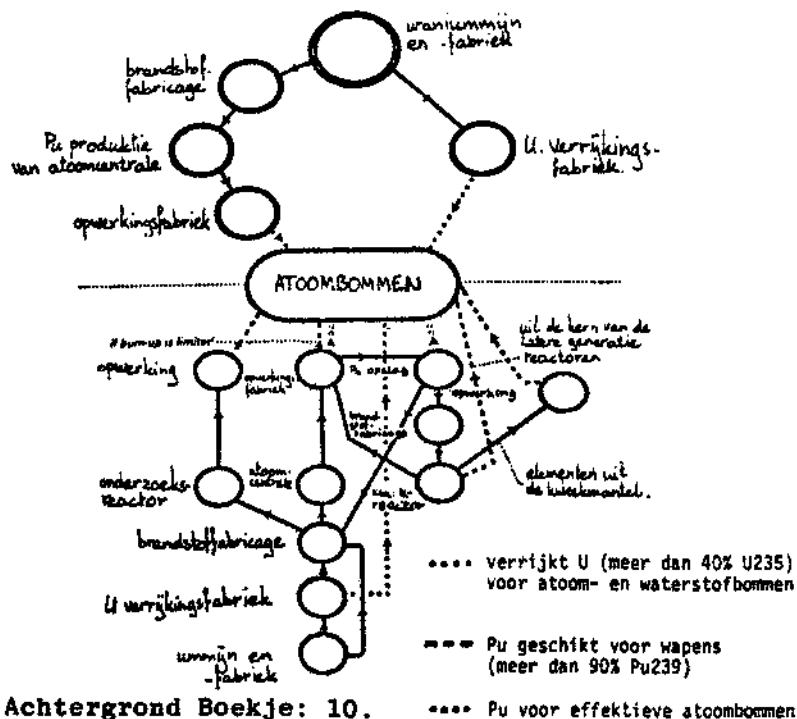
Op europees nivo was één van de belangrijkste doelstellingen van de Euratom het bouwen van een gezamenlijke uraniumverrijkingsfabriek, om de monopoliepositie van de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie te doorbreken. Maar door de onderlinge verdeeldheid over de te ontwikkelen verrijkingsmetode, splitste de Euratom in tweeën: Frankrijk besloot met een aantal andere landen tot de bouw van een verrijkingsfabriek obv. het gasdiffusieproces; West-Duitsland, Engeland en Nederland besloten op hun beurt te gaan samenwerken op het gebied van de ultrasentrifuge-technologie. Deze samenwerking kwam tot stand door de Tripartite Overeenkomst van Almelo op 4 april 1970. Hierdoor werd de UCN voor

⁺) Hiervoor verliet het RCN het NERO-project, waarvoor perspektieven ontbraken.

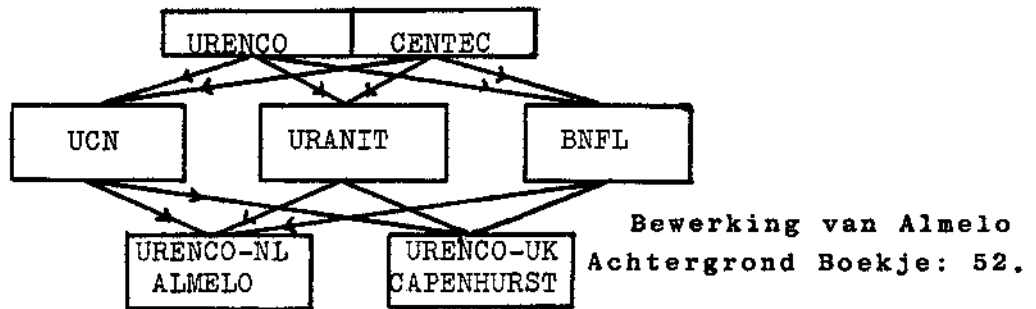
een derde deel partner in twee internationale ondernemingen: de verkoopmaatschappij CENTEC (Gesellschaft für Centrifugetechnik mbH) en de produktie-maatschappij URENCO (Uranium Enrichment Company Ltd). Dit hield voor Nederland de verplichting in ook een derde van de initiële capaciteit van 350 ton voor haar rekening te nemen. Toen bleek dat de grens van 350 ton/jaar praktische problemen zou opleveren, werd begin 1974 besloten de capaciteit op te voeren tot 440 ton/jaar. Daar de industriële aandeelhouders zich uitsluitend verplicht hadden deel te nemen in de bouw van de 25-tons proeffabriek, moest de overheid, teneinde de aangegane verplichtingen te kunnen nakomen, overgaan tot de gehele financiering van het nederlandse aandeel in de uitbreiding van de initiële fase. De nederlandse industrie gaf er de voorkeur aan te investeren in politiek minder gevoelige (risikodragende) projecten. Bovendien was, gezien de aard van het project, de geplande initiële fase en daarmee het moment waarop het project ook kommersiëel interessant zou worden voor het particuliere kapitaal te lang. De staat zou voor de deelnemende industrieën een dubbele functie gaan vervullen:

1) door de mede-financiering van de proeffabriek, alsmede door de financiering van de grotere 200-tons scheidingsfabriek. De eerste- werd, overeenkomstig de aandelenverhouding, voor 55% door de overheid gefinancierd; de tweede- voor 100%. Beide fabrieken werden in Almelo gevestigd.

2) door het voornemen van de overheid, indien het project kommersiëel aantrekkelijk zou zijn geworden, zich uit het project terug te trekken, werden niet alleen de financiële risico's door de overheid gedragen, maar ook de politieke-. Dit vanwege de overduidelijke aspecten verbonden aan uraniumverrijking. De belangrijkste problemen van militair-politieke aard waren de mogelijkheden van een eigen westduits kernwapen en de versterking van de ontwikkelingen in de richting van een westeuropese kernmacht. De relatie tussen uraniumverrijking en kernwapens wordt in de onderstaande figuur schematisch weergegeven:

Sinds mei 1975 is er een belangrijke wijziging opgetreden op het organisatorische vlak. In plaats van de oorspronkelijke gezamenlijke onderneming URENCO Ltd. werden er twee ondernemingen gevormd: URENCO-UK en URENCO-NL. Het kwam er op neer dat er twee verrijkingsorganisaties werden gevormd: een voornamelijk britse- en een nederlandse/duitse-. De organisatiestructuur schematies:

Eind 1976 werd bekend dat URENCO-NL een productie-uitbreiding wilde realiseren van 2000 ton/jaar, waarvan 1000 ton/jaar in Almelo. Dit als gevolg van het feit dat URENCO verplichtingen had aangegaan voor de levering van in totaal 20.000 ton verrijkt uranium, te leveren na 1981. Gesteld werd dat deze productie-uitbreiding kommersiëel aantrekkelijk zou zijn. Deze uitspraak was gebaseerd op een door de UCN gemaakte berekening. Velen trokken bij deze berekeningen echter de juistheid van de uitgangspunten alsmede van de gemaakte vooronderstellingen in twijfel.

De overheid besloot met de uitbreiding (de tweede-) van 'Almelo' in te stemmen. Een politiek obstakel vormde echter het verdrag van URENCO en Brazilië. Dit verdrag betrof zowel de levering van de ultrasentrifugetechnologie als ook de levering van 200 ton verrijkt uranium per jaar. Deze opdracht was een uitvloeisel van de westduits-braziliaanse samenwerking op het gebied van de nucleaire technologie, alsmede een gevolg van het feit dat Brazilië zijn nucleaire plannen wilde gaan financieren met de export van verrijkt uranium, gezien de voorraden uraniumerts in dat land (350.000 tot 500.000 ton). Brazilië was echter geen ondertekenaar van het verdrag tegen de verspreiding van kernwapens. (Het Non-proliferatie- verdrag, NPV).

Hoewel andere scherpere voorwaarden, heeft de nederlandse overheid ingestemd met de nucleaire leveranties aan Brazilië. Ondanks parlementaire en buiten-parlementaire tegenstand bleken de nucleaire belangen achter het UC-project groter te zijn, cq. zwaarder te wegen dan de politieke aspiraties om de verspreiding van kernwapens tegen te gaan. Het feit dat het hier om een speerpuntproject gaat, wordt duidelijk in relatie met de beslissing om een exportvergunning voor de levering van twee reaktorvaten aan Zuid-Afrika te weigeren, vnl. omdat Zuid-Afrika het NPV niet had geratificeerd. Bij de kwestie URENCO/ Brazilië speelden naast dezelfde argumenten mbt. Brazilië tal van andere

zwaarwegende argumenten mee, oa. mbt. West-Duitsland. (Mogelijkheid tot het opbouwen van een eigen kernwapenarsenaal via Brazilië). Toch moest het projekt doorgang vinden.

Het projekt kan nu worden beschouwd als zijnde een semi-overheidsbedrijf. Desondanks het voornemen van de overheid zich terug te trekken uit het projekt indien dit kommersiëel aantrekkelijk zou zijn geworden, moest de overheid bij het uitbreidingsprojekt het leeuwedeel van de kosten voor haar rekening nemen, daar de industriële aandeelhouders niet overtuigd waren van de haalbaarheid van het projekt. De overheid moest derhalve tbv. de belanghebbende industrieën vergaande randvoorwaarden scheppen en de politieke én financiële lasten dragen.

E. Het kalkarprojekt.

Bij de nijverheidsorganisatie van TNO (TNONO) startte in 1962 het onderzoek naar de toepassing van vloeibaar natrium (Na) als koelmiddel voor zgn. snelle kweekreactoren.

Een snelle kweekreaktor werkt met 'verrijkt' uranium; dit is uranium met een belangrijk groter perscentage uranium-238 dan normaal. De kans dat uranium-238, ipv. uranium-235, neutronen invangt, is veel kleiner dan in een termiese reaktor, zodat met zgn. snelle neutronen kan worden gewerkt.

De belangrijkste reden voor deze ontwikkeling is het feit dat een snelle kweekreaktor meer splijtstof kan produceren, dan dat deze in diezelfde tijd zou verbruiken. De snelle kweekreaktor 'kweekt' het niet in de natuur voorkomende plutonium (Pu239) en uranium-233, dat weer bewerkt kan worden om als brandstof voor normale kernsentrales te dienen. Omdat de wereldvoorraden uraniumoxide beperkt zijn, biedt de ontwikkeling van de snelle kweekreaktor de mogelijkheid om het 'atoomtijdperk' aanzienlijk te verlengen.

Vanaf het begin is het Neratoom-konsortium bij dit projekt betrokken geweest. Sinds 1964 werden op advies van de IRK via het 'Fonds Nukleaire Industriële Ontwikkeling' overheidsbijdragen aan het projekt verleend. Bovendien werd door de Euratom financiële steun verleend. Dit omdat Euratom een beleid voerde dat er op gericht was om in de konkurrentiestrijd met de Verenigde Staten op het gebied van de snelle kweekreactoren geen achterstand op te lopen. Als gevolg echter van de militaire en economiese tegenstellingen tussen West-Duitsland en Frankrijk binnen de Euratom, werden aan het verdrag tussen TNO-Neratoom en Euratom voorwaarden verbonden:

- 1) Het TNO-Neratoom-programma diende te worden afgestemd op de bestaande programma's voor snelle kweekreactoren in de BRD of Frankrijk. Dit om te voorkomen dat Nederland zelf een ontwikkelingsprojekt zou gaan starten.
- 2) In dit kader moet ook de voorwaarde worden gezien, dat het RCN in dit projekt maar beperkt zou mogen samenwerken met TNO en Neratoom.

De eventuele franse deelnemers stelden dusdanig hoge eisen aan een nederlandse deelname, dat de kontakten tussen TNO en de westduitse industrie en

-onderzoeksinstituten werden versterkt. Een definitieve beslissing om aan een westduits kweekreaktorproject deel te nemen, werd pas in 1967 genomen. In datzelfde jaar sloot de nederlandse overheid een samenwerkingsverdrag met West-Duitsland en België⁺ mbt. de ontwikkeling van kweekreaktoren. Daaraan voorafgaand was al een industrieel konsortium opgericht met dezelfde intensies. Het betrof hier de samenwerking tussen Interatom(BRD), Neratoom(NL) en Belgonukleaire(B). Hierdoor kan de politieke samenwerking worden gezien als een ondersteunende maatregel van de door de industrie genomen initiatieven. Zoals reeds aangehaald, werd dit project tot één van de speerpunten van de nederlandse nukleaire industrie. Op aandrang van de IRK verlegde het onderzoeksinstituut RCN -tegen de wil van de Euratom in- het zwaartepunt van haar activiteiten naar de natriumtechnologie.

Rond 1970 waren de onderzoekswerkzaamheden zo ver gevorderd, dat besloten werd over te gaan tot de ontwikkelingsfase, middels de bouw van een prototype van de natrium gekoelde snelle kweek reaktor (SNR). De elektrisiteitsproducenten van de genoemde landen sloten daarop een overeenkomst om de SNR te kunnen gaan bouwen en exploiteren; dit resulteerde in de oprichting van de 'Schnell Bruter Kernkraftwerkgesellschaft mbH' (SBK), waarbinnen de nederlandse SEP voor 15% participeerde.

Gezien de totaal geraamde investeringskosten -meer dan 1,5 miljard gulden- was niet alleen overheidssteun onontbeerlijk; ook ontkwam het project niet aan de noodzaak van *internationalisering*.

De beslissing tot het verlenen van overheidssteun lag in het verlengde van de opvatting van de overheid dat kernenergie een speerpunttechnologie is; dat wil zeggen dat de staat van deze technologie verwachtte dat zij bij uitstek een bijdrage zou kunnen leveren aan de ontwikkeling van de produktiekrachten in het algemeen, via oa. de 'spin off', oftewel de uitstralingseffekten naar andere sectoren, én een eventuele bijdrage aan de verhoging van het relatief geringe aandeel van technologieën geavanceerde goederen tov. het totale exportpakket. Uit het feit dat de staat ook om deze reden haar steun verleende, valt af te leiden dat een voor de stabiliteit van het ekonomies produktieproces op lange termijn noodzakelijk geachte technologische ontwikkeling, niet meer door individuele ondernemingen -of bundelingen daarvan- kan worden opgebracht. Het is voor de staat dan noodzakelijk om nieuwe vormen van kapitaalaanwending te stimuleren, dan wel zelf financiële steun te verlenen. Voor de specifieke nederlandse belangen speelde nog, dat Neratoom dit project had verkozen als konsentratieproject een belangrijke rol; door de participatie binnen het westduitse ontwikkelingsprogramma voor snelle kweekreaktoren hoopte men nog enig belang bij de nukleaire ontwikkeling te kunnen behouden.

Overeen werd gekomen dat de overheden van de drie betrokken landen meer dan 90% van de totale investeringskosten zouden gaan betalen. In 1972 werd besloten tot de bouw van een 300 MW SNR, nabij het westduitse plaatsje Kalkar. Het industriële konsortium werd omgezet in een joint-venture, de Internationale Natrium- Brutreaktorbau GmbH (INB); dit speciaal voor de bouw van de Kalkar-sentrale. Neratoom participeerde hierin eveneens voor 15%.

⁺) Luxemburg nam ook voor 1% deel aan het project.

In Nederland werd in 1971 door de minister van EZ aan het Nederlands Economisch Instituut (NEI) de opdracht gegeven het Kalkarproject financieel/ekonomies te onderzoeken. Gezien het al aangegeven kader, waarbinnen dit projekt diende te worden gezien, bracht het NEI een positief advies uit. De nederlandse bijdrage aan het projekt werd gedurende een aantal jaren ('74 - '77), via een wettelijk geregelde 3%-heffing op het elektrisiteitsverbruik, gefinancierd. De discussie over deze heffing (1973) in de Tweede Kamer, betekende voor het parlement dat zij voor de eerste keer over het Kalkarprojekt kon praten.

De 3%-heffing was noodzakelijk, omdat de kosten voor de bouw van de SNR-300 vrij fors waren en bovendien de kostenstijgingen iedere verwachting overtroffen.

Toen minister Langman van EZ in maart 1972 de kernenergienota aan de Tweede Kamer presenteerde, werden de kosten van de bouw op bijna 1,1 miljard geschat; dat was ruim vijf maal zoveel als men in 1967 gedacht had. Bovendien werd geraamd dat daar tot 1978 -dan zou de SNR bedrijfsklaar moeten zijn- nog eens zo'n 450 miljoen zou bijkomen.

Terwijl West-Duitsland en België hun aandeel in het projekt uit de algemene middelen bekostigden, kondigde Langman aan dat de nederlandse financiering geheel dmv. een heffing in de energiesektor (olie, gas, elektrisiteit) betaald zou moeten worden. De SEP had er bij de regering dan ook op aangedrongen, zo'n heffing ook daadwerkelijk over de gehele energiesektor te spreiden. De SEP had toch al tegengewerkt bij de besluitvorming omtrent het SNR-projekt, omdat daarmee de zelf in ontwikkeling genomen termiese suspensie-reaktor gepasseerd zou worden. In de kernenergienota van het kabinet Biesheuvel werd de plaats van de SEP nog eens duidelijk omschreven: "Zolang alleen Nederland een open markt vormt tussen andere gesloten markten, zal de medewerking van de elektrisiteitsproducenten noodzakelijk zijn bij de tot stand koming van een nukleaire industrie in Nederland".⁺ Eind 1972 maakte de regering bekend dat zij toch het Kalkarprojekt wenste te financieren dmv. een 3%-heffing op de elektrisiteitsrekeningen. Dit zou voor velen een konkreet aangrijpingspunt gaan vormen om hun ongenoegen tav. het gevoerde kernenergiebeleid kenbaar te maken: namelijk door de weigering de 3%-heffing te betalen.

Met de bouw van de Kalkarsentrale werd in 1973 begonnen met de bedoeling in 1978 gereed te zijn. Door het toegenomen nationale en internationale verzet tegen kernenergie in het algemeen en tegen de SNR in het bijzonder is de bouw echter ernstig vertraagd; het verzet maakte een herziening van de veiligheidsnormen noodzakelijk. Volgens de nu geldende planning moet de sentrale in 1983 in bedrijf worden gesteld. De zes jaar langere bouwtijd, alsmede de enorm gestegen bouwkosten, hebben tot gevolg gehad dat de in 1967 geraamde bouwkosten van 300 miljoen gulden zijn opgelopen tot tussen de drie à vier miljard gulden. Dit houdt in dat de nederlandse overheid bij de partisipatie (15%) in het projekt een bedrag heeft moeten investeren van tussen de 450 en 600 miljoen gulden.

⁺) Nota inzake het kernenergiebeleid, Zitting 1971-1972, no. 11721

KONKLUSIES.

Samenvattend en ter afsluiting van de ontwikkelingsfase van de nederlandse nukleaire ontwikkelingen, welke vooraf zou moeten gaan aan de kommersiële fase, kan gesteld worden dat:

- . de nederlandse reaktorbouwindustrie, gezien de *internationale konkurrentieverhoudingen* en gezien de grotere voordelen welke buitenlandse reaktorbouwers verkregen door de grotere afzetmogelijkheden in de ontwikkelingsfase, middels een grotere *binnenlandse afzetmarkt* (VS., W-Dld., Frankrijk), er niet in geslaagd is om, ten behoeve van de eksportmarkt een konkurrentiepositie op te bouwen. Hierdoor is men min of meer gedwongen geweest om volgens het principe '*If you can't beat them, join them*', als leveransiers van onderdelen samenwerkingsverbanden aan te gaan met deze buitenlandse reaktorbouwers. Binnen de IRK werd in 1970 afgesproken dat met betrekking tot toekomstige kernsentrales men slechts offertes zou aanvragen bij de buitenlandse reaktorbouwers waarmee nederlandse industrieën samenwerkten. Omdat deze nederlandse ondernemingen binnen de internationale samenwerking een ondergeschikte positie innamen, was een dergelijke marktgarantie de enige mogelijkheid om ook voor de buitenlandse (eksport-)markt opdrachten te verkrijgen.

de nederlandse nukleaire industrie nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden vond dmv. partisipatie binnen de geinternationaliseerde UC- en de SNR-projecten⁺. De omvang en de politieke en finansiële risico's van dergelijke projecten maakte de medefinanciering door de staat noodzakelijk in het kader van een, voor de reproductie van het kapitaal als geheel noodzakelijk geachte wetenschaps/technologische ontwikkeling, creatie van nieuwe vormen van kapitaal-aanwending.

de tav. kernenergie bestaande tegenstrijdige belangen tussen het specifiek (ic. atoomindustrie) en het algemeen kapitaalbelang (met als elementair onderdeel de volksgezondheid) werd door de overheid tot op dat moment niet als problematies beschouwd. Gesteld kan worden dat bij deze zich binnen het staatsapparaat reproducerende tegenstelling, tussen de Ministeries van EZ en VoMil, de eerstgenoemde -gezien de besluitvormingprosedures- dan de dominerende genoemd kan worden. De "Wet houdende regelingen inzake WA. op het gebied van de kernenergie" alsmede de kernenergiewet van 1970, waarbij van eenzijdige maatregelen kan worden gesproken tav. het specifieke kapitaalbelang, zijn hiervan een uiting.

de hooggespannen verwachtingen voor de toekomst mbt. de rol welke het ne-

⁺) In 1975 werd door de SEP besloten om in DeBeNeLux-verband deel te gaan nemen in het franse snelle kweekreaktor projekt 'Super Phenix'.

derlandse bedrijfsleven zou kunnen gaan spelen in de ontwikkeling van de nukleaire technologie, in de loop van de zeventiger jaren steeds verder slonk, uitmondend in de konstatering dat men nog slechts een marginale rol zou kunnen spelen binnen de internationale nukleaire voortgang. Deze konstatering zal nader worden geanalyseerd in de volgende paragraaf.

3.3.3. De kommersiële fase.

Gezien de nukleaire ontwikkelingen in Nederland in de zestiger jaren zouden de zeventiger jaren logieserwijs in het teken hebben moeten komen te staan van de uitbouw van het nukleaire aandeel in de elektrisiteitsopwekking. Twee factoren zijn van eminent belang geweest bij de pogingen van de Arnhemse Instellingen, de atoomindustrie en de overheid het nukleair potentiëel te vergroten, te weten:

- 1) 'oliekrisis' van 1973,
- 2) het vanaf 1972 steeds massaler en breder wordende maatschappelijk verzet tegen de 'vreedzame' toepassingen van kernenergie. Deze ontwikkeling zal in het volgende hoofdstuk uitgebreid worden geanalyseerd. Binnen dit bestek zal alleen worden ingegaan op de globale invloed van de Anti Kernenergie Beweging (AKB), met name op het overheidsbeleid.

Inleiding.

Rond de 'oliekrisis' van 1973 bleek hoezeer het energiebeleid van de nederlandse overheid was afgestemd op de marktverhoudingen van de zestiger jaren. Toen de olie-prijzen stegen en er een dreigende relatieve schaarste aan energie merkbaar werd, moest het energiebeleid van de overheid dan ook worden herzien. De toenmalige regering Den Uyl nam de situatie ernstig op en maakte van die wijzigingen in de energiepoltiek een van haar voornaamste doelstellingen. Deze vonden haar neerslag in de 'Energienota' (1974)⁺ van het Ministerie van EZ, onder verantwoordelijkheid van minister Lubbers. Om de wijzigingen in het energiebeleid in de juiste kontekst te kunnen plaatsen, zal eerst een korte schets worden gegeven van het energiebeleid, zoals gevoerd in de vijftiger en zestiger jaren.

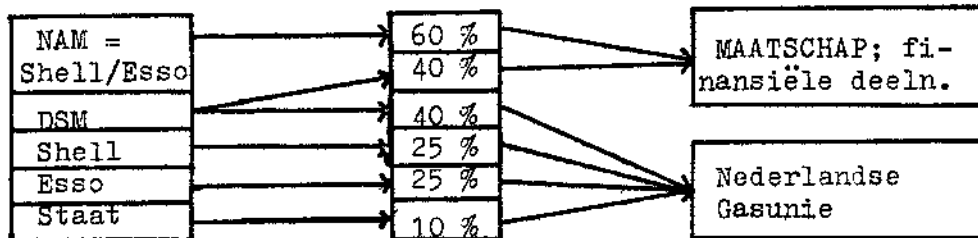
Er zijn twee elementen die bepalend zijn voor de mate waarin de overheid in de energiesektor regulerend optreedt: de konkurrentieverhoudingen en de verhouding tussen vraag en aanbod.

Obv. de marktverhoudingen in de vijftiger en zestiger jaren sloot het nederlandse energiebeleid aan op de konkurrentie tussen de onderlinge energiekapitalen en het grootschalige aanbod tegen lage prijzen. De overheid stimuleerde de groei van het energieverbruik teneinde oa. door akssijnzen haar inkomsten te vergroten. De twee belangrijkste algemene doelstellingen waren:

- . de veiligstelling van de nationale energievoorziening;
- . een zo goedkoop mogelijke energievoorziening, ongeacht de herkomst. Dit zou ge-realiseerd worden door de vrije konkurrentie te bevorderen.

⁺) Energienota, Lubbers; Zitting 1974-1975, 13122.

De problematische ontwikkelingen in de zestiger jaren in de concurrentieverhouding tussen geïmporteerde aardolie en nederlandse steenkool dwong de overheid echter tot ingrijpen: eind zestiger/begin zeventiger jaren zou de nederlandse steenkoolproductie worden afgebouwd. Het aan het einde van de vijftiger jaren ontdekte groningse aardgasveld maakte deze grootscheepse reorganisatie van de nederlandse energiemarkt mede noodzakelijk. Het resultaat van deze reorganisatie was de integratie van het olie- en steenkoolkapitaal in één aardgasmonopolie.

De forse groei van het energieverbruik (1960 - 1972: 8,55%/jaar) en de vergroting van het marktaandeel van aardolie zou de energiebalans -de verhouding tussen energie in- en export- doen oplopen met een piek in 1967 (-70%). Daarna zou als gevolg van het toenemen van het binnenlands aardgasverbruik en de aardgaseksporten, de energiebalans teruglopen tot -2,3% in 1973.

Ontwikkeling Nederlands primaire energieverbruik¹

	In mln. ton olie equiv.				Gem. jaarlijkse groei in %		
	1950	1960	1970	1973	'50/'60	'60/'70	'70/'73
Vaste brandstoffen	11,8	11,0	5,3	3,3	-0,7	-7,0	-14,6
Aardolie	2,3	10,6	27,8	29,0	16,5	10,1	1,4
Aardgas	-	0,3	17,1	31,9	-	49,8	23,1
Kernenergie ²	-	-	0,0	0,1	-	-	-
Totaal	14,1	21,9	50,2	64,3	4,5	8,7	8,6

¹ Inclusief non-energetisch verbruik, exclusief bunkers.

² T.a.v. de 'olie equivalentie'-bepaling van kernenergie, zie hoofdstuk 4.

Bron: *Energienota 1974: tabel 17, 28.*

Sedert de 'oliecrisis' lijken de *verhoudingen* op energiegebied te zijn gewijzigd. Het door de 'Club van Rome' in 1970 geïntroduceerde toekomstpessimisme leek door het olie-embargo voor Nederland en de daaruit voortvloeiende konsekwenties te worden bevestigd. Het energiebeleid zou voortaan in termen van schaarste moeten worden geformuleerd. Het in deze termen geformuleerde energiebeleid zou velen ervan moeten overtuigen dat het 'energievraagstuk' krachtiger en meer gekoördineerd zou moeten worden aangepakt. De overheid zou binnen het marktmechanisme een meer regulerende taak moeten gaan uitoefenen.

Omdat er echter sprake is van een energie-eksploitatie onder kapitalistische verhoudingen en -voorwaarden, waarbij factoren als winstnivo en prijsmechanisme de toestand van relatieve schaarste of overvloed bepalen, kan de overheid slechts beperkt regulerend optreden. Zij kan aan de energiesector als zodanig slechts randvoorwaarden stellen, om zo de voorwaarden voor de algemene produktie en re-

produktie te kunnen garanderen.

De 'Energienota' van 23 september 1974 beoogde, als eerste integrale benadering van het energiebeleid, een aanzet te zijn voor het te voeren energiebeleid tot 1985. Tevens zou de nota moeten dienen als een uitgangspunt voor discussies over de te kiezen grondslagen van het beleid. De nieuwe geformuleerde doelstellingen van de overheid tav. de energievoorziening waren:

"Een gewaarborgde voorziening van de vraag naar energie die uit een zo efficiënt mogelijk verbruik resulteert, tegen de laagst mogelijke maatschappelijke kosten; vraag en aanbod dienen te passen in een op meer evenwicht gericht systeem van internationale arbeids- en inkomensverdeling en moeten zijn afgewogen tegen de eisen, die de ekologiese inpasbaarheid, de veiligheid en de werkgelegenheidssituatie stellen". ⁺ Als prioriteiten bij dit beleid werden gesteld:

- . een beleid dat op bezuiniging van het totaal van het energieverbruik gericht is;
- . een beleid, gericht op de vorming van een strategiese aardgasreserve, om de zekerheid van voorzieningen in 'bijzondere tijden' te vergroten;
- . in samenhang hiermee en met het verlangen de energie-afhankelijkheid van het buitenland over een langere periode relatief geringer te maken, een streven naar een lager uitputtingstempo van de aardgasreserves.
- . streven naar een vervanging van aardolie door andere energiebronnen, waar dit zo snel mogelijk kan en voor zover dit vanwege kosten- of milieufactoren geen ernstige bezwaren ontmoet.

Evenals bij de 'Suezkrisis' van 1956, waarbij West-Europa tijdelijk van de olietoevoer van uit het Midden-Oosten werd afgesneden, vormde de stagnering van de olietoevoer in het najaar van 1973 wederom de aanleiding nieuwe kernenergieprogramma's af te kondigen. Zo verkondigde Lubbers:

"De huidige prijzen voor fossiele energiedragers en de noodzaak onze energiehuishouding minder kwetsbaar te maken door het vergroten van de verscheidenheid aan energiebronnen zijn zwaarwegende argumenten voor een zo groot mogelijke inspanning met betrekking tot kernenergie. Ook de Europese Commissie heeft zo'n gedragslijn aanbevolen. Dit zou bij de opvolging ervan betekenen dat in 1985 voor ca. 8000 MW kernenergiekapasiteit beschikbaar zou moeten zijn. De ondergetekende meent echter dat dit in de nederlandse omstandigheden noodzakelijk noch verstandig zou zijn. Niet noodzakelijk omdat het nederlandse aardgas een betrekkelijk belangrijk, zij het afnemend, deel van de totale energiebehoefte kan dekken. Ik acht het daarnaast in het huidige stadium belangrijker de noodzakelijke politieke vertrouwensbasis die in het bovenstaande werden genoemd (daarmee doelend op de gekonstateerde 'tekenen van een meer kritiese bezinning over het verschijnsel kernenergie, vooral ten aanzien van de toepassing voor de elektrisiteitsopwekking op grote schaal, red.) te vergroten. Bij dit streven past beter een veel meer gematigde uitbouw van het kernenergiepotentiëel in ons land. Enkele

+) Nota 'Energiebeleid', Zitting 1974-1975, blz. 62.

belangrijke overwegingen hebben de ondergetekende geleid tot de volgende beginselbeslissing. De gematigde uitbouw wordt vastgesteld op een bouwprogramma van ca. 3000 MW (drie kerncentrales van 1000 MW elk), die in of omstreeks 1985 beschikbaar zullen komen"

Om het verdere vertrouwen van de burgers te winnen zouden een aantal studies worden verricht, met betrekking tot de risico's en gevaren van het gebruik van kernenergie, bij een capaciteit van 3500 MW aan kerncentrales. Hierop zal worden ingegaan in het stukje over de ASEV-procedure.

Gesteld kan echter worden dat naar aanleiding van de 'oliekrisis' (1973) gepoogd is aanzetten te geven voor de verdere uitbouw van het gebruik van kernenergie in Nederland. Vergeleken met het buitenland, mn. de westeuropese landen, werd slechts gestreefd naar een voorzichtige uitbouw. Afgezien van het feit dat de nederlandse energiesituatie dit toeliet, moet aangenomen worden -gezien de beargumentatie in de Energienota- dat voor een kompromis is gekozen binnen het krachtenveld met aan de ene kant de nederlandse nukleaire konsortia, de Arnhemse Instellingen en de internationale druk en aan de andere kant de faktor van het toegenomen parlementaire, maar vooral buitenparlementair verzet tegen de verdere invoering van kernenergie;

- . het parlementair verzet was in het voorjaar van 1973, tijdens de behandeling in de Tweede Kamer van de 'Wet Financiering Snelle Kweekreaktor'; duidelijk geworden. D'66, PvdA, PPR, PSP, CPN en BP stemden toen tegen.
- . het buitenparlementair verzet tegen kernenergie ging zich daarna organiseren, oa. door de oprichting van plaatselijke SSK's en AKK's. Gevoerde handteken-akties leidden tot de overhandiging van 155.000 handtekeningen aan minister Lubbers, waarin de massaliteit van de actie rondom de 'Kalkarheffing' tot uitdrukking kwam.

Met betrekking tot de strategie van de overheid om het nukleaire potentiëel in Nederland uit te bouwen, kan gesteld worden dat, in 1969 gebleken was dat de nederlandse nukleaire industrie, in haar pogingen een konkurrentiepositie op te bouwen tav. de levering van complete reaktorinstallaties voor de binnenlandse-, maar vooral voor de buitenlandse markt, gefaald had. Hierdoor viel de direkte noodzaak om tbv. een zich verder ontwikkelende nationale nukleaire industrie een nationale markt te kreëren gedeeltelijk weg. Gedeeltelijk, omdat door het aangaan van samenwerkingverbanden van RSV en VMF met buitenlandse reaktorbouwers er, zij het vanuit een andere invalshoek, indirekte belangen bij een nederlandse nukleaire markt zouden blijven bestaan. Dat de drie geplande kerncentrales van het type 'LWR' zouden worden, ligt dan ook geheel in de lijn van deze konklusies.

Hierdoor kon (in relatie met de aardgasreserves) de strategie voornamelijk ge-
 +) Energienota, blz. 129-130.

richt zijn op de langere termijn. Op korte termijn wilde de overheid de voorwaarden gaan scheppen om 'het vertrouwen van de burgers' te herwinnen, om daarmee een klimaat te scheppen waardoor Nederland voor de langere termijn als nukleaire markt behouden kan blijven.

De overheid in een intermediaire rol, tussen, de belanghebbenden bij de invoering van kernenergie alsmede, gezien het overheidsbeleid in de voorafgaande jaren, de overheid zelf enerzijds, en de kernenergietegenstanders anderzijds. Dit kwam in de praktijk echter neer op pogingen het verzet tegen de invoering van kernenergie, direkt en indirekt, te breken:

- . direkt: volgens het principe 'verdeel en heers' stelde de overheid eind 1974 het zgn. 'Lubbersfonds' in. Weigeraars van de Kalkarheffing konden de 3%-heffing op hun elektrisiteitsrekening tbv. 'Kalkar' in het Lubbersfonds storten. De gelden die daarop zouden binnen komen, zouden voor onderzoek naar alternatieve energiebronnen worden gebruikt. Hierdoor werden de 3%-weigerakties ondermijnd. Bovendien werd de beslissing om te deelnemen aan het kommersiële projekt Kalkar II vooruitgeschoven. Deze maatregelen zouden in het gewenste effect resulteren: de 'grote terugval' van de AKB ('75-'76)
- . indirekt: via maatregelen die het 'vertrouwen' in het gebruik van kernenergie moesten herstellen;
 - . veiligheidsaspect: + aanscherpen van de veiligheidsnormen,
 - + het laten uitvoeren van analyses mbt. de veiligheidsaspecten; evenwel door de direkt of indirekt belanghebbenden; zie volgende blz.- ASEV-prosedure.
 - . inspraakaspect: + de burgers zouden via een te houden Planologische Kernbeslissingsprosedure (PKB) inspraakmogelijkheden krijgen binnen de besluitvorming, echter beperkt tot de situering van de drie kernsentrales.
 - . alternatieve energiebronnen:
 - + gedwongen door de energetiese omstandigheden werd de overheid gedwongen haar onderzoekswerk tav. energie te verbreden, van hoofdzakelijk kernenergies onderzoek naar meer algemeen uitgebalanceerd onderzoekspakket met vnl. kernenergie.
 - + hiertoe was al in februari 1974 door de minister van wetenschapsbeleid, Trip, de Landelijke Stuurgroep Energie Onderzoek (LSEO) ingesteld, die ondermeer tot taak had de 'alternatieven' voor de nederlandse energiehuishouding te evalueren. (zie verder 3.3.6: nederlandse energie-onderzoek)

De ASEV-prosedure.

Een ander onderdeel van de Energienota was de problematiek rondom de elektrisiteitsvoorziening. Hierbij werd melding gemaakt van de voorbereidingsplannen van het Struktuurschema Elektrisiteitsvoorziening (SEV), waarbij het middellange termijnbeleid op het gebied van de elektrisiteitsvoorziening nader gekoncretiseerd zou worden. Hierin zou niet de elektrisiteitsopwekking dmv. kernenergie worden vervat. Er zouden eerst een aantal studies worden verricht om, met een positief resultaat, een legitimerende onderbouw te scheppen voor de uitbouw van het kernenergeties vermogen tbv. de elektrisiteitsopwekking. Deze studies betroffen:

- . de 'Risiko-analyse van de gehele splijtstofszyklus in Nederland' (RASIN). Deze zou worden uitgevoerd door de direkt belanghebbende bij de invoering van kernenergie; de SEP.
- . een studie inzake de veiligheidsaspecten van de splijtstofszyklus in Nederland. Deze zou door de Commissie Reaktorveiligheid (CRV) worden uitgevoerd.
- . een studie inzake de volksgezondheidsaspecten en miljeubelasting. Deze zou door de Gezondheidsraad worden uitgevoerd.

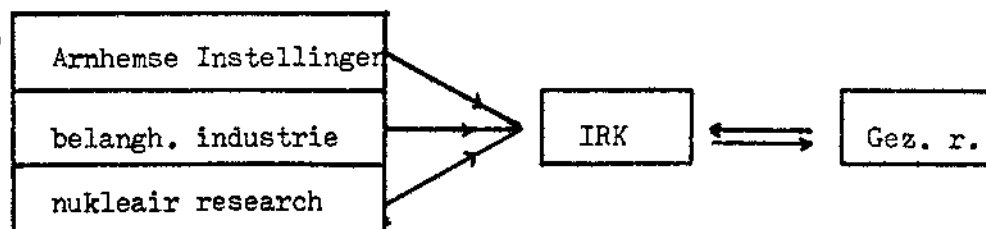
De adviezen, voortspruitende uit de genoemde onderzoeken, zouden vóór 1 juni 1975 moeten worden uitgebracht. Daarna zou het Aanvullend Struktuurschema Elektrisiteitsvoorziening (ASEV) worden opgesteld, waarin de ideeën van de overheid, over de vraag waar eventueel kernsentrales in Nederland zouden kunnen worden gebouwd, uitgewerkt zouden worden. Het ASEV zou dan de prosedure gaan volgen van een PKB.

Gezien de bouwtijd van de kernsentrales, de benodigde tijd voor de uitvoering van de drie bovengenoemde studies en -voor de 'inspraakprosedure', zou de beoogde capaciteit kerenergeties vermogen pas in 1985 gerealiseerd kunnen worden.

In maart 1977 kwamen de Ministeries van EZ en VORO⁺ met een uittreksel van de komplette tekst (1700 pag.) van de gereedgekomen ASEV, middels de brosjure 'Plaatsen voor kernsentrales en wat U daarover te zeggen hebt.' Hierin werden ook, zij het summier, de resultaten bekend gemaakt van de drie onderzoeken. Een uitgebreide samenvatting van deze drie onderzoeken werd twee maanden later door het Ministerie van EZ verspreid, middels de brosjure '3500 MWe Kerncentrales in Nederland'. Beide brosjures moesten gaan dienen als ondersteuning van de te houden 'inspraakprosedure'.

Gezien de functies, welke de met de onderzoeken belaste instanties normaliter binnen het pro-kernenergieblok vervulden, was het daarom ook niet zo verwonderlijk dat de drie genoemde onderzoeken met een positief eindoordeel werden afgesloten.

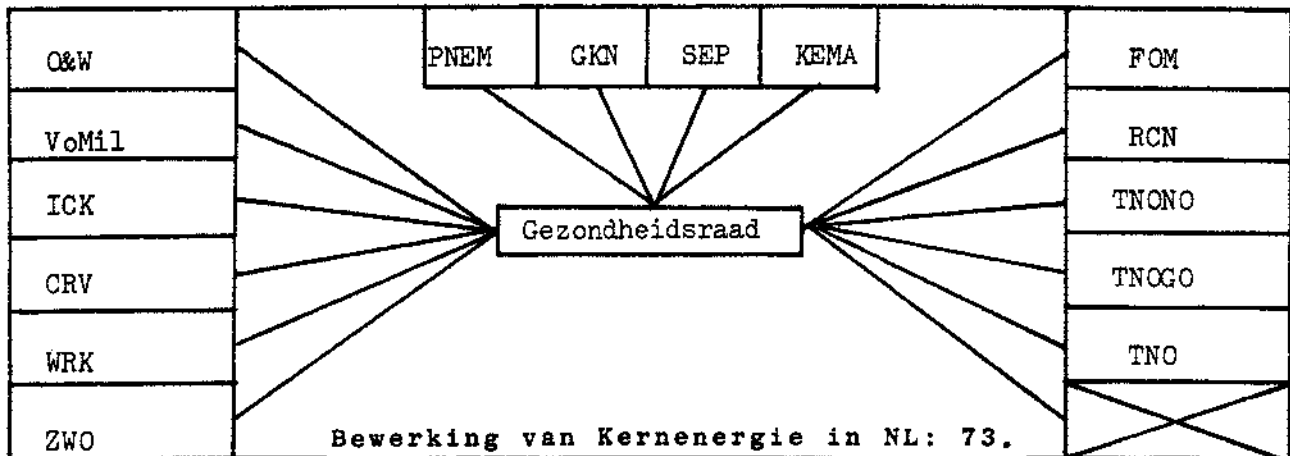
1) SEP:

⁺) VORO = Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

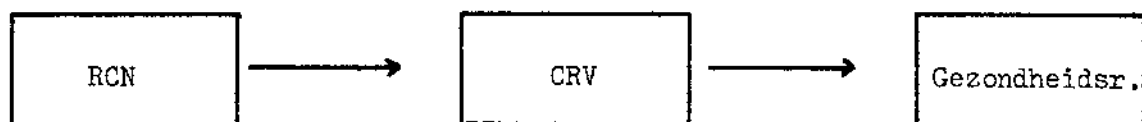
De SEP, deel uitmakend van de Arnhemse Instellingen, is in het verleden samen met de IRK het meest direkt bij de besluitvorming mbt. het kernenergiebeleid van overheid én industrie betrokken geweest. De IRK en AI bekleedden binnen dit besluitvormingsnetwerk een koördinerende functie.

2) Gezondheidsraad:

De Gezondheidsraad heeft, zij het in mindere mate dan de IRK en de AI, eveneens een rol gespeeld binnen de totstandkoming van het kernenergiebeleid van de overheid, omdat zij hierin mbt. de beoordeling van veiligheids- en gezondheidsaspecten een sentrale rol vervulde. De nukleaire industrie had, middels de researchsektor, een indirecte invloed op de Gezondheidsraad, terwijl de AI rechtstreeks in de Gezondheidsraad waren vertegenwoordigd.

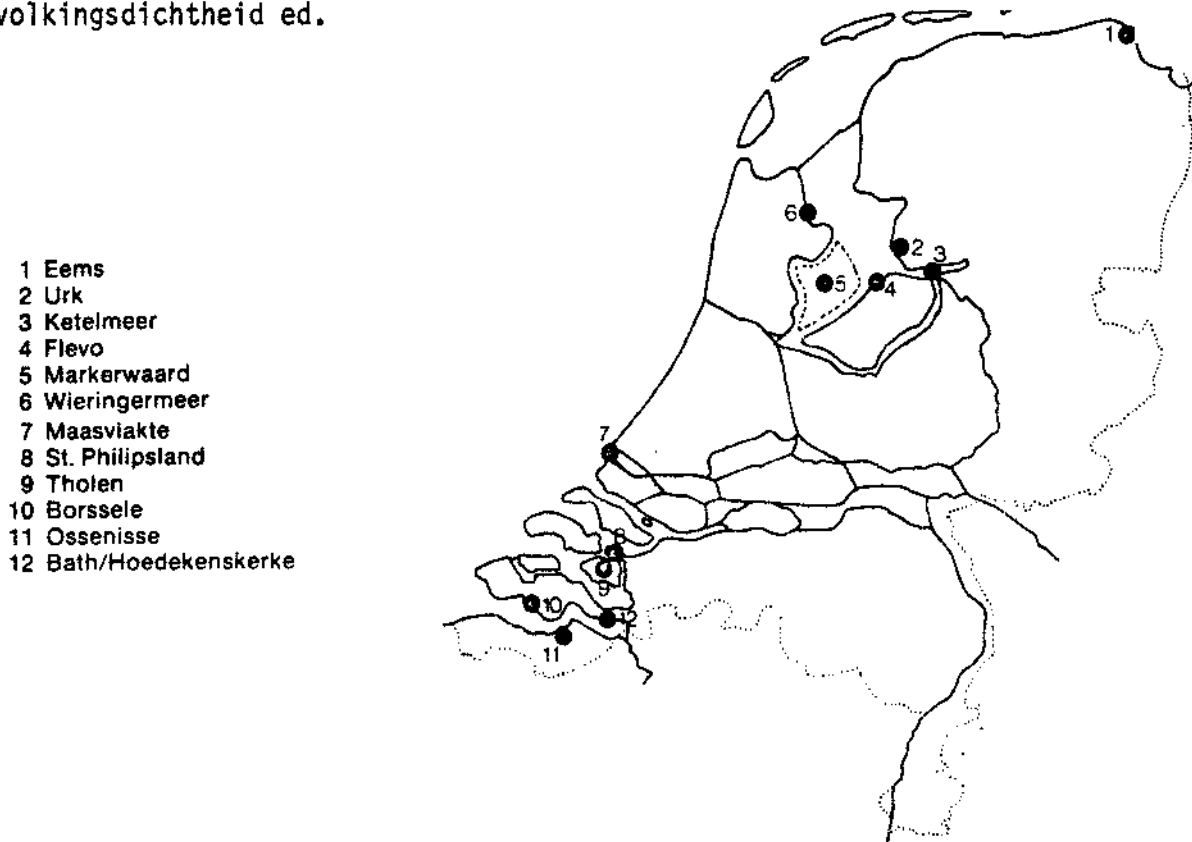
3) CRV.

De CRV moest, ism. de subkommissies 'Radioactieve Afvalstoffen' en 'Externe Veiligheid' van de Interdepartementale Commissie voor de Kernenergie (ICK), een advies uitbrengen over de veiligheidsaspecten van de splijtstofszyklus in Nederland. Gezien de positie van de ICK en de CRV tov. IRK en RCN kan gesteld worden dat deze kommissies, als beleidskoördinerende organen binnen het overheidsapparaat, eveneens altijd sterk betrokken zijn geweest bij de besluitvorming omtrent de uitbouw van de nukleaire activiteiten.

Met de studies, waarin de veiligheidsvraagstukken centraal stonden, werd door middel van risico-analyses aangetoond dat de risico's verbonden aan kernenergie uitermate gering waren. De Commissie Reaktorveiligheid konkludeerde: "Uit de tabel blijkt dat het ergst denkbare ongeval vele duizenden slachtoffers tot gevolg zou hebben met een kans van voorkomen van één keer/miljoen jaar/reaktor. Dit betekent dat tijdens het gehele kernenergie-tijdperk een dergelijk extreem geval zich hoogstwaarschijnlijk niet zal voordoen".

Op grond van de beleidsvoornemens en de drie veiligheidsstudies, kwam men in het ASEV tot twaalf mogelijke vestigingsplaatsen voor de drie kerncentrales. Als criteria hadden hiervoor centraal gestaan: oa. de kwaliteit van het koelwater, bevolkingsdichtheid ed.

Na de 'ter-visie-leggings-periode' van twee maanden en een zevental voorlichtingsbijeenkomsten, werden in het kader van de PKB-prosedure in september 1977 diverse hoorzittingen gehouden om de meningen van de bevolking te peilen. De 'inspraak' betrof alleen de vraag over de geschiktheid van de genoemde plaatsen voor de vestiging van kerncentrales.; niet over enige andere aspecten mbt. het grootschalige gebruik van kernenergie: "De prosedure is echter niet (red.) in de eerste plaats gericht op discussie over en besluitvorming ten aanzien van die punten"⁺. Dit leidde tot onverkwikkelijke hoorzittingen, mede gezien het feit dat de kernenergietegenstanders zich niet onbetuigd hadden gelaten. De Raad voor Advies voor de Ruimtelijke Ordening (RARO), die de prosedure begeleidde en aan de minister van VORO advies zou moeten uitbrengen, kwam daarom niet met een uiteindelijk advies, maar al tijdens de hoorzittingenperiode met de mededeling aan de regering of het nog zin had de prosedure voort te zetten.

⁺) Ministerie van EZ: "3500 MWe in Nederland" , 1977

Gezien de gang van zaken rond de procedure én het feit dat vrijwel alle betrokken PROVINSIES en GEMEENTEN een negatief oordeel gaven over de mogelijke vestigingsplaatsen en 'onder de bevolking in het algemeen al dan niet emotionele kritieken steeds luider doorklonken', kon de regering geen principebesluit nemen. De toen demissionaire regering Den Uyl besloot de beslissing voor zich uit te schuiven, door te wachten met de beslissing over de kernsentrales totdat de problemen met de opslag van radioactief afval zouden zijn opgelost.

De Rijksgeologische Dienst en het ECN selecteerden op grond van seismische gegevens van de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) oorspronkelijk een twaalftal zgn. zoutkoepels (steenzoutformaties) in N-O Nederland. Het lag in de bedoeling na een verdere selectie, via proefboringen, te komen tot 'veilige' dumpplaatsen voor radioactief afval.

De Provinciale Staten van Groningen en van Drente hadden echter in 1976 al te kennen gegeven zich tegen deze proefboringen te verzetten, alhoewel de provincies niet de legale machtsmiddelen bezaten, dergelijke proefboringen tegen te houden, omdat de minister van EZ de boorvergunningen zou kunnen afgeven op grond van de Wet Opsporing Delfstoffen (WOD).

Gekonkludeerd kan worden dat met het uitstellen van de beslissing tot de bouw van de kernsentrales, in afwachting van de oplossing van de problemen met de opslag van radioactief afval, er sprake was van een ontoelaatbare vereenvoudiging van de maatschappelijke problemen rond de kernenergie tot een technologies probleem. De beslissing om voor het dumpen van radioactief afval proefboringen te gaan verrichten bleek door de overheid op centraal nivo ook niet eenstemmig te kunnen worden genomen: minister Vorrink (VoMil) zou er niet mee akkoord zijn gegaan omdat zij eerst een principiële en definitieve besluit over het al dan niet toepassen van kernenergie op grote schaal in Nederland wenste, voordat er gekeken zou worden naar de mogelijkheden voor verwerking en opslag van het afval daarvan.

Dit geheel vormt de uitdrukking van de reproducering van het verzet tegen kernenergie binnen het staatsapparaat. Moest op landelijk nivo in 1974 het Ministerie van EZ, bij het uitbreidingstempo van de toepassing van kernenergie voor de elektrisiteitsproductie, rekening houden met de AKB, zo bleek mbt. de proefboringenproblematiek de tegenstelling tussen de ekologische bezwaren en de economische belangen niet alleen tot uitdrukking kwam in de belangentegenstellingen tussen de verschillende Ministeries, mn. tussen de Ministeries van VoMil en VORO enerzijds en het Ministerie van EZ anderzijds, maar ook in de tegenstrijdige opstelling van overheidsorganen van verschillend nivo: landelijk- versus provinciaal en plaatselijk. De ook al in de ASEV-procedure naar voren gekomen algemene bezwaren tegen kernenergie, en de van daaruit geopperde wens om te komen tot een maatschappelijke discussie over kernenergie in zijn algemeenheid -voorafgaand aan een dergelijke inspraakprocedure over de ruimtelijke aspecten van kernenergieverbruik-, werden door het Ministerie van VoMil overgenomen: de overheid in een dilemma tussen, enerzijds haar belangen en industriële belangen bij kernenergie en anderzijds de bezwaren die toen al in brede maatschappelijke kring tegen kernenergie leefden, en die niet meer genegeerd konden worden.

Industriële ontwikkelingen

Ook ontstonden er problemen bij de nukleaire industrie. Doordat de overheid, agv. interne tegenstellingen binnen het staatsapparaat en door toedoen van de AKB, in de zeventiger jaren niet in staat bleek te zijn nieuwe kernenergieprojecten te realiseren en mede ook door de slechte positie tov. de buitenlandse concurrentie, werd de nederlandse nukleaire industriële sektor genoodzaakt haar werkzaamheden af te bouwen:

- Het advies van de Kommissie van EZ en de activiteiten van het RCN leidden in 1972 tot de oprichting van Interfuel BV, waarin naast de GKN en het RCN ook RSV en Shell-kernenergie partisipeerden. Interfuel zou zich moeten gaan bezighouden met de produktie van nukleaire brandstof. Reeds in 1975 werd duidelijk dat de oprichting van Interfuel, mede door het stagneren van de nederlandse markt voor kernsentrals, geen gelukkige stap was geweest. De RCN-direktie hierover: "Het eerste doel van deze onderneming was te verkennen of de fabrikage van splijtstofelementen in Nederland technies en ekonomies haalbaar zou zijn. Blijkens de laatste inzichten is dit helaas binnen afzienbare tijd niet het geval".⁺ In 1976 stopte Interfuel dan ook al haar activiteiten. Dit had direkte konsekwenties voor het energie-onderzoekswerk van het ECN: "... met het verdwijnen van Interfuel BV worden bij het ECN alle werkzaamheden die gericht zijn op de fabrikage van splijtstoffen beëindigd".⁺
- De stagnatie in de nederlandse nukleaire markt bracht ook het RSV-konsern in de problemen. De nukleaire tak van het konsern had, nadat gebleken was dat Neratoom als leveransier van komplette reaktorinstallaties niet tegen de buitenlandse konkurrentie was opgewassen, zich in 1972 verbonden met General Electric. In 1973 kreeg dit samenwerkingsverband de vorm van een joint-venture, middels de oprichting van Rotterdam Nucleair BV. Deze onderneming zou, obv. 50/50 partisipatie, zich gaan specialiseren in de bouw van reaktorvaten. De oprichting ervan was echter niet los te zien van de beslissing van de SEP in het begin van de zeventiger jaren offertes aan te vragen voor een eventuele derde kernsentrale. Rotterdam Nucleair raakte eveneens in moeilijkheden als gevolg van het feit dat de vergrootte optie op drie kernsentrals niet kon worden uitgevoerd. Bovendien liep het, door een beslissing van de Tweede Kamer (1975), een order voor de bouw van twee kernsentrals in Zuid-Afrika mis. (het feit dat Zuid-Afrika het NPV niet heeft ondertekend, was de hoofdoorzaak hiervan) In het kader van haar speerpuntenbeleid, gericht op de ondersteuning van technologies geavanceerde industrieën, nam de overheid in 1976 het aandelenpakket van General Electric (50%) over en kreeg het bedrijf bovendien een overheids-

⁺) RCN 1975: 24

⁺) ECN 1976: 25; Het Reaktor Centrum Nederland werd in juli 1976 omgevormd tot Energie Centrum Nederland (ECN).

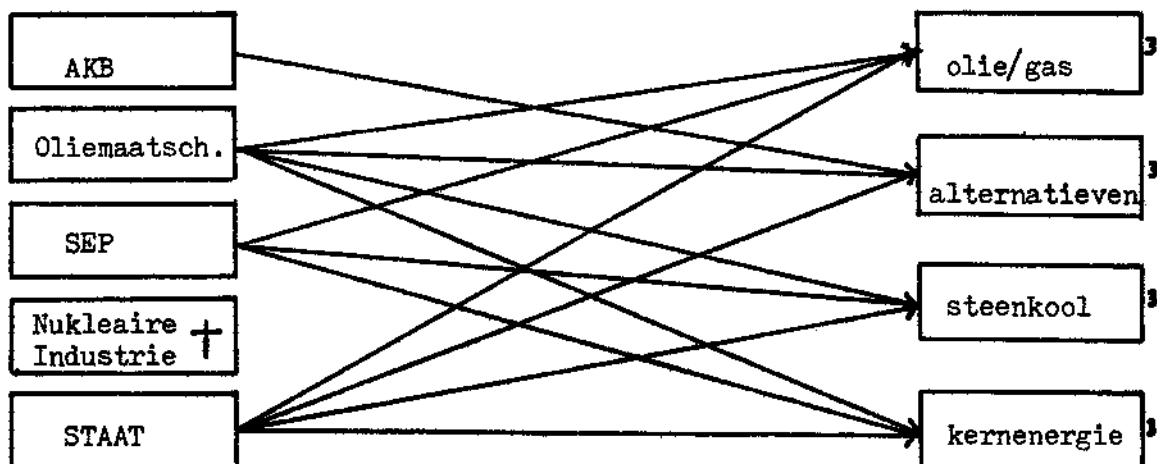
steun van 29 miljoen gulden in de vorm van een renteloze lening. Rotterdam Nucleair werd daarbij omgedoopt tot RSV-A welke zich daarna ook ging bezighouden met de levering van zware apparaten voor de chemiese industrie. Nav. het feit dat voor de eerst komende tijd geen nieuwe nukleaire orders voor de nederlandse markt meer te verwachten waren en als gevolg van het feit dat de produktie van zware apparaten voor de chemiese industrie ver beneden de verwachting is gebleven, werd in 1980 besloten de activiteiten te gaan afbouwen om in 1981 tot sluiting te kunnen overgaan.

Konkluderend kan worden gesteld dat de overheid in de zeventiger jaren er niet in is geslaagd de voorwaarden te kreëren, waarbinnen een nederlandse nukleaire industrie zich zou kunnen manifesteren. Als gevolg van de konkurrentie van buitenlandse reaktorbouwers (ic. vln. door Siemens) en een terugval in de zeventiger jaren van zowel de ekonomiese groei als de groei van het energieverbruik enerzijds en het toegenomen maatschappelijk verzet tegen de invoering van kernenergie anderzijds, is de kwalitatieve en kwantitatieve betekenis van de nederlandse nukleaire industrie tov. buitenlandse reaktorbouwers (General Electric, Westinghouse, Siemens en Framatome als belangrijkste) marginaal geworden.

Dit heeft tot gevolg gehad dat de industrie haar interesse heeft verlegd naar andere (energie)sektoren. Alleen Stork-Hengelo (VMF-Stork) is nog werkzaam op het gebied van de natriumtechnologie. Philips is zich vnl. gaan konsentreren op zonnecellen-onderzoek, terwijl de SHV, RSV, Shell, Esso, SEP en DSM zich meer en meer op de steenkooltechnologie (winning, verwerking, vergassings- en verbrandingsprosedē's) zijn gaan richten. Deze ontwikkeling heeft zijn weerslag gevonden in het beleid van :

- 1) de overheid; het beleid is er nu op gericht om tav. de energiebehoefte dekking tot 2000 gebruik te maken van de grootschalige toepassingen van kernenergie en steenkool(gas). Alleen hierdoor zou aan de energiebehoefte stijging kunnen worden voldaan.
- 2) de SEP; naast kerncentrales wil de SEP grote steenkoolgestookte elektriciteitscentrales (600 - 1000 MW) bouwen. (zie ook 3.6.)

Schematies zal dit voor de toekomstige krachtenverhoudingen tav. het energiebeleid van de overheid gaan betekenen:

KONKLUSIES:

Gesteld kan worden dat de staat er niet in is geslaagd om in de zeventiger jaren de voorwaarden te creëren, waarbinnen een nederlandse nukleaire industrie zich -middels kommersiële projekten- gemanifesteerd zou kunnen hebben.

- Agv, de konkurrentie van buitenlandse reaktorbouwers, de terugval in de zeventiger jaren van zowel de economiese groei als de groei van het energie-verbruik, en het toegenomen maatschappelijke verzet tegen de invoering van kern-energie, is de kwantitatieve en kwantitatieve betekenis van de nederlandse nukleaire industrie tov. buitenlandse reaktorbouwers marginiaal geworden.
- De staat heeft echter door vergaande randvoorwaarden te stellen de nukleaire speerpuntprojekten, het UC-projekt (Almelo) en het SNR-300-projekt (Kalkar), kunnen continueren.
- Waren in de zestiger jaren de belanghebbende industrieën en de Arnhemse Instellingen de drijvende krachten achter de staatsaktiviteiten tav. het invoeren van kernenergie, na het prakties wegvallen van de eerstgenoemden kunnen daarna de Arnhemse Instellingen als belangrijkste pro-kernenergiekrachten worden genoemd. (Hierop zal in paragraaf 3.6 nader worden ingegaan).
- Binnen het geheel van de (kern)energieproblematiek is de positie van de staat in die zin veranderd dat, haar funktie mbt. de zekerstelling van de energie-voorziening als zijnde een algemene produktievoorwaarde, vanaf 1973 een ander beleid ging eisen. Men werd gedwongen, tav. een veranderd doelstellingenbeleid, het energie-onderzoek -voorheen voornamelijk beperkt tot het kernenergie-onderzoek- te gaan verbreden naar andere energiebronnen en besparingstechnieken (Hierop zal in paragraaf 3.5 nader worden ingegaan).
- Duidelijk werd echter dat, tgv. het toegenomen verzet tegen kernenergie er binnen het staatsapparaat diverse tegenstellingen zijn ontstaan, die de uitvoering van een eenduidig beleid danig hebben bemoeilijkt:
 - . landelijk nivo: VORO + VoMil versus EZ ;
 - . landelijk nivo (vnl. EZ) versus provinsiaal- en plaatselijk nivo.
- Tgv. de stagnatie in de nederlandse nukleaire markt hebben de meeste, eerst bij kernenergieprojekten betrokken ondernemingen, hun werkzaamheden verlegd naar andere (energie)technologieën. Gezien de omvang en belangrijkheid die er door de overheid (inkl. de SEP) en bedrijfsleven (vnl. DSM, SHV, Shell en RSV) aan de steenkooltechnologie-ontwikkeling op dit moment wordt toegekend, kan gesproken worden van een heroriëntatie van de kant van het bedrijfsleven. Dit gegeven betekent implisiet dat de kans op de invoering van kernenergie in Nederland aanzienlijk afgenomen is.

3.4.: De aanzetten van de overheid tot een maatschappelijke discussie.

Na het 'mislukken' van de inspraakprocedure omtrent de ASEV komen in de zomer van 1977 de FNV en de Hervormde Synode met het voorstel een Brede Maatschappelijke Diskussie (BMD) over (kern)energie te gaan houden. De VNG, alsmede enkele milieuorganisaties steunden dit voorstel.

Als de regering in juli '78 besluit "tot het doen houden van een brede maatschappelijke discussie over de toepassing van kernenergie", moet dit dan ook in de eerste plaats beschouwd worden als een poging van de overheid om de bestaande discussie te 'ordenen' en onder controle van de overheid te brengen. De regering wijst er bij monde van minister van EZ, Van Aardenne, op dat "gezien de wenselijkheid te komen tot een demokratiese besluitvorming, er een einde moet komen aan de polarisatie tussen voor- en tegenstanders van kernenergie. De ongunstige afwijzing van het beleid van de overheid en bedrijfsleven door de AKB heeft geleid tot een uitzichtsloze patstelling, die opengebroken moet worden"⁺. *Alleen op deze manier zou het streven van de overheid omstreeks 1990 de drie kerncentrales gereed te hebben, uitgevoerd kunnen worden. De BMD moet daarom gezien worden als een (logies) uitvloeisel van de ASEV procedure, waarbij het verschil gelegen is in het feit dat bij de BMD er wel (zij het binnen enge grenzen) over kernenergie kan worden gesproken.*

Over de opzet van de BMD vraagt de minister van EZ advies aan de, door zijn voorganger ingestelde, Algemene Energie Raad (AER). Deze komt echter niet tot een eenduidig advies in de uitgebrachte AER-nota. Vele milieu-, energie-, en andere maatschappelijke groeperingen leveren kritiek op de AER-nota. Het zou echter meer dan een jaar gaan duren voordat Economische Zaken de nota zou uitbrengen, welke zou moeten dienen als basis voor de discussie.

In deze periode zou, als gevolg van gebeurtenissen mbt. kernenergie in het buitenland (kernenergiereferendum in Oostenrijk, kernramp in Harrisburg) het aantal tegenstanders van kernenergie in Nederland belangrijk toenemen (zie bijlage 1).

In augustus '79 kwam minister Van Aardenne met de nota 'Opzet van de maatschappelijke discussie over kernenergie', waarin echter weinig terug te vinden was van de reacties op de AER-nota. De oorspronkelijke 'BMD over kernenergie' werd versmald tot een 'maatschappelijke discussie over de toepassing van kernenergie voor elektrisiteitsopwekking', waardoor in ieder geval de speerpunten van het nukleaire beleid, het ultrasentrifugeproject en het buiten

⁺) Groene Amsterdammer, 22-8-'79.

Nederland plaatsvindende Kalkarproject, buiten de discussie zouden worden gehouden!

De Opzetnota voorziet in de instelling van een 'stuurgroep', welke een belangrijke taak krijgt toebedeeld in de organisatie van de discussie. De stuurgroep zal bestaan uit een drietal integere personen, die in brede kring vertrouwen genieten. De taak van de stuurgroep ligt in de begeleiding van de gehele discussie. De discussie zal volgens de nota twee jaar moeten duren, verdeeld in een informatiefase en een discussiefase van elk een jaar. In de informatiefase verzamelt de stuurgroep de verschillende reacties op de Tweede Energienota (nota energiebeleid), welke de visie van de overheid uitdrukt en als basis voor de discussie zal dienen. Zij onderwerpt deze reacties aan een procedure "waarin de aangevoerde argumenten met betrekking tot de energiepolitiek worden geanalyseerd naar de vooronderstellingen en feitelijke gegevens die eraan ten grondslag liggen."⁺ De stuurgroep tracht vervolgens tot een zo goed mogelijke objectivering van deze argumenten te komen door de emotionele en irrationele argumenten te scheiden van de rationele-, waardoor een vergelijk mogelijk wordt.

Aan het eind van de eerste fase zal de stuurgroep een interimrapport uitbrengen, waarin ten behoeve van de discussiefase de hoofdpunten zullen worden aangegeven. Tevens zal na de discussiefase de stuurgroep alle argumenten, meningen en standpunten evalueren en haar konklusies trekken. Het op schrift zetten van de konklusies in een eindrapport zal het einde van de maatschappelijke discussie betekenen. In 1982 zal de regering dan een besluit nemen, want zo wordt in de nota gesteld: "kan de maatschappelijke discussie op generlei wijze de verantwoordelijkheid van de regering en parlement aantasten en dientengevolge berust de uiteindelijke besluitvorming bij regering en parlement, volgens in ons staatsrecht geldende regels."

Het startpunt van de maatschappelijke discussie zal de 'Nota Energiebeleid' van de regering zijn. Hoezeer dit de discussie zal gaan beperken, blijkt al uit de inhoud van deze nota. Naast een algemeen gedeelte, met een algemene inventarisatie en de plaats van aardolie, aardgas en alternatieve energiebronnen in de energievoorziening, komen er twee aparte delen uit, respektievelijk handelend over het steenkolen beleid (kolennota) en het beleid tav. de brandstoffeninzet in elektrisiteitssentrales (kernenergienota). De basisgedachte die eraan ten grondslag ligt is, dat er een relatieve schaarste aan konventionele energiedragers is, welke tot het jaar 2000 alleen gedekt kan worden door kolen en/of uranium. De maatschappelijke discussie zal slechts de vraag naar de verhouding tussen steenkool en uranium moeten beantwoorden.

In de 'Nota Energiebeleid', waarvan het eerste gedeelte (algemeen) in het najaar van 1979 verscheen werd, uitgaande van een in termen van schaarste geformuleerde energiesituatie, gekozen voor de twee volgende hoofdelementen voor het toekomstig nationaal energiebeleid:

- tav. de vraagkant: beperking van de vraag naar energie dmv. de uitvoering van een besparingsprogramma.
- tav. de aanbodkant: uitbreiding van het energieverbruik over meer energiedragers = diversifikatie.

Het beleid verschilt in de uitgangspunten nauwelijks van de 'Energienota' (1974). Ook de hoofdelementen van het Algemeen Gedeelte van de 'Nota Energiebeleid' alsmede van de Kolennota zijn, zij het met wat meer aksent op besparingen, dezelfde gebleven.

3.5. Energie-onderzoek in Nederland in kort bestek.

Het nederlandse energie-onderzoeksbeleid is voornamelijk georiënteerd op het onderzoeks- en ontwikkelingswerk tbv. kernenergie. In 1974 bedroeg dit ongeveer 95% van het totale budget van de overheid mbt. energie-onderzoek. Hoewel dit percentage vanaf 1974 is teruggelopen, werd in 1979 nog 51,3% aan kernsplijting/-fusie-onderzoek besteed.

Totale inspanning overheid aan energie-onderzoek in 1979 (in mln. guldens)

	ECN	TNO	Overig	Totaal
energiebesparing	—	16,0	13,0	29,0
olie- en gas	0,5	4,6	2,0	7,1
steenkool	3,0	2,6	5,0	10,6
kern-splijting	24,6	21,8	40,0	86,4
kernfusie	1,2	0,2	17,0	18,4
zonne-energie	0,3	3,6	7,5	11,4
windenergie	1,6	0,3	6,0	7,9
aardwarmte	—	0,2	0,1	0,3
bjomassa, afval	—	—	0,5	0,5
elektriciteitsvoorz.	1,8	—	7,0	8,8
energiestudies	2,4	0,3	2,0	4,7
diversen	12,6	2,1	4,5	19,2
totaal	48,0	51,7	104,6	204,3

Bron: Nota Energiebeleid 1979: 149.

Alhoewel het prosentuele aandeel van kernenergie-onderzoek gedaald is, is het onderzoeksbudget in absolute zin steeds gestegen. Dit heeft twee oorzaken:

- 1) het overgrote deel van het onderzoeksgeld naar kernenergie wordt uitgegeven in het kader van het UC-project en het Kalkarproject;
- 2) de overheid wil, gezien de investeringen in de kerntechnologie, kernenergie voor de toekomst niet bij voorbaat gaan uitsluiten.

De prosentuele uitbreiding van de onderzoeksinspanningen naar besparingstechnieken en duurzame energiebronnen is niet het gevolg geweest van een ombuiging van het oorspronkelijke nationale programma of van een fundamentele wijziging van het beleid van de onderzoeksinstituten, maar slechts het gevolg van meer overheidsinspanningen.

De staat neemt twee-derde van het energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk voor haar rekening. Dit grote aandeel is te verklaren vanuit de relatief geringe belangstelling hiervoor van de kant van het bedrijfsleven. Voor ondernemingen is het weinig aantrekkelijk om te investeren in onderzoeksactiviteiten die pas na enkele decennia vruchten af gaan werpen. Omdat de energievoorziening binnen onze technologies hoog ontwikkelde maatschappij van essentieel belang is, is de staat genooddaakt om zich intensief met het energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk bezig te houden.

Tot voor kort hield het ECN, dat tot juli 1976 RCN heette, zich alleen bezig met het onderzoeks- en ontwikkelingswerk op het gebied van de kerntechnologie. Oa. naar aanleiding van de totstandkoming van het

nationaal programma voor energie-onderzoek, doet het ECN de laatste jaren -zij het met weinig overtuiging- ook werk op het gebied van andere energiebronnen en -dragers. Zij waarschuwt echter herhaaldelijk dat dit niet ten koste mag gaan van haar activiteiten op het gebied van de kern-technologie, die het grootste deel van haar budget in beslag nemen. TNO verricht voor enige tientallen miljoenen guldens per jaar energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk. Als organisatie voor toegepast onderzoek houdt zij zich niet met fundamenteel onderzoek bezig. TNO is minder eenzijdig op kernenergie gericht dan het ECN: zestig procent van haar budget op energiegebied gaat naar energieonderzoeks- en -ontwikkelingswerk op het gebied van 'fossiele brandstoffen en afgeleiden' en 'rationeel gebruik van energie'. De kernenergie-activiteiten van de KEMA is heden vnl. gericht op de partisipatie binnen nukleaire onderzoeksactiviteiten in het buitenland, mn. Zweden. Naast nog het energie-onderzoekswerk op de verschillende Technische Hogescholen (vb. MHD-project, Eindhoven; zonnecellenonderzoek, Eindhoven) kan het bedrijfsleven worden genoemd. Met name 'de grote vijf', de DSM en de Gasunie verrichten op het moment veel energie-onderzoeks- en ontwikkelingswerk. Onderzoeksinstituten van deze ondernemingen zijn echter om kommersiële redenen terughoudend w.b. het openbaar maken van hun activiteiten, zodat het moeilijk te beoordelen is wat deze ondernemingen presies aan research plegen.

De in de Energienota (1974) geformuleerde nieuwe doelstellingen m.b.t. het energie-beleid kwam er in feite op neer dat de staat zich direkter en inspannender dan vóór 1973 bezig ging houden met het vraagstuk van de energievoorziening.

M.b.t. het energie-onderzoek werd in maart 1974 de Landelijke Stuurgroep Energie Onderzoek (LSEO) ingesteld; dit gebeurde door de minister van Wetenschapsbeleid. De stuurgroep kreeg tot taak een voorstel te ontwikkelen voor een nationaal programma energie-onderzoek. Op langere termijn zou de stuurgroep het onderzoeksprogramma moeten gaan koördineren en evalueren. De leden van de LSEO werden op grond van hun persoonlijke kwaliteiten geïnviteerd, zonder dat naar een bepaalde vorm van representativiteit werd gestreefd. Hierdoor waren bepaalde maatschappelijke belangen duidelijk oververtegenwoordigd: Philips, Shell(2x), de FOM, KEMA(2x), RCN, TNO(3x), TH Eindhoven, LH Wageningen versus een vertegenwoordiger van VWO en de Vereniging Milieudefensie. De taak die de LSEO ter hand nam, was het opstellen van konkrete onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten. Bovendien heeft zij naar eigen zeggen pogingen ondernomen haar visie op de toekomstige energie-ontwikkelingen wetenschappelijk te onderbouwen. Daartoe heeft zij energiescenario's ontwikkeld, waarin het totale energieverbruik en de bijdrage van de verschillende bronnen en -dragers berekend werden. Dit alles mondde uit in een voorstel m.b.t. het toekomstige energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk.

In oktober 1976 verzocht de minister van het wetenschapsbeleid de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid (RAWB) haar visie te geven op dit voorstel. Uit de samenstelling van deze Raad, waarin de grote bedrijven (DSM, Shell, Philips) sterk vertegenwoordigd zijn, alsmede uit haar adviezen, valt op te maken dat zij bijzonder sterk gericht is op de ekonomiese inpasbaarheid van het onderzoeks- en ontwikkelingswerk van de staat. Toch nam de RAWB ten aanzien van kernenergies onderzoek- en ontwikkelingswerk een terughoudende houding aan. Zij wees in dit

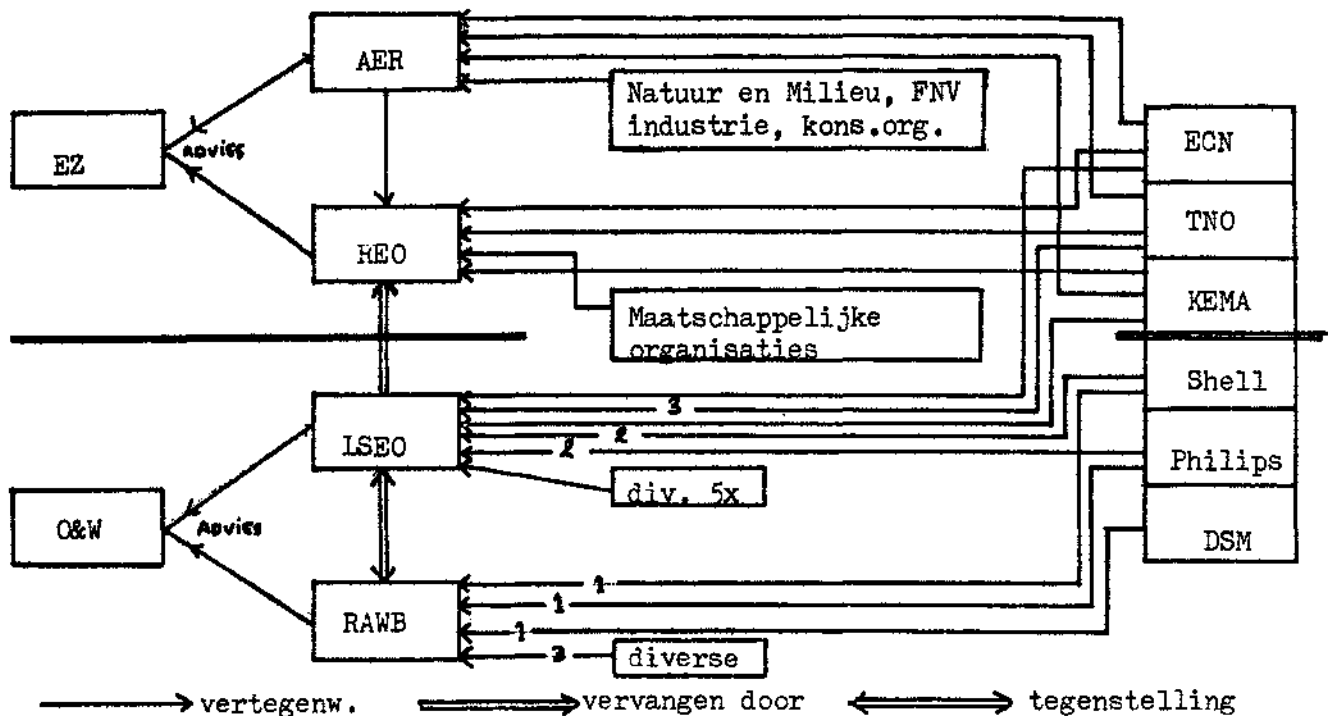
verband op het sterk achterblijven van de binnenlandse markt voor kerncentrales, en de sterk gereduseerde belangstelling voor de ontwikkeling van de kerntechnologie van de kant van het nederlandse bedrijfsleven. Ook in internationaal verband zouden de perspectieven voor het nederlandse bedrijfsleven op kernenergies gebied weinig rooskleurig zijn. Hoewel de RAWB het belang van een gegarandeerde energievoorziening onderstreepte, beoordeelde de Raad het LSEO-voorstel in hoofdzaak obv. economische criteria. Het LSEO-voorstel werd volledig de grond in geboord: de Stuurgroep zou geen oog hebben voor kommersiële follow-ups van haar onderzoeksvoorstellen. De regering nam de RAWB-kritiek op het LSEO-voorstel volledig over. Dit betekende implisiet dat zij de economische inpasbaarheid van het energie-onderzoek onderstreepte.

Op het organisatorische vlak komen dan enige veranderingen: de LSEO wordt in 1977 vroegtijdig ontbonden en werd door de minister van Wetenschapsbeleid de oprichting van de Raad voor Energie-Onderzoek (REO) aangekondigd. De oprichting van de REO moet voornamelijk verklaard worden vanuit de doelstellingen van het wetenschapsbeleid. De REO kan gezien worden als een van de eerste 'sektorraden', die de betrokken minister(s) dient te adviseren mbt. het totale energie-onderzoeks en ontwikkelingswerk. In de sektorraad dienen alle maatschappelijke geledingen (onderzoeksinstituten, industrie, konsumenten, miljeubeweging, vakbonden ed.) vertegenwoordigd te zijn. De REO wordt benoemd door het Ministerie van EZ. Tav. het energie-onderzoek heeft dit Ministerie de belangrijkste verantwoordelijkheden (verantwoordelijkheid, financiering en het gebruik van de onderzoeksresultaten). Het Ministerie van OW, ic. -wetenschapsbeleid-, speelt hierbij slechts een ondergeschikte rol, omdat zij alleen verantwoordelijk is voor de inhoud van het energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk. Wb. de taakuitoefening wordt de REO gekonfronteerd met de Algemene Energie Raad (AER), die door de minister van EZ medio 1977 geïnstalleerd is, en welke tot taak heeft gekregen de minister te adviseren over mn. 'het te voeren energiebeleid in het algemeen' en 'over de totstandkoming van een optimale adviesstructuur op energiegebied'.

Hoewel de REO nog steeds niet is geïnstalleerd, kunnen toch al een aantal kanttekeningen worden geplaatst. Uit de samenstelling van de REO blijkt duidelijk wie de prioriteiten op energiegebied bepalen. De industrie is ook hier het sterkst vertegenwoordigd: indirekt via de onderzoeksinstituten die met de industrie verbonden zijn en door de NEOM ⁺, en direkt via haar vertegenwoordigers van de kant van de energie-ekspluitanten en -konsumenten. Samenvattend zal met de oprichting en in-werking-treden van de REO de invloed van het bedrijfsleven op het overheidsbeleid mbt. het energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk sterk worden vergroot.

+) De Nederlandse Energie Ontwikkelings Maatschappij (NEOM) is in 1976 door het Ministerie van EZ opgericht, om de voorwaarden te kunnen scheppen voor het nederlandse bedrijfsleven om mbt. energie-ontwikkeling op de lange-termijn gerichte investeringen te kunnen doen.

In onderstaande figuur zal worden getracht de nu van toepassing zijnde organisatiestructuur mbt. de advisering van de overheid inzake het energie-onderzoeks- en ontwikkelingswerk, in relatie met de verschillende belangenfrakties, te verduidelijken.

KONKLUSIES:

- Er heeft na 1974 een duidelijke verbreding van het energie-onderzoek plaatsgevonden, zij het dat het onderzoeks- en ontwikkelingswerk mbt. de kerntechnologie nog steeds de belangrijkste plaats inneemt. Dit is met name het gevolg van de vergaande financiering van de staat van twee nukleaire speerpuntprojecten: UC- en Kalkarproject.
- Deze verbreding heeft ook haar weerslag gehad op de advisering mbt. energie. Waren voor 1974 de IRK, WRK, ICK en CRK werkzaam op het gebied van de advisering mbt. voornamelijk kernenergie, na 1974 worden deze opgeheven of stilgelegd en komen meer algemener georiënteerde adviesraden daar voor in de plaats: LSEO, AER, REO. Ook in deze adviesraden zou het bedrijfsleven een dominerende invloed verwerven.
- De prosentuele uitbreiding van het energie-onderzoek naar besparingstechnieken en 'alternatieve' energiebronnen, is slechts een gevolg geweest van meer overheidsinspanningen; niet van een beleidsombuiging. Alhoewel het prosentuele aandeel van kernenergie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk na 1974 gedaald is tov. het totale energie-onderzoeks- en -ontwikkelingswerk, zijn absoluut gezien de uitgaven daarvoor steeds gestegen.

3.6. De elektrisiteitssector.

Het is voor een goed begrip van de belangen achter de invoering van 'kern-energie voor de elektrisiteitsproduktie', van elementair belang de structuur van de elektrisiteitsproduktie in Nederland nader te analyseren. In deze beknopte historische analyse zullen de volgende begrippen centraal staan:

- . schaalvergroting
- . centralisatie
- . afhankelijkheid / macht

Eind vorige eeuw vond in Nederland het merendeel van de elektrisiteitsproduktie op partikuliere basis plaats. Deze functie is echter in het begin van deze eeuw geleidelijk overgenomen door gemeentelijke overheden, al dan niet in een koöperatieve opzet.

Bij elektrisiteit (en dan ook bij steenkoolgas) ging het om sekondaire energiedragers waarvoor een zeer uitgebreid distributie-apparaat noodzakelijk was. De kosten van aanleg van zo'n distributienet drukten zozeer op de winstmogelijkheden, dat een effectieve winstgevende produktie in deze sectoren niet mogelijk was.

Dat dan de overheid deze functies gaat overnemen kan gepast worden binnen de staatsteorie van E. Altvater die stelt dat: "de staat alle gebieden voor haar rekening moet (onderstreping, red.) nemen die door de concurrentie van de partikuliere kapitalen niet bestreken kunnen worden. Bepaalde maatschappelijk noodzakelijke taken in de burgerlijke maatschappij worden dán niet door partikuliere kapitalen behartigd, indien ze niet winstgevend zijn".⁺ Duidelijke voorbeelden in Nederland hiervan zijn oa. PTT, NS. en de elektrisiteitsproduktiebedrijven, welke nu alle semi-overheidsbedrijven zijn.

De schaalvergrotenende tendenzen binnen het economiese systeem werkten ook door binnen de structuur van de elektrisiteitsproduktie; uit bestuurlijk en bedrijfs-economies oogpunt was het wenselijk geworden de elektrisiteitsproduktie op een hoger nivo te structureren. Dit mondde uit in de vorming van de huidige provinciale elektrisiteitsbedrijven, welke de overgebleven partikuliere elektrisiteitsbedrijven alsmede de meeste gemeentelijke centrales en distributienetten geleidelijk zijn gaan overnemen. Deze bedrijven kregen de juridiese status van publiekrechtelijke NV's, waarbij de aandelen in provinciale- en gemeentelijke handen kwamen.

Tbv. het onderling kontakt werd in 1913 de 'Vereniging van Direkteuren van Elektrisiteitsbedrijven in Nederland' (VDEN) opgericht, die in 1927 het initiatief nam tot het oprichten van een elektrotechniese keuringsdienst: de 'NV tot Keuring van Elektrotechniese Materialen Arnhem' (KEMA). De ontwikkelingen vanaf 1920 kunnen dan worden samengevat met: schaalvergroting en toenemende elektrifikatie.

⁺) Elmar Altvater; "Ter Elfder Ure", 1976 blz. 46

Vnl. na 1964 (looneksplosie) is het elektrisiteitsverbruik, ongeveer evenredig met het totale energieverbruik, enorm gestegen. Volgens de elektrisiteitsproducenten maakte dit een koördinatie van de elektrisiteitsproduktie op landelijk niveau noodzakelijk. Een landelijk koppelnet, waarop alle bestaande en nog te bouwen produktie-eenheden zouden moeten worden aangesloten, was een voorwaarde hiervoor. Voor het landelijke beheer van deze koppelnetten, alsmede tbv. de koördinerende taak werd in 1949 door de elektrisiteitsproducenten de NV Samenwerkende Elektrisiteitsproduktiebedrijven (SEP) opgericht, welke evenals de VDEN, KEMA en de VEEN (Vereniging van Exploitanten van Elektrisiteitsbedrijven in Nederland) in Arnhem gevestigd en zullen samen de Arnhemse Instellingen der elektrisiteitsbedrijven gaan vormen; kortweg AI.

De doelstellingen van de elektrisiteitsbedrijven werden:

- a) levering van elektrisiteit aan elke gegadigde;
- b) dit tegen een zo laag mogelijke kostprijs;
- c) zo groot mogelijke betrouwbaarheid in de elektrisiteitslevering.

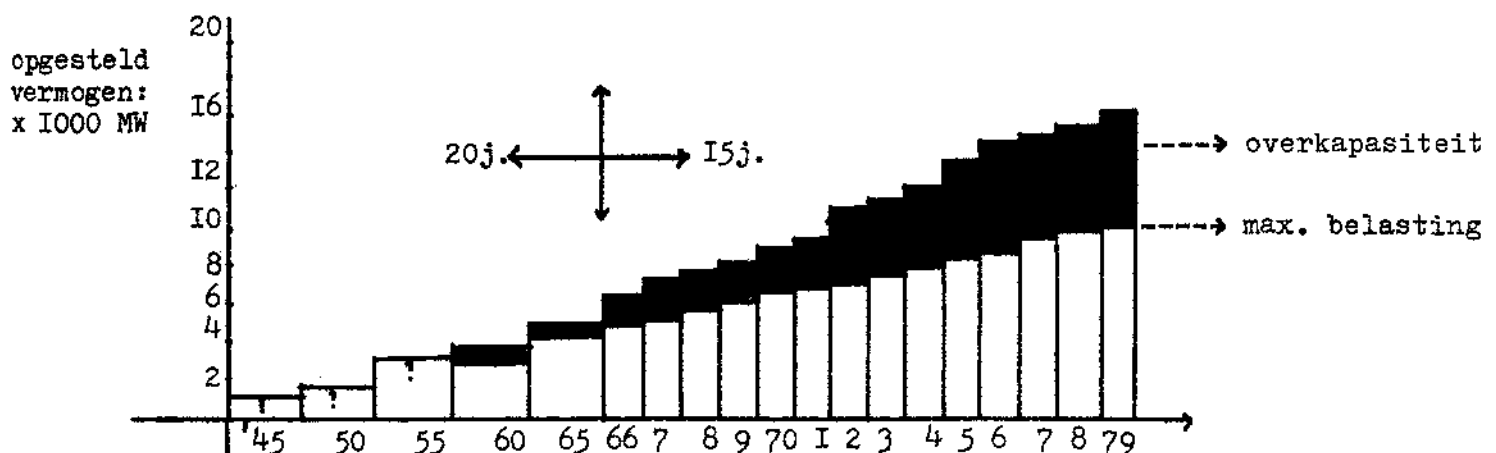
Dit heeft geleid tot:

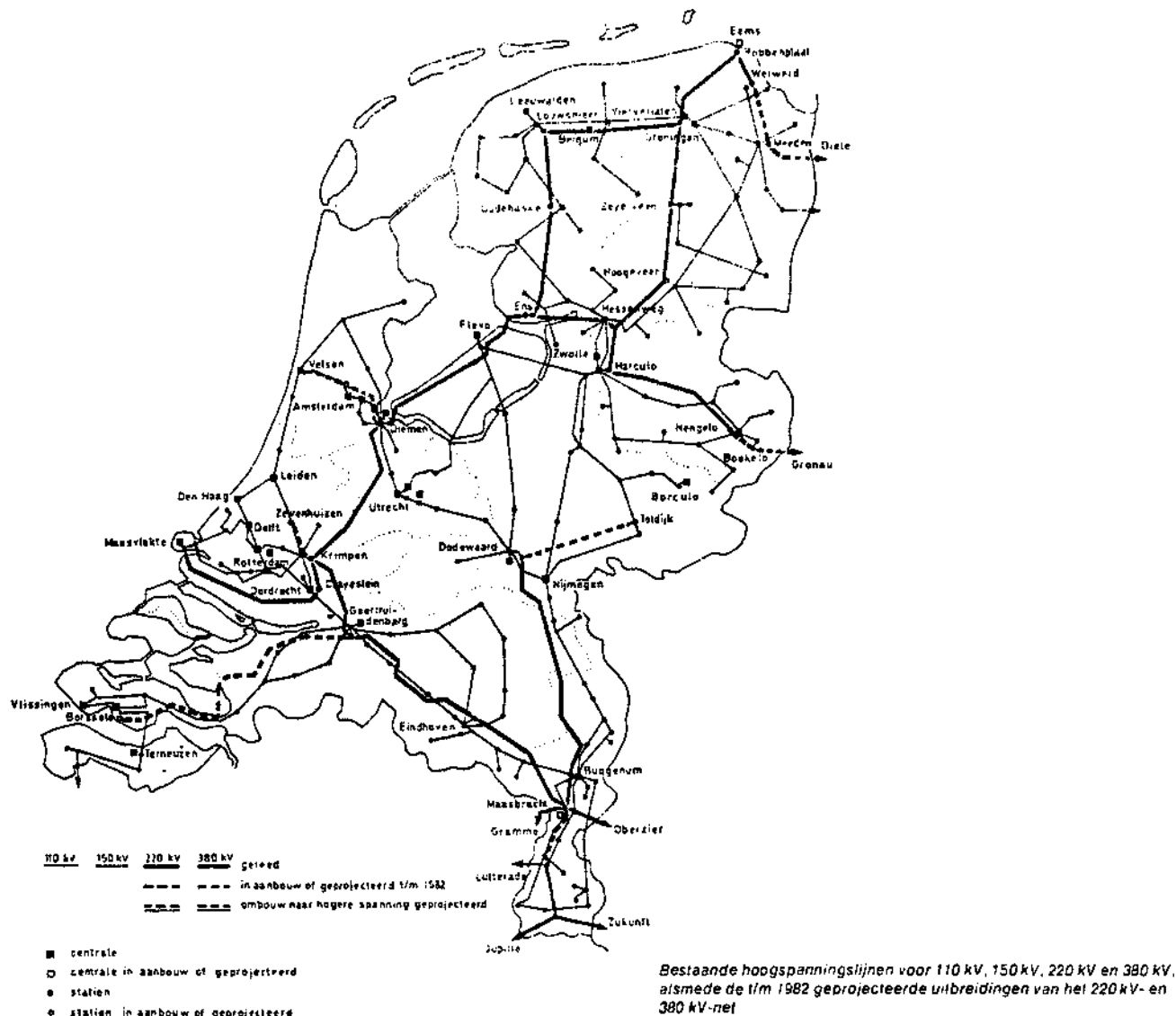
mbt. a): koppelverbindingen met België en West-Duitsland in het kader van het westeuropese koppelnet.

mbt. b):, door het voortschrijden van de technologie op het gebied van de elektrisiteitsproduktie, centralisatie van de elektrisiteitsproduktie, middels de bouw van centrales met een steeds groter vermogen (600 - 1000 MW)

mbt. c): de verdere uitbouw van de onderlinge verbondenheid van de elektrisiteitsproduktie-eenheden, oa. uitmondend in het huidige grote 380 kV-landelijk koppelnet, waarbij de SEP centraal -dmv. een toonfrequentie besturing- vanuit Arnhem de totale openbare elektrisiteitsproduktie in Nederland alsmede het transport ervan koördineert. (zie figuur, volgende blz.)

: de creatie van een aanzienlijke overkapasiteit aan opgesteld produktief vermogen. (1980: verbruik 3500 - 9500 MW/dag; opgesteld vermogen 15.500 MW, zie onderstaand plaatje:)

Gekonkludeerd kan worden dat:

- mbt. de elektrisiteitsproduktie duidelijk van schaalvergroting sprake is geweest :
mbt. de produktie, als de distributie, als de planning, koördinatie en beleid.
Gesproken kan worden van een vereenzelving door de SEP van het maatschappelijk belang met bedrijfekonoomies belang.
 - er, in samenhang met het totale energieverbruik, een vèrgaande elektrifikatie heeft plaatsgevonden.
- Het een en ander heeft tot gevolg gehad dat de afhankelijkheid van elektrisiteit, cq. kwetsbaarheid van de samenleving eveneens is toegenomen.

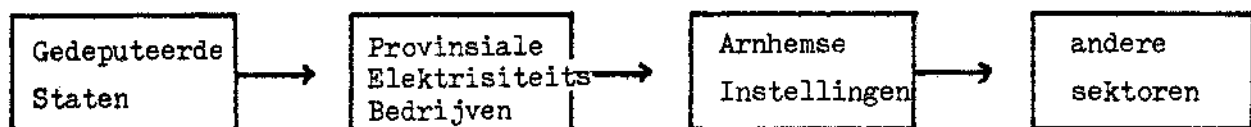
De opwekking van elektrisiteit wordt heden gekenmerkt door een buiten-gewoon hoge, en nog steeds toenemende kapitaalintensiteit (i.h.b. bij kernsentrales) en derhalve door de mogelijkheid tot het realiseren van aanzienlijke technologiese schaafeffekten. De hiervoor noodzakelijke schaalvergroting heeft tot gevolg gehad dat de hiervoor benodigde kapitaalinvesteringsen nog slechts door enkele zeer grote energie-intensieve partikultiere ondernemingen konden worden opgebracht. Het waarneembare gevolg van dit alles is geweest dat er een afnemend belang van de door de industrie zelf opgewekte elektrisiteit (1972: 13,6%; 1976: 10,3%) en een toenemende centralisatie in de openbare elektrisiteitsopwekking.

Hierin is meteen ook de machtspositie van de SEP, welke vrijwel een monopoliepositie heeft, gelegen. Hierdoor kan de SEP ontwikkelingen tegenwerken die, energeties, finansièel en/of miljeutechnies van grote maatschappelijke waarde kunnen

zijn (windenergieprojecten, 'alternatieve' stadsverwarming, warmte/krachtkoppeling met levering van elektrisiteit aan het openbare net), maar in feite de positie van de SEP aantasten. Of zoals Van Aardenne stelt: "... voor de middellange termijn vormt het overschot aan openbaar elektrisiteitsvermogen een belemmering voor een grootscheepse bevordering van warmte/krachtkoppeling" ⁺.

Hierbij is het interessant nog aandacht te besteden aan de hieraan gerelateerde aspecten:

- . de democratische controle van de elektrisiteitsproducenten,
- . het belang van kernenergie voor de SEP;

Bewerking van Kernenergie in NL: 62.

. Zoals uit het bovenstaand figuurtje blijkt, zijn provinciale besturen politiek verantwoordelijk voor het elektrisiteitsbeleid. Parallel aan de bedrijfs-economische schaalvergroting is de planning, de coördinatie en de beleidsvorming mbt. de elektrisiteitsproductie steeds meer gesentraliseerd in Arnhem. Hoewel de SEP, KEMA en GKN in financieel opzicht ondergeschikt zijn aan de provinciale elektrisiteitsbedrijven (joint-venture positie), zijn zij in de loop van de tijd op het gebied van het elektrisiteitsbeleid een zelfstandige positie gaan innemen. Belangrijk is echter dat gesteld kan worden dat, de door deze ontwikkeling verminderde politieke cq. maatschappelijke controle vanuit provinciaal nivo niet is samengegaan met een toenemende invloed -controle- op het elektrisiteitsbeleid vanuit de sentrale overheid (Tweede Kamer).

Minister Lubbers: "De SEP coördineert de opstelling van produktievermogen en de aanleg van belangrijke hoogspanningslijnen, neergelegd in het Elektrisiteitsplan. Het is als een ernstig gemis te beschouwen dat de sentrale overheid geen goedkeuringsbevoegdheid heeft mbt. dit plan. Om op korte termijn in deze leemte te voorzien wordt thans een basis voor een ministeriële goedkeuring geschapen in de vorm van een overeenkomst, een zgn. convenant (ministeriële goedkeuring, red.)".⁺

Gesteld kan worden dat door de geschetste ontwikkelingen de Arnhemse Instellingen een vergaand zelfstandig beleid zijn gaan voeren. Vanwege de onvoldoende politieke controle op landelijk nivo kan gesproken worden van een verzelfstandigd

⁺) Van Aardenne, Nota Energiebeleid Zitting 1979 - 1980, no. 15 802 blz. 97.

⁺) Lubbers, Energienota Zitting 1974 - 1975, no. 13 122 blz. 145.

staatsbedrijf welke volgens de principes dat elke institutie zichzelf in stand tracht te houden en stilstand achteruitgang is, haar invloed mbt. de nederlandse energiemarkt nog verder zal trachten te vergroten.

. Vanaf het begin heeft er binnen de Arnhemse Instellingen belangstelling bestaan voor kernenergie. Kernenergie zou de toekomstige energiebron moeten worden. Als argumenten hiervoor werden gehanteerd: de lage kostprijs/kWh en de ruime hoeveelheden beschikbaar uranium.

In de vijftiger jaren was de KEMA zelf met kernenergie-onderzoek begonnen, wat geleid heeft tot de ontwikkeling van de KSTR. De invoering van kernenergie voor de elektrisiteitsproduktie is door de SEP vanaf 1955 overwogen. Een hiertoe opgerichte 'Commissie Kernenergiecentrale' -waarin alle provinciale elektrisiteitsbedrijven waren vertegenwoordigd- bracht hierover in 1959 een positief advies uit: de SEP wilde garant staan voor de markt tbv. het streven van verschillende industriële ondernemingen een zelfstandige nederlandse reaktorbouwindustrie te ontwikkelen. In 1965 werd, in samenwerking met General Electric, begonnen met de bouw van de eerste proefkernsentrale (Dodewaard).

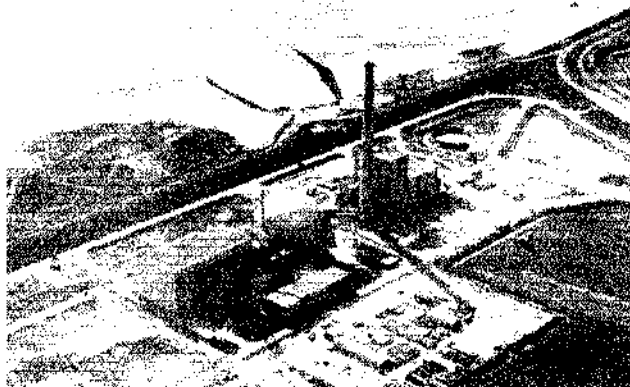
Op het organisatorische vlak koördineerden de AI en de betrokken ondernemingen het kernenergiebeleid in Nederland, als zouden de belangen van de elektrisiteitsproducenten en bedrijfsleven mbt. kernenergie parallel lopen. Dit bleek bij de aanbesteding van de kernsentrale in Borssele, waarbij de PZEM de opdracht aan de KWU (Siemens) gunde, slechts gedeeltelijk het geval te zijn. Het belang van een -bedrijfs-ekonomies gezien- goedkope elektrisiteitsproduktie ging blijkbaar boven het belang van de ontwikkeling van een nederlandse reaktorbouwindustrie. Bovendien zou ook meegespeeld hebben dat voor de elektrisiteitsproducenten de afhankelijkheid van één nederlandse reaktorbouwer onvoldoende zekerheid bood voor een betrouwbare en concurrerende elektrisiteitslevering.

Teneinde deze belangentegenstelling te overbruggen kwamen de elektrisiteitsproducenten en de betrokken ondernemingen (vnl. NERATOOM) binnen de IRK tot een kompromis: de SEP was bereid in het vervolg uitsluitend offertes te vragen aan nederlandse ondernemingen met een samenwerkingsovereenkomst met buitenlandse reaktorbouwers. De offertes zouden dan sentraal door de AI worden beoordeeld.

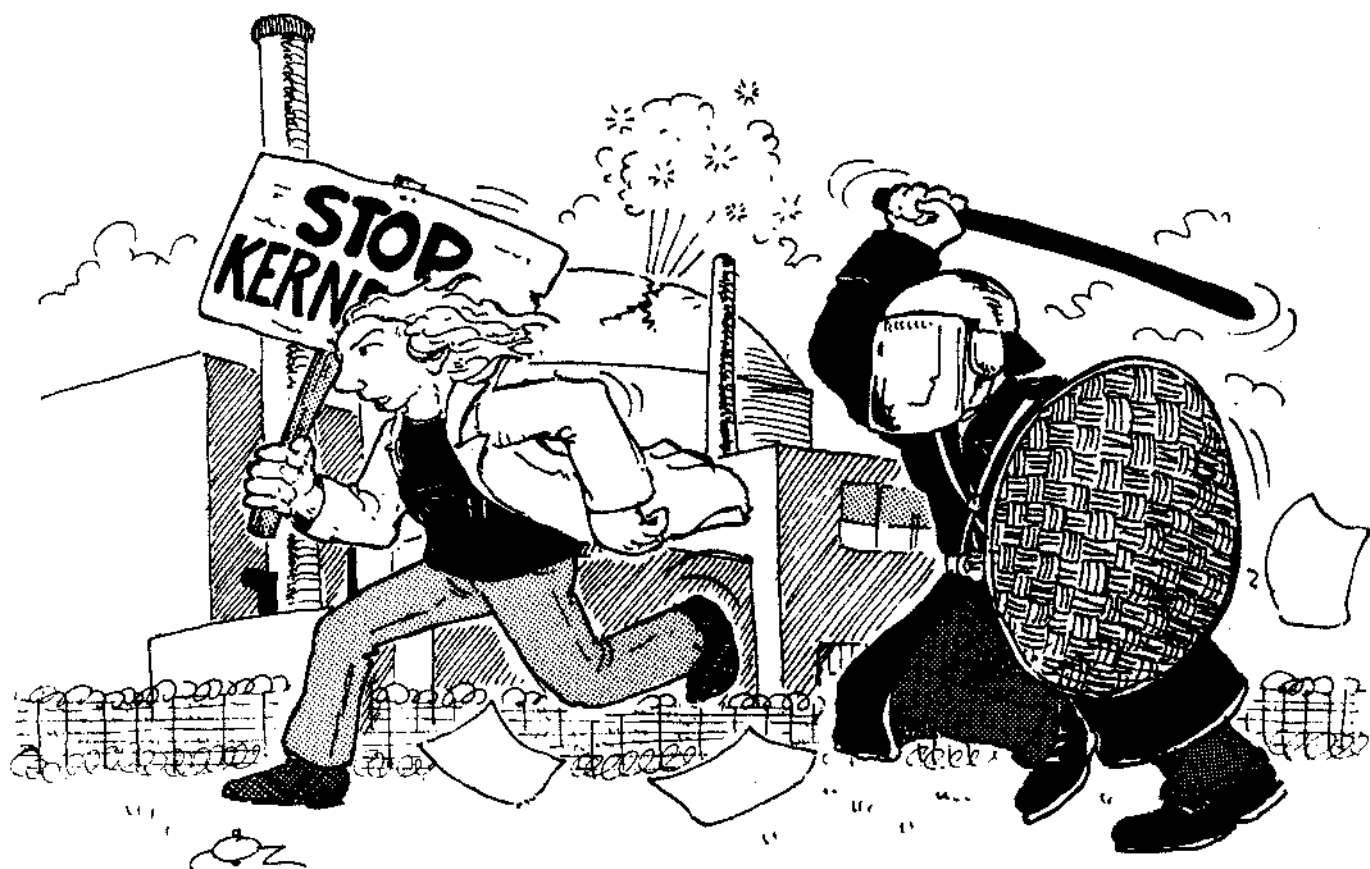
Als in de zeventiger jaren door maatschappelijk verzet het niet mogelijk blijkt te zijn nieuwe kernsentrales in Nederland te realiseren, verslapt de interesse van de atoomindustrie cq. verlegde haar activiteiten naar meer 'levensvatbare' projekten. Hierdoor zijn de AI in een positie geplaatst als zijnde de grootste belanghebbenden bij de invoering van kernenergie. Immers, gezien het in het verleden gevoerde overheidsbeleid mbt. energie en het huidige streven naar diversifikatie van energiebronnen (tbv. spreiding van risico's), alsmede het feit dat aanzienlijke hoeveelheden gemeenschapsgelden in het kernenergieonderzoeks- en

ontwikkelingswerk zijn gestopt/worden gestopt, maken het zeer aannemelijk dat de overheid (ic. de AI) pogingen zullen blijven ondernemen de invoering van kernenergie voor de elektrisiteitsproduktie in de toekomst nader te konkretiseren.

De funktie van kernenergie voor de SEP, inherent aan haar streven het elektrisiteitsaandeel binnen onze energievoorziening binnen twintig jaar te verdubbelen, is gelegen in het feit dat het hier een mogelijkheid betrof om, dmv. een hoge kapitaalinput en een relatief lage brandstofkosteninput (hoge vaste kosten vs. nu nog relatief lage variabele kosten), op een grootschalige manier elektrisiteit te kunnen (blijven) opwekken, om zodoende haar eigen positie te versterken. Blijkt dat door diverse omstandigheden de invoering van kernenergie ernstig vertraagd wordt, dan zien we dat de SEP haar beleid aanpast en zich op dit moment richt op een toekomstige grootschalige elektrisiteitsopwekking dmv. kernenergie en steenkool(gas). De te houden BMD moet maatschappelijk over de verhouding kernenergie/steenkool uitsluitel geven. Voor de SEP lijkt het alleenbelangrijk zichzelf in stand te houden: dmv. een vergroting van haar produktie cq. macht.

4. DE ANTI KERNENERGIE BEWEGING.

Hoofdstuk 4 : De Anti Kernenergie Beweging (AKB).

4.1.: Ontstaan en ontwikkeling van de AKB.

4.1.1.: De periode '45-'72.

Vergeleken met de al sinds het einde van de tweede wereldoorlog gevoerde strijd tegen de kernwapens, heeft het verzet tegen de 'vreedzame' toepassing van kernenergie zich pas relatief laat kunnen ontwikkelen, zowel in Nederland als in de rest van de wereld.

In de V.S. is al sinds '45 sprake van een kritiese beweging binnen wetenschappelijke kringen -de Union of Concerned Scientists en de Pugwashbeweging-, die zich in het blad 'the bulletin of atomic scientists' keren tegen atoomwapens en kernsplijting. In Nederland zijn op dat moment het Verbond voor Wetenschappelijke Onderzoekers en het aan Vrij Nederland gelieerde maandblad 'het Atoom' actief. Door de 'Koude Oorlog' wordt het echter al snel moeilijk om dergelijke problemen openbaar aan de orde te stellen.

Aan het eind van de zestiger jaren leidt de uittreding van John Gofman en Arthur Tamplin uit de 'Atomic Energy Commision' tot het opnieuw oplaaien van de discussie in de V.S.. Zij geven met hun uittreden te kennen dat zij een combinatie van kernenergie en veiligheid niet mogelijk achten. De AKB die zich daarna in de V.S. langzaam maar zeker ontwikkelt, is een syntese van groepen wetenschappers en mensen uit de ekologiese beweging.

De Amerikaanse discussie wordt naar Nederland gehaald door de Vereniging Miljeudefensie (VMD), en dit vormt een voedingsbodem voor een zich later te ontwikkelen AKB in Nederland. In 1970 begint de actiegroep 'Borssele ad-hoc' zich te verzetten tegen de aldaar te bouwen kerncentrale. Het blijkt echter moeilijk de plaatselijke bevolking te organiseren. Kernenergie wordt door de zeeuwse bevolking nauwelijks ervaren als een probleem, temeer daar de aan de bouw van de kerncentrale verbonden komst van de aluminium-produserende multinational P  chiney, zorgt voor de veiligstelling van een flink aantal arbeidsplaatsen in het al jarenlang door hoge werkloosheidspersentages geteisterde zeeuwse probleemgebied. De actiegroep komt niet veel verder dan het geven van tegeninformatie en het leggen van kontakten met de zeeuwse vakbeweging.

Ook de centrale in Dodewaard, die al sinds maart '69 offisi  el in bedrijf is, heeft tot op dat moment geen protesten aan de plaatselijke bevolking kunnen ontlokken.

Het in '72 in de openbaarheid komen van de problemen waarmee Dodewaard

worstelt -haarscheurtjes in het reaktorvat en werknemers die aan te hoge stralingsdoses zijn blootgesteld- is een tweede belangrijke voedingsbodem voor de ontwikkeling van de AKB.

De problemen versterken de bij de bevolking al bestaande angst voor kernsentrales, mede door het feit dat de problemen door de verantwoordelijke autoriteiten gebagatelliseerd worden. Onder invloed van de Amerikaanse discussies en verontrust door de problemen rond Dodewaard, waaraan de pers uitgebreid aandacht besteedt, komen in '72-'73 de eerste acties tegen kernenergie van de grond. De opkomende miljeubeweging versterkt dit geheel nog eens ekstra.

4.1.2.:De strijd rond de Kalkarheffing ('72-74).

Onder invloed van de steeds duidelijker wordende aantasting van het milieu, en door oa. de publikaties van de 'Club van Rome' vindt er een krachtige toename van de miljeubeweging plaats. Zij bestaat uit actiegroepen, die hun aandacht vooral richten op nogal uiteenlopende onderwerpen als miljeuschadelijke aspecten van de produktie, de ruimtelijke planning, het energieverbruik en het grondstoffenverbruik; ook de 'gezonde levenswijze' beweging valt er onder te plaatsen, die de nadruk vooral legt op een mentaliteitsverandering in de consumptieve sfeer.

In het voorjaar van '73 wordt door de Tweede Kamer de *Wet financiering Snelle Kweekreaktor* aangenomen, met als tegenstemmende partijen D'66, PvdA, PPR, PSP, CPN, en de BP. Voor de tegen stemmende politieke partijen, uitgezonderd PPR en PSP die al langer een anti-kernenergiestandpunt verkondigden, is het de eerste keer dat zij zich tegen een kernenergieproject opstellen. De motivatie van CPN en PvdA om tegen te stemmen wordt vooral gehaald uit het feit dat de heffing een afwenteling van de kosten op de bevolking is. Het gevolg van de discussie rond de Kalkarheffing is dat er raakvlakken ontstaan tussen de politieke partijen en de miljeubeweging. Vóór die tijd was er sprake van een gedesentraliseerde ekologiese beweging, die zich buiten de traditionele geïnstitutionaliseerde linkse politieke partijen om ontwikkelde en zich nauwelijks met politieke zaken bezighield. Haar politieke betekenis werd zowel binnen de beweging als door de politieke partijen slechts ten dele onderkend.

De instelling van de 3%-heffing biedt de kernenergietegenstanders een uitstekend aktiemiddel, nl. de *weigering*! Om te komen tot een gekoördineerde weigering worden, na een initiatief van de miljeugroepen VMD en Aktie Strohalm, in ongeveer tachtig plaatsen Stroomgroepen Stop Kalkar (SSK's) opge-

richt. Omdat het weigeren van de betaling kan leiden tot afsluiten van de elektrisiteit, is het van groot belang dat mensen die meedoen, door een aktiegroep ondersteund worden.

De noodzaak tot overleg op landelijk nivo leidt tot de oprichting van de Landelijke Stroomgroep (LSSK)⁺, die bestaat uit vertegenwoordigers(sters) van de plaatselijke groepen. In de door de stroomgroepen uitgegeven *Stop-Kalkar krant* wordt informatie verspreid die gericht is tegen het Kalkarprojekt. De informatie bestaat vooral uit *miljeubezwaren* en bezwaren tegen het mogelijk *militaire gebruik* van de 'vreedzame' opwekking van kernenergie. Uit de krant kan men afleiden dat de stroomgroepen hun strijd tegen Kalkar zien in het kader van een algemene *anti-kernenergiestrijd*. Kalkar wordt gebruikt als konkreet aangrijpingspunt voor akties. Bij de SSK's speelt de angst voor de invoering van een nieuwe technologie, zonder dat men daarbij de gevolgen voor mens en milieu kan overzien, een grote rol.

De weigeringsaktie krijgt eind '73 een verdere stimulans doordat er een proces gewonnen wordt tegen het elektrisiteitsbedrijf van Groningen en Drente (EGD). Het aantal weigeraars stijgt snel tot ongeveer 3000 huishoudens, met daarnaast nog een groot aantal mensen die onder protest betalen.

Op initiatief van de PPR wordt in het najaar van '73 in Amsterdam het Anti-Kalkar Komitee (AKK) opgericht. Dit initiatief vindt ook in andere plaatsen navolging, alwaar soortgelijke komitees worden opgericht. Op het hoogtepunt zijn er in zo'n veertig plaatsen AKK's, maar het AKK-Amsterdam blijft een duidelijk overheersende rol spelen.

Op deze manier proberen de aangesloten politieke partijen (D'66⁺, PvdA, PPR, PSP en CPN) invloed uit te oefenen op de besluitvorming rond Kalkar. Het doel is het ongedaan maken van de 3%-heffing. Daartoe worden handtekeningenakties gevoerd en een manifestatie georganiseerd. Het AKK, waarin de CPN een erg belangrijke rol speelt, is *tegen* het weigeren van de Kalkarheffing!

Dit levert de nodige problemen op als er gesproken moet gaan worden over de samenwerking tussen het AKK en de stroomgroepen. Deelname van de LSSK aan het AKK wordt enerzijds door de CPN tegengehouden, terwijl anderzijds de LSSK zich ook niet partijpolitiek wil binden. Het AKK legt vooral de nadruk op de politieke en economische aspecten van de ontwikkelingen rond Kalkar. Vooral de mensen uit PvdA en CPN willen kernenergie niet bij voorbaat afwijzen. *Het al dan niet resoluut afwijzen van kernenergie is het meest op de voorgrond tredende verschilpunt tussen SSK's en AKK's.*

+) De naam Landelijke Stroomgroep Stop Kalkar wordt in '75 omgevormd tot Landelijke Stroomgroep Stop Kernenergie en wordt in '79 nog een veranderd in Landelijk Samenwerkingsverband Stop Kernenergie.

+) D'66 verdwijnt al snel uit het AKK vanwege de toenmalige leegloop uit de partij.

Er wordt besloten om tot een samenwerking tussen stroomgroepen en AKK's te komen zonder dat er sprake is van samengaan. Dit leidt tot een gezamenlijke handtekeningenactie; een actie tegen het afsluiten van 14 gezinnen⁺; het uitgeven van 420.000 folders als reactie op de 4.5 miljoen pro-Kalkar folders die door de elektrisiteitsmaatschappijen waren verspreid; en de organisatie van een manifestatie op het marktplaatsplein te Kalkar, waar ongeveer 10.000 mensen verschijnen. Enkele weken na de demonstratie worden 155.000 handtekeningen aan minister Lubbers overhandigd.

Uit het bovenstaande blijkt dat de ekologiese beweging in de beginjaren van de AKB een overheersende invloed heeft. De argumentatie om de strijd tegen kernenergie te voeren, wordt in hoofdzaak bepaald door het wantrouwen mbt. de veiligheid van de 'vreedzame' toepassing van kernenergie. Deze stellingname kan verklaard worden uit het feit dat het in eerste instantie vooral wetenschappers zijn die kritiese kanttekeningen zetten bij de veiligheid van kerncentrales en de relatie ervan met de verspreiding van atoomwapens. De miljeubeweging neemt deze argumenten over en plaatst ze binnen haar meer algemene technologiekritiek. Kernenergie wordt gezien als het meest ekstreme uitvloeisel van de moderne industriële maatschappij, met haar grootschaligheid en hoge mate van miljeuvernietiging.

Nadat een fase doorlopen is waarin geprobeerd wordt om de veiligheidseisen tav. kerncentrales te verscherpen, komt men al snel tot het standpunt dat kernenergie in haar totaliteit moet worden afgewezen (of in afgezwakte vorm: met de huidige stand van zaken afgewezen moet worden).

In dit stadium wordt de 3%-weigeractie gevoerd. De miljeubeweging had al ervaring opgedaan bij het organiseren van de weigeractie tegen de invoering van de miljeubelasting. Deze actie was een groot succes geworden door de massale deelname van de bevolking. De 3%-weigeractie wordt toegespitst op de meest gevaarlijke komponent van de kernenergiesyklus, de snelle kweekreaktor, en de nadruk ligt vooral op de *miljeubezwaren*: de vrijkomende radioaktiviteit bij normaal functioneren van de centrale, de mogelijke ongelukken, de problemen van opslag en transport van radioactief materiaal etc.

De invloed van de politieke partijen op de actie, via de AKK's, voegt daar de meer politieke en economiese aspecten aan toe. De traditionele linkse partijen (PvdA en CPN) komen echter niet tot een anti-kernenergiestandpunt omdat zij de technologiekritiek van de stroomgroepen en van de PPR en PSP niet delen

⁺) Dit nav. een uitspraak van de rechtbank te Leeuwarden, die als uiteindelijk resultaat heeft dat minister Lubbers de elektrisiteitsbedrijven verzoekt om af te zien van maatregelen, zolang nog geen duidelijke regeling getroffen is.

maar technologie opvatten als een neutrale grootheid. De CPN gaat er vooralsnog van uit dat technologie een onderdeel is van de produktiekrachten, die op hun beurt invloed uitoefenen op de produktieverhoudingen; van een wisselwerking is geen sprake. Voor de CPN is uiteindelijk alleen van belang wie de beslissingen kan nemen over de ontwikkeling van de produktiekrachten.

In de beginfase van de ontwikkeling van de AKB is er al meteen sprake van het ontstaan van een *dubbelstructuur*: enerzijds de politiek onafhankelijke stroomgroepen die onder sterke invloed staan van de miljeubeweging, anderzijds de uit politieke partijen bestaande AKK's. Door de tegenstellingen op het gebied van argumentatie en strategie tussen deze twee poten van de AKB is het moeilijk om tot gemeenschappelijke acties te komen.

4.1.3.: De terugval van '75-'76.

Nadat Lubbers eind '74 een onderzoek heeft laten instellen naar de kosten/baten van het Kalkarproject door het Nederlands Economies Instituut (NEI), ziet de regering voorlopig af van deelname aan Kalkar 2, een snelle kweker van 1000 MW op kommersiële basis. Daarnaast wordt een speciaal potje ingesteld voor weigeraars van de Kalkarheffing (het 'Lubbersfonds'). De gelden die daarop binnenkomen zullen volgens de regering gebruikt worden voor onderzoek naar alternatieve energiebronnen. Deze maatregel ontketent heftige discussies binnen de groep van weigeraars. Een deel daarvan vindt het een poging het verzet te breken en wil dan ook doorgaan met de weigeractie. Dit levert echter weinig succes op, temeer daar de elektrisiteitsbedrijven de weigeraars verder met rust laten. Toch hebben de weigeracties al met al tot een duidelijk succes geleid: een groot deel van de nederlandse bevolking weet op dat moment wat er met Kalkar aan de hand is⁺!

De LSSK krijgt een sterke terugval te verwerken, doordat een groot aantal actieve leden wegvalt nu een duidelijk aktieperspektief ontbreekt. De overblijvende groeperingen besluiten tot een naamsverandering: voortaan is de naam Stroomgroep Stop Kernenergie. Men wil zich in de toekomst vooral bezig houden met acties tegen *kernenergie in het algemeen*. Door de opheffing van de AKK's -waarop hierna wordt ingegaan- is er sprake van het verlies van een belangrijk deel van de politieke inbreng in de AKB. De stroomgroepen zijn nu wel genoodzaakt zich meer te verdiepen in politieke aangelegenheden.

Nadat in het voorjaar van '75 een vijftal temakonferenties georganiseerd zijn onder de leuze 'Veiligheid voor mens en milieu; Tegen een europese kernmacht en bewapening', wordt er door de AKK's in juni een kongres belegd. Er moet gepraat

⁺) Bij een Nipo-enquete in augustus '74 blijkt dat 50% van de ondervraagden tegen Kalkar is!

worden over de perspectieven van de strijd nà Kalkar. Op dit kongres wordt nog wel gediskussieerd over het militaire aspekt van de UCN-fabriek in Almelo, maar men komt niet tot een duidelijk aktieperspektief. Als de CPN, die een belangrijk aandeel heeft in het draaiende houden van de AKK's, besluit om haar kaders terug te trekken uit de organisatie⁺, betekent dit in september '75 de doodsteek voor de AKK's.

Belangrijk voor de verdere ontwikkeling van de AKB is de totstandkoming van het Gezamenlijk Energie Komitee-Zuid Nederland (GEK-ZN), een samenwerkingsverband van regionale groepen en vakbeweging. Het is de eerste maal dat er een samenwerking plaatsvindt tussen de ekologiese-, de politieke-, en de vakbeweging, gericht tegen kernenergie. Het GEK-ZN richt zich vooral op de plannen van de elektrisiteitsbedrijven van Zeeland, Brabant en Limburg om een tweede kerncentrale in Borssele te gaan bouwen. De voornaamste motieven van de vakbeweging om hiertegen te zijn, zijn de vrees voor het verlies van arbeidsplaatsen en de mogelijkheid dat bij een samengaan van de drie elektrisiteitsbedrijven in een privaatrechtelijke N.V., er een verdergaande machtskonsentrasi zal plaatsvinden, waarbij de vakbeweging nog minder invloed zal kunnen uitoefenen.

Begin '76 wordt, mede onder invloed van de ervaringen die met het GEK-ZN zijn opgedaan en in verband met het belang dat de LSSK hecht aan een samenwerking op algemeen energiegebied met politieke partijen en een sterke miljeuvleugel, het Landelijk Energie Komitee (LEK) opgericht door LSSK, PPR en PSP. Voor PPR en PSP is de voornaamste reden dat zij hiertoe overgaan het feit dat na de opheffing van de AKK's en de terugval binnen de stroomgroepen, de politieke partijen hun invloed op de verdere ontwikkeling van de AKB voor een deel verloren hebben; het LEK zal moeten zorgen voor een versterking van de AKB.

Door de oprichting van het LEK wordt een *centrale* organisatie gekreëerd van politieke partijen, landelijke milieu-organisaties en LSSK, die op een brede basis de AKB weer van de grond proberen te krijgen. Het LEK bestaat uit vertegenwoordigers(sters) van het LSSK, PPR, PSP, Aktie Strohalm, VMD, NIVON, GEK-ZN en later ook de VWO; groepen die het wel eens zijn tav. een afwijzing van kernenergie, maar die kwa maatschappijvisie nogal uiteenlopende meningen hebben. Van het oorspronkelijke idee van de stroomgroepen om regionale groepen op te zetten, die dan vertegenwoordigd zouden zijn in het LEK komt vanwege de algemene zwakte van de AKB op dat moment niets terecht.

De eerste aktie die door het LEK wordt gevoerd is de demonstratie te *Borssele* op 31 januari '76, tegen het dreigende besluit van de regering den Uyl om drie nieuwe kerncentrales in Nederland te laten bouwen. De opkomst is slecht -ongeveer

⁺) Mogelijke motieven hiervoor zijn de gewijzigde houding van de CPN tav. het kabinet den Uyl en het feit dat de CPN niet mee wil werken aan anti-kernenergieakties.

400 mensen- maar de demonstratie leidt wel tot nauwere kontakten tussen LEK en Industriebond NVV. Nav. het praatje van de NVV-er Ab Schravemade tijdens de demonstratie, wordt binnen de vakbeweging de voor deze groepering zo belangrijke discussie aangezwengeld, over de relatie tussen toepassing van kernenergie en werkgelegenheid.

Het LEK houdt zich de rest van '76 vooral bezig met het afhandelen van de lopende zaken van de AKB, het lobbyen in het parlement (vooral dmv. de PPR), het stimuleren van de discussies en het ondersteunen van het Kalkarproses⁺.

De door het LEK gevoerde doelstellingendiskussie levert geen alternatief energiebeleid op -zoals de oorspronkelijke bedoeling was- maar slechts een minimumeisenpakket. De voornaamste reden hiervoor is de weigering van VMD om de eis van sosialisering van de energiesector te ondersteunen. De belangrijkste eisen waarover men het wel eens kan worden zijn:

- de energieproductie en -consumptie moet 'ekologies inpasbaar' zijn
- een zo groot mogelijke besparing op het energieverbruik
- democratisering van de energievoorziening.

In '76 ontstaan op min of meer toevallige wijze de eerste kontakten tussen nederlandse en duitse kernenergietegenstanders. Er vindt uitwisseling van informatie plaats en er wordt een informele structuur opgezet om de kontakten in de toekomst te versoepelen, zoals de opzet van de Gelderländische Westfälische Bürgerinitiative.

Verschillende gebeurtenissen die aan het eind van '76 plaatsvinden hebben een positieve invloed op de verdere ontwikkeling van de AKB in Nederland.

Dit is op de eerste plaats de tweede grote Brokdorf-demonstratie in november. Daarbij is er een massale konfrontatie tussen het duitse repressie-apparaat en de kernenergietegenstanders. Het optreden van de politie en het leger leidt ook in Nederland tot grote verontwaardiging. Men komt tot de konklusie dat kernenergie niet alleen technies een bedreiging vormt, maar ook gevaren voor de democratie zèlf oplevert. De dreiging van een politiestaat wordt opeens als erg aktueel ervaren. De kernenergielobby vindt het blijkbaar noodzakelijk haar belangen op een zeer gewelddadige manier te beschermen. Het inzetten van leger en politie vormt volgens velen een indikatie voor de toekomst, als de 'plutoniumekonomie' tegen alle mogelijke verzet beschermd zal moeten worden en een '1984-achtige technokratie' het gehele maatschappelijke leven zal kontroleren.

Door de gebeurtenissen in Duitsland is het *repressieve element* binnen de

⁺) Dit proses is aangespannen door boer Maas tegen de vergunningverlening voor de SNR-300 door de duitse staat. Eind '80 vindt er in Munster het derde proses plaats, over de eerste fase van de bouwvergunning.

kernenergiestrijd verder naar voren getreden. Leden van kleine revolutionair linkse partijen (IKB, SP, KEN), worden hierdoor gestimuleerd om toe te treden tot de stroomgroepen, omdat zij menen dat de anti-kernenergiestrijd mede gebruikt kan worden als hefboom om het kapitalisme omver te werpen.

Op de tweede plaats is er het verzet tegen de dumping van radioactief afval in Groningen en Drente. Er vindt op 5 januari '77 een door de Alarmgroep Atoomplannen (AAP) georganiseerde demonstratie in *Onstwedde* plaats, waarbij een groot

deel van de plaatselijke bevolking dmv. een auto/traktor demonstratie laat merken dat zij de proefboringen in de zoutlagen tbv. het onderzoek naar het dumpen van radioactief afval niet zal toestaan. De akties blijven echter regionaal, vooral omdat de organisatoren menen dat een regionale aktie meer indruk maakt. Het aanbod van het LEK om de aktie nationaal te propageren, wordt dan ook afgewezen.

Als derde faktor kan genoemd worden dat rond februari '77 bekend wordt dat de regering 12 mogelijke vestigingsplaatsen heeft aangewezen voor de drie kernsentrales van elk 1000 MW, die op korte termijn gebouwd moeten worden. De burgers zullen via een 'planologische kernbeslissing' mee mogen praten over de keuze van de drie benodigde vestigingsplaatsen. De VMD geeft een boekje uit met tegeninformatie, waarin de voorlichting van de overheid wordt afgekraakt en kanttekeningen bij het 'Rasmussenrapport'⁺ gemaakt worden. In een aantal potentiële vestigingsplaatsen komen nieuwe aktiegroepen van de grond (bv. Flevopolder). De door de regering georganiseerde voorlichtingsbijeenkomsten worden door kernenergietegenstanders aangegrepen om te discussiëren over de vraag of we wel kernenergie nodig hebben. De regering besluit na het volledig mislukken van de inspraakprocedure en vanwege het grote maatschappelijke verzet, de kernsentrales voorlopig maar in de ijskast te zetten.

Ondertussen groeit de AKB langzaam maar zeker uit tot een brede gedesentraliseerde en pluriforme beweging. De band tussen het LEK en de andere aktiegroepen, die ten tijde van het ontstaan van het LEK nog niet bestonden, wordt steeds onduidelijker omdat het LEK niet bestaat uit vertegenwoordigers(sters) van regionale of plaatselijke groepen (uitgezonderd het GEK-ZN), maar uit landelijke organisaties.

⁺) Het rasmussenrapport is een amerikaans onderzoek naar de (statistische) gevaren van kernsentrales.

4.1.4.: De grote protestakties ('77-'80).

De CPN probeert opnieuw greep op de AKB te krijgen door de oprichting van het Landelijk Initiatief Komitee (LIK), met daaraan gekoppeld een demonstratie tegen de *UC-Almelo* op 2 april '77. Het LIK is een personenkomitee en bestaat uit enkele mensen van CPN, PPR en PvdA. Op het moment dat de demonstratie al grotendeels in kannen en kruiken is, wordt er contact gezocht met het LEK. Het LEK gaat dan de demonstratie eveneens ondersteunen. Na de demonstratie, waar ongeveer 7000 mensen aan meedoen, wordt van het LIK niet meer erg veel vernomen.

Ondertussen wordt door een groot aantal miljeugroepen onder de naam Beweging

Stop Atoomplannen (BSA) gewerkt aan een manifestatie tegen de atoomplannen. Tegen de achtergrond van de komende verkiezingen probeert men op deze manier enige druk uit te oefenen op de politieke partijen. De manifestatie op 23 april is niet zo'n succes; slechts 4000 bezoekers(sters) en een matte sfeer, oa. door het zeer grote aantal sprekers. Wel is er sprake van een verbreding van de AKB door de deelname van de Stichting Natuur en Milieu, het LOG⁺, de Raad van Kerken en verschillende derde wereldgroepen. De industriebond NVV ondertekend weliswaar het eisenpakket niet, maar levert wel een spreker (Ab Schravemade) en helpt ook bij de verspreiding van de energiekranten. Deze energiekranten 1 en 2, met kritiek op het overheidsbeleid en voorlichting over alternatieve vormen van energie-opwekking, worden in oplagen van 100.000 en 120.000 verspreid.

In april wordt door actiegroepen in Nordrhein-Westfalen het initiatief genomen tot een demonstratie in *Kalkar*. Er wordt een oproep geformuleerd dat een compromis is tussen de meer neutrale Bürgerinitiative en geweldloze kernenergietegenstanders enerzijds, en de meer militante aktievoerders die een bouwplaatsbezetting willen nastreven, anderzijds. De splitsing die binnen de duitse AKB was opgetreden nav. de demonstratie in Brokdorf⁺ kan zodoende weer worden opgeheven.

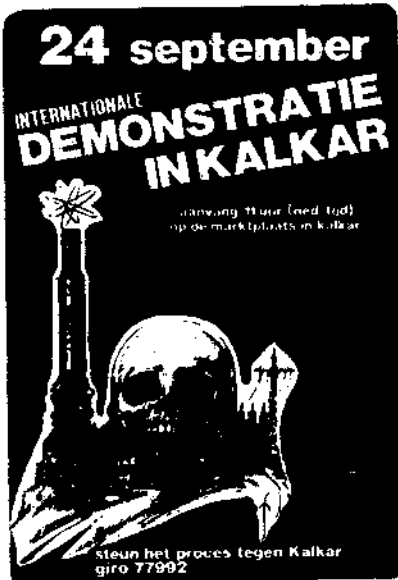
De voorbereiding van de demonstratie heeft een positief effect op het functioneren van de stroomgroepen. De publisiteit doet veel nieuwe mensen tot de stroomgroepen toetreden, of op plaatsen waar nog geen stroomgroepen bestaan

+) LOG= Landelijk Overleg Grondraden, een overkoepelende studentenorganisatie.

+) Op 19 februari '77 vinden er in Brokdorf en Itzehoe gelijktijdig demonstraties plaats. Het gematigde deel van de duitse AKB demonstreerd in Itzehoe.

worden nieuwe opgericht. Voor zover het (ex-)studenten betreft, zijn het merendeels mensen die al ervaring hebben opgedaan binnen de studentenbeweging of andere buitenparlementaire bewegingen. De studentenbeweging heeft sinds de tweede helft van de zeventiger jaren te kampen met een duidelijke crisis en veel studenten zien meer nut in een AKB dan in een van de maatschappij grotendeels geïsoleerde studentenbeweging.

Het LEK speelt bij de voorbereidingen van de demonstratie een nogal onduide-

lijke rol, doordat het zodanig de nadruk legt op de noodzakelijkheid van een geweldloze demonstratie dat men zelfs even op het standpunt staat dat, het maar beter zou zijn om in Nijmegen te gaan demonstreren. Dit idee wordt gelukkig snel weer verworpen. Door de onduidelijkheid die blijft bestaan rond het feit hoe men zich moet opstellen tav. het overheids- en politieoptreden, is het tot op de dag van de demonstratie onzeker of er nu wel of niet bij het bouwterrein gedemonstreerd zal worden⁺ Door de opstelling van het LEK tav. de vragen of het al dan niet geweldloos verlopen van de demonstratie de verantwoordelijkheid van de AKB is, en in hoeverre het recht om vrij te mogen demonstreren

verdedigd moet worden, ontstaan geschilpunten tussen het LEK en de stroomgroepen. Het LEK is blijkbaar niet in staat om adequaat te reageren op een demonstratie die onder zulke moeilijke politieke omstandigheden plaats moet vinden. Aan de andere kant heeft het LEK wel een positieve rol gespeeld door het uitgeven van een krantje, het maken van propaganda en het erbij betrekken van zoveel mogelijk organisaties.

Het duitse repressie-apparaat treedt de 24-ste september weer massaal op. De ervaringen met eerdere demonstraties in Duitsland en de veldslag in Malville doen minister Hirsch besluiten tot het inzetten van zo'n 70.000 man leger en politie. Hierdoor wordt het politieke element in de anti-kernenergiestrijd nog verder versterkt. Ondanks de intimidatie van de kant van de staat komen er toch zo'n 60.000 mensen naar Kalkar, waarvan ongeveer 10.000 Nederlanders (een onbekend aantal blijft onderweg steken tgv. het politie-optreden).

De *vreedzame* demonstratie is zo belangrijk, omdat opnieuw wordt aangetoond dat de AKB niet bestaat uit "kommunistiese agitatoren en terroristen" maar uit

+) Op 30 juli '77 valt de eerste dode onder de atoomtegenstanders in Malville tgv. een politiegranaat.

+) Het LEK had als uitgangspunt genomen: "Het wijst het nemen van politieversperingen af, waar dit zal leiden tot aantasting van het vreedzame demonstratieverloop".

een nog steeds groeiend aantal mensen, die kernenergie zien als een bedreiging voor de gehele samenleving. Daarnaast heeft zich juist ivm. de demonstratie en de daaraan verbonden voorbereidingen en discussies, een aanzienlijke groei voorgedaan van het aantal groeperingen en individuen die zich met de anti-kernenergiestrijd bezighouden.

Na de demonstratie wordt door de Nijmeegse stroomgroep de functie van het LEK ter discussie gesteld. Doordat er ondertussen een sterke plaatselijke AKB is ontstaan komt de positie van het LEK in het gedrang. De tijd dat het LEK op landelijk nivo moest opereren zonder dat er sprake was van een sterke plaatselijke beweging, is voorbij. Het meest opvallende verschil tussen de plaatselijke groepen en het LEK is dat het LEK bestaat uit een aantal miljeugroepen en een tweetal politieke partijen, die meer de nadruk leggen op de milieu-aspekten van het kernenergieprobleem, terwijl de plaatselijke groepen vooral voortkomen uit buitenparlementair links en de politieke aspecten nu meer benadrukken. Als gevolg van de bij de Kalkardemonstratie ondervonden problemen wordt de vraag opgeworpen, in hoeverre de politieke richting van de AKB nog bepaald moet worden door landelijke organisaties en partijen. Is het niet beter dat de opstelling van de AKB bepaald wordt door de plaatselijke organisaties?

Een deel van de stroomgroepen wil voortaan de strijd gaan voeren vanuit een 'vertrouwen op eigen kracht'. Vanwege de inhoudelijke en praktische verschillen *binnen* de groepen die in het LSSK vertegenwoordigd zijn, verandert de kritiek van de nijmeegse stroomgroep echter niets aan de feitelijke situatie. De discussies over dit vraagstuk keren evenwel nog enige malen terug en we zullen er dan ook nog op terugkomen.

De volgende grote aktie van de nederlandse AKB is de demonstratie tegen de *uitbreiding van de uraniumverrijkingsfabriek (UCN) te Almelo*. In de herfst van '77 wordt al met de voorbereidingen begonnen, door het zgn. *Almelo-overleg*, waarin groepen vertegenwoordigd zijn als LEK, LIK, anti-imperialismegroepen en een aantal kerkelijke organisaties. Het manifest, dat geschreven wordt als minimumeisenpakket, wordt aan allerlei organisaties ter ondertekening aangeboden. Dat daarbij niet zo nauw gekeken wordt, blijkt wel uit het feit dat partijen als CDA, VVD en zelfs SGP, GPV en BP gevraagd worden te ondertekenen (daarentegen wordt de KEN-ML niet aangeschreven).

Het LEK hanteert als strategie dat zoveel mogelijk organisaties bij de aktie betrokken moeten worden om zodoende de discussie binnen deze organisaties te bevorderen. Men wil een zo breed mogelijk verbond bereiken en daar worden de eisen voor aangepast⁺.

⁺) Dat deze opzet geslaagd is blijkt wel uit het aantal organisaties dat ondertekende; dit waren er maar liefst zestig!

Er wordt niet ingegaan op het bestaan van de U.C., maar alleen op de uitbreiding ervan. De sentrale leus wordt niet 'Stop de UC', maar men kiest uit strategiese overwegingen voor 'Geen uitbreiding UC'. Dit om te voorkomen dat organisaties afgeschrikt worden die (nog) geen anti-kernenergiestandpunt hanteren. Hierbij wordt vooral gedacht aan de vakbeweging vanwege haar grote invloed en de steeds beter wordende kontakten tussen vakbeweging en AKB, maar ook aan bv. PvdA, CPN, Braziliëkomitee.

Dit levert flinke kritiek op, vooral van de kant van de IKB, SP, BAZ, SKK-Nijmegen⁺, en min of meer ook de duitse groepen, LSSK en enkele energiekomitees. Zij willen een verscherping van het Almelomaniest, omdat zij meer de nadruk leggen op het zuiver houden van de anti-kernenergiestrijd. Een brede AKB is naar de mening van deze groepen eveneens gewenst, maar er moet opgepast worden voor een verwatering van de eisen. Zij zien liever een "aktieve strijdbare demonstratie met duidelijke eisen en leuzen, (omdat dat) de enige manier is om de plaatselijke bevolking het gevoel te geven dat, wanneer ze zich daadwerkelijk zou verzetten, ze door een brede massabeweging uit Nederland en het buitenland gesteund wordt"⁺ De kwantiteit van de AKB mag niet ten koste gaan van de kwaliteit ervan!

Naar hun mening dreigt de basis van de AKB bij de Almelo-demonstratie te worden overvleugeld door een aantal organisaties die geen duidelijk anti-kernenergiestandpunt hebben, of gewoon voor kernenergie zijn en alleen maar tegen de uitbreiding vanwege de vermeende gevaren van een duitse of braziliaanse atoomstaat. Op grond van de geleverde kritiek krijgt de SKK-Nijmegen de opdracht het konsept van de oproep voor de demonstratie op te stellen.

Een veertigtal organisaties werken mee aan de verdere voorbereiding via de *Almelo Voorbereidings Vergadering (AVV)*. Zij zijn globaal in te delen in de volgende groepen:

- antikernenergiebeweging: energiekomitees, LSSK
- milieu-organisaties: VMD, Aktie Strohalm etc.
- anti-imperialismegroepen: Braziliëkomitee, Chilikomitee, anti-apartheidsbeweging Nederland etc.
- kerkelijke groeperingen: IKV, Kerk en Vrede
- politieke partijen: PvdA, CPN, PPR, PSP, SP, IKB, BAZ.
- duitse organisaties: BUU, Westmünsterland, Nordrhein-Westfalen, Kommunistische Bund.

De industriebond NVV betuigt haar adhesie en doet mee aan de verspreiding van de derde energiekraant, die door het LEK en het Braziliëkomitee in een oplage van

⁺) SKK-Nijmegen=Stop Kernenergie Komitee, een samenwerkingsverband van een aantal linkse politieke partijen en aktiegroepen.

⁺) Onderstroom, nr.9, blz.26.

150.000 worden uitgegeven.

Door de brede opzet van de organisatie zijn conflicten nauwelijks te vermijden. Genoemd zijn al de problemen rond het manifest en het hanteren van de sentrale leus 'Geen uitbreiding UC'. Daarnaast zijn er nog problemen rond de plaats van de demonstratie (in Almelo of bij de fabriek), de sprekers, de andere leuzen, de taak van de ordedienst, de houding tav. het parlement en de kontakten met de burgemeester van Almelo. Ondanks dit alles heeft men toch tot het einde toe de samenwerking in stand kunnen houden. Wel is er vanuit het SKK-Nijmegen geprobeerd een anti-kernenergieleuzenblok te vormen⁺.

Als men de leuzen bekijkt die op de vierde maart meegevoerd worden, kan men konkluderen dat de opzet van het SKK goed geslaagd is. De span-
doeken die door de 40.000 demonstranten meegenomen zijn, geven bijna allemaal blijk van een duidelijk anti- kernenergiestandpunt; alleen de demonstratieleiding loopt met de hoofdleuze. De demonstratie verloopt bijzonder vreedzaam, op een insident bij de fabriek en na afloop van de demonstratie na, en er wordt veel aandacht aan besteed door pers, radio en televisie. De AKB blijkt opnieuw een groei te hebben doorgemaakt.

De strategie- en structuurdiskussie van vóór de UC-demonstratie wordt voortgezet na de demonstratie. Het SKK-Nijmegen stelt dat de AVV opgeheven moet worden, omdat het slechts een ad-hoc komitee is ter voorbereiding van de UC-demonstratie en omdat bovendien het manifest niet meer aansluit bij de stand van zaken in Nederland. Nieuwe acties moeten door de AKB zelf gevoerd worden, waarbij uitgegaan moet worden van de houding van de plaatselijke bevolking. Op initiatief van de CPN wordt edoch besloten tot het organiseren van een *landelijke aktiedag* op 29 april. Deze aktiedag, gevoerd in twintig plaatsen wordt echter geen groot sukses; de stroomgroepen zullen achteraf zeggen dat deze aktie hen van bovenaf is opgedrongen.

Op 24 juni vindt de laatste door de AVV voorbereide aktie plaats. 3000 demonstranten doen mee aan een tocht door Den Haag naar het *Urenco-hoofdkantoor*, alwaar geprotesteerd wordt tegen de voor de Urenco positieve beslissing die door het parlement genomen dreigt te worden (en een week later inderdaad ook genomen wordt). Gezien de korte voorbereidingstijd is de opkomst niet slecht te noemen.

Op 2 september is er in Utrecht een grote vergadering van allerlei groepen die ook meegewerkt hebben aan de Almelodemonstratie. Omdat de uitbreiding gewoon doorgaat, moet de AKB zich bezinnen over de manier waarop zij de zaak

⁺) De leuze zijn: "waar recht onrecht wordt, wordt verzet een plicht"; "weg met het kernenergieprogramma"; "weg met alle atoomwapens"; "stop de UC " "liever vandaag aktief dan morgen radioaktief"

verder wil aanpakken. Op de vergadering wordt ondermeer gepraat over "hoe breed moet de Almelo-beweging zijn?". Over deze vraag wordt opnieuw nogal verschillend gedacht door de aanwezige groeperingen. Als daarna over konkrete akties gepraat wordt, komen er verschillende mogelijkheden ter sprake (blokkade, tentenkamp, besmetverklaring van de bouw). De ideeën zullen verder uitgewerkt worden en dan naar het LEK opgestuurd. Vreemd genoeg komt bij het LEK in de daaropvolgende periode aan uitgewerkte plannen niets binnen.

Op de vergadering van de stroomgroepen en energiekomitees op 23 september wordt een duidelijke afbakening van de funktie van het LEK voorgesteld. Het LEK moet gaan funtioneren als landelijk overlegorgaan van politieke partijen, aktiegroepen, LSSK en regionale energiegroepen en zich bezighouden met de meer algemene energiezaken. Het LSSK moet fungeren als belangrijkste overlegorgaan van de autonome groepen met een konsekwent anti-kernenergiestandpunt. Het LSSK of plaatselijke groepen moeten anti-kernenergieakties initiëren, waarna op basis van demokratiese besluitvorming samen met andere organisaties nieuwe manifesten, leuzen en (verdergaande) aktievormen vastgesteld kunnen worden. Als sentraal perspektief moet de effisiënte strijd voor de stopzetting van het nederlandse atoomprogramma staan. Het LSSK wil zich primair richten op de bevolking ivm. informatieverzaffing en mobilisatie; het LEK moet dan gezien worden als lobby-orgaan naar regering, parlement en landelijke organisaties toe.

Mede door het feit dat op landelijk nivo niets georganiseerd wordt -het LEK houdt zich vooral bezig met de naderende Brede Maatschappelijke Diskussie en de voorbereidingen van de Internationale Demonstratiedagen en kampt bovendien met een tekort aan inzetbare krachten doordat de VMD haar mensen uit het sekretariaat terugtrekt- ligt in de hieropvolgende periode de nadruk op *regionale akties* georganiseerd door plaatselijke groepen. Deze plaatselijke akties vormen een goede indikatie mbt. de ontwikkeling van de AKB tot basisbeweging. Tevens wordt duidelijk dat de AKB zich gaat richten op alle aspekten en projekten van de kernenergiesyklus.

In de eerste plaats is er de demonstratie tegen de *Kema* op 2 december '78. Deze aktie is door de aktiegroep KEMA-Afkeur en Wereldwinkel de Rooie Arnhemmer i.s.m. de SKK-Nijmegen georganiseerd nav. het in de openbaarheid komen van het overlijden van drie kinderen die met het radioaktieve KEMA-afval in aanraking zijn geweest.

Op de tweede plaats wordt op 27 januari in *Ahaus* een aktiedag gehouden tegen de opslagplaats van atoombrandstofelementen, die er volgens de plannen gebouwd zal worden⁺.

⁺) Over de inspraakprosedure en de aktiviteiten van de lokale nederlandse overheden heeft het TEK een zwartboek geschreven: "Ahaus, van deze kant bekeken".

Op 31 maart is er een *informatiedag in Dodewaard*, nav. het tienjarig bestaan van de kernsentrale, georganiseerd door de stroomgroepen uit de omgeving. Op 28 maart komen de problemen rond de kernsentrale op Three-Miles-Island bij *Harrisburg* voor het eerst in de publisiteit. Het feit dat een ramp nauwelijks nog te vermijden lijkt, doet het Energie Komitee Zeeland (EKZ) besluiten tot het organiseren van een demonstratie in *Borssele*, alwaar een sentrale staat van hetzelfde type als in Harrisburg. Het EKZ zorgt i.s.m. het LEK voor de publisiteit. Ongeveer 5000 mensen komen op 7 april naar Borssele (in Utrecht is tegelijkertijd een demonstratie waaraan 1500 mensen meedoen). Zij laten door

het ophangen van spandoeken, het schilderen van leuzen op de konventionele sentrale (die naast de kernsentrale staat) en het bezetten van het terrein van de konventionele sentrale merken dat naar hun mening de sentrale direkt stilgelegd moet worden.

Bovendien vinden er een aantal akties plaats van de nieuwe aktiegroep Breek Atoomketen Nederland (BAN). Dit is een aktiegroep ontstaan nav. het uitblijven van verdere akties tegen de UC-fabriek in Almelo. De harde kern bestaat uit mensen die voorheen al aktief waren binnen het LEK, de stroomgroep Deventer en het Utrechts Energie Werkverband (UEW) en mensen uit de milieu- en vredesbeweging. Nadat men zich getraind heeft in 'geweldloze weerbaarheid' en optreden in kleine groepen, gaan een tiental mensen van BAN op 12 mei over tot een *blokkade van de UC* -die negen uur zal duren- vanuit de symboliek van de 'kettingaktie tegen de atoomreaktie'. BAN is een uitdrukking van het streven van de AKB om via het gebruiken van *nieuwe* aktievormen (direkte akties) te komen tot een daadwerkelijke vertraging/stopzetting van de kernenergieprojekten.

De volgende aktie van BAN ism. de stroomgroep Haarlem/IJmond vindt plaats in het weekend van 16/17 juni. In IJmuiden wordt dan door het Samenwerkingsverband Geen Atoomafval de Zee in!, een demonstratie gehouden met ongeveer 1500 mensen tegen de dumping van radioactief afval⁺. Na afloop wordt er een blokkade-aktie uitgevoerd bij het ECN te Petten en in IJmuiden.

Ondertussen is in december '78 in Basel, na een initiatief van Zwitserse anti-kernenergiegroepen, besloten tot het houden van *Internationale Demonstratie Dagen (IDD)* in het pinksterweekend. Van Nederlandse kant is de SSK-Nijmegen aanwezig. In samenwerking met het LEK wordt besloten tot het organiseren van drie demonstraties (in Doel -bij Antwerpen-, Kalkar en Gasselte).

De aktie in Gasselte⁺ wordt georganiseerd door de Alarmgroep Atoomplannen, die oorspronkelijk van plan was om een nationale demonstratie in maart te organiseren, maar vanwege organisatorische problemen besloot men de aktie te verschuiven naar 2 juni en zodoende te plaatsen binnen het kader van de IDD. Technies wordt de AAP bij de organisatie ondersteund door het LEK.

De Kalkaraktie wordt van Nederlandse kant georganiseerd door de Gelderse stroom- en energiegroepen en de Doelaktie⁺ door LEK en GEK-ZN in samenwerking met het Belgische VAKS (Verenigde Aktiegroepen voor Kern Stop). De internationale minimum-eis is een moratorium voor een aantal jaren op de bouw van en de plannen voor atoomenergiematerialen en -installaties. Aan de hand van de nationale omstandigheden moeten deze eisen verder aangevuld worden. Er wordt een vierde energiekrant uitgegeven met een oplage van 150.000 exemplaren.

Op 2 juni demonstreren er ongeveer 25.000 mensen in Gasselte, 20.000 in Doel en op 3 juni nog eens 15.000 in Kalkar. De demonstraties hebben een rustig karakter -ze lijken meer op wandeltochten- en de politie houdt zich op de achtergrond. Bij de afsluiting van de demonstratie in Gasselte wordt gezegd dat dit de laatste keer zal zijn geweest dat er daar gedemonstreerd wordt; als de proefboringen toch doorgaan zullen andere middelen worden gebruikt om dat te voorkomen!

- +) De eisen zijn: 1) geen atoomafval de zee in
 2) onmiddellijke stopzetting van alle voorbereidingen voor vervoer, overslag en dumping van atoomafval in zee:
 - geen vergunning van de minister voor de dumping van atoomafval in zee
 - geen medewerking van de gemeente Velsen bij het transport ervan
 - geen medewerking van Hoogovens IJmuiden en de N.S. aan het atoomafvalproject.
- +) Gasselte is een van de vijf plaatsen in Groningen en Drente waar de regering wil gaan proefboren om te kijken of dumping van radioactief afval in de zoutlagen op die plaatsen mogelijk is, zonder te grote risico's.
- +) In Doel wordt gewerkt aan een atoomenergiepark dat uiteindelijk zes kerncentrales zal moeten tellen.

Onder het motto 'Zonne-energie, maak er werk van' is de VMD inmiddels begonnen met het propageren van zonne-energie in plaats van kernenergie (en kolen). Het is een uiting van het streven van de AKB om niet alleen tegen kernenergie te strijden, maar ondertussen ook steeds meer aandacht te vragen voor het probleem hoe de energievoorziening er in het *post-atomaire tijdperk* uit zal moeten zien. De actie, die in totaal een jaar zal duren, start op 19 april middels het in gebruik nemen van een windgenerator op het dak van het sentraal bureau van VMD. In de periode tot de herfst richt de actie, die voornamelijk gedragen wordt door de 35 kerngroepen van VMD, zich voornamelijk op de informatieverschaffing met als hoogtepunt de acties op 23 juni, de dag die wordt uitgeroepen tot 'zonnedag'. Ter verdere ondersteuning van de actie wordt er een boekje uitgegeven met de titel 'zonne-energie, maak er werk van'. Na de zomer ligt de nadruk vooral op de beïnvloeding van het overheidsbeleid.

De *internationale georiënteerdheid* van de nederlandse AKB blijkt opnieuw wanneer meegewerkt wordt aan de demonstratie in *Luik*⁺ op 10 november. Door onderlinge konflikten tussen waalse en vlaamse kernenergietegenstanders wordt het Limburgs Energie Komitee (LiEK) pas vier weken voor de demonstratie op de hoogte gebracht. Ondanks de gebrekkige organisatie komen er toch nog ongeveer 3000 mensen, waarvan zo'n 500 Nederlanders.

In het kader van de strategiediskussie die woedt binnen de AKB valt ook de *ideeëndag antikernenergie* die op 17 november in Utrecht gehouden wordt, te plaatsen. Het doel van deze door BAN, Centrum voor Geweldloze Weerbaarheid en Werkgroep voor Ekologie, Pacifisme en Sosialisme (WEPS) georganiseerde dag, is het zoeken naar nieuwe (geweldloze) aktievormen tegen kernenergie. Er worden inleidingen gehouden over 'Demonstreren is onvoldoende, geweld is niet effectief en zal als een boemerang werken, harde actie is noodzakelijk' en 'Op wie en wat richten we onze akties?'. De dag levert weinig konkrete resultaten op. Door een slechte planning valt de ideeëndag samen met het diskussieweekend van de landelijke stroomgroep.

Na een nieuwe blokkade-actie van de UC, vindt er op 16 maart '80 een blokkade van de *Borsselesentrale* plaats, georganiseerd door EKZ en BAN. De blokkade wordt door de Mobiele Eenheid met zeer grof geweld doorbroken. Opnieuw blijkt dat een geweldloze manier van aktievoeren geen garantie biedt dat de overheid eveneens geweldloos op zal treden. Er staan te grote belangen op het spel!

- +) De eisen zijn:- niet opstarten van de sentrales Tihange 2 en Doel 3
 - geen bouwvergunning voor de sentrales Tihange 3 en Doel 4
 - terugtrekking van belgische deelname aan Kalkar en Malville
 - invoering van een reële politiek voor verstandig energie-
 verbruik - versnelde ontwikkeling van eindloze energie (zon, wind, enz.)
 - geen kernenergie in het algemeen.

Uit protest tegen het kontrakt van de PZEM met de franse opwerkingsfabriek Cogema en de vergroting van de opslagkapasiteit van afgewerkte splijtstofelementen bij de sentrale, demonstreren 10.000 mensen op 26 april in *Middelburg*. Er wordt onder meer geëist dat de sentrale in Borssele ogenblikkelijk gesloten wordt. Opvallend is het grote aantal zeeuwse demonstranten. Blijkbaar wordt de kernsentrale op dit moment wel degelijk als een probleem ervaren.

In het kader van de internationale demonstratie dagen wordt in het pinksterweekend opnieuw in IJmuiden een demonstratie georganiseerd onder het motto: '*Geen atoomafval de zee in*'. Daarnaast wordt er door de gelderse stroom- en energiegroepen een *tentenkamp bij Dodewaard* georganiseerd. Er wordt gediskussieerd over het voorstel om een ultimatum aan de nederlandse overheid te stellen. Indien het kernenergieprogramma niet stopgezet wordt, te beginnen met de sentrale in Dodewaard, zal in oktober een openbaar aangekondigde terreinbezetting plaatsvinden.

Ondertussen wordt ook op een andere manier gericht actie gevoerd, om de kernsentrales op korte termijn dicht te krijgen. Aktie Strohalm heeft het initiatief genomen tot een *Giroblauw-aktie*. Het streven is om, via het in termijnen en dmv. blauwe betaalkaarten betalen van de elektrisiteitsrekening, te bewerkstelligen dat de administratie van de elektrisiteitsproducenten in de soep loopt. Men wil op die manier komen tot een vorm van direkte druk op de meest uitgesproken kernenergievoorstanders, nl. de SEP.

Ondanks het feit dat er in '79 en '80 erg veel akties gevoerd worden -meestal regionaal van opzet- en er een brede basis is gevormd, kan toch niet aan de indruk ontkomen worden dat de AKB zich in een moeilijke positie bevindt. De voorstellen om te komen tot een andere structuur hebben niet tot wezenlijke veranderingen geleid; het LSSK heeft te kampen met een zeer onregelmatige opkomst en het LEK heeft een tekort aan mensen voor het administratief apparaat. Door de tegengestelde opvattingen van LEK en LSSK over de funktie van het LEK en de te volgen strategie van de AKB, lijkt er voorlopig geen oplossing te kunnen worden gevonden die de tegenstelling kan overbruggen, die er door de al drie jaar durende diskussie is ontstaan. Er is sprake van een verdere verwijdering tussen LEK en LSSK.

Het LEK heeft sinds '78 een verdere verbreding ondergaan. Naast het lidmaatschap van de IKB, is er sprake van een waarnemerschap van de PvdA. Vanaf november '79 heeft ook de CPN een positie als waarnemer. Aan de andere kant heeft het LSSK in het begin van '80 het besluit genomen, om vanwege haar kritiek op het LEK en het slechte functioneren van het LSSK binnen het LEK, het lidmaatschap van de LSSK om te zetten in een waarnemerschap. De kritiek van de LSSK richt zich vooral op de volgens haar ondemokratische besluitvorming in het LEK en op het feit dat het LEK zich teveel op het parlement richt. Een ander verwijt is dat de in het LEK vertegenwoordigde politieke partijen en milieu-organisaties een onaanvaardbaar grote invloed op de strategie van de georganiseerde AKB hebben. De organisaties waaruit het LEK bestaat (behalve het GEK-ZN) hebben anti-kernenergiestrijd niet als hoofddoel; het is voor deze organisaties slechts een onderdeel van hun totale programma. Volgens een deel van de plaatselijke groepen kan het LEK dan ook niet tot de kern van de AKB gerekend worden. Het LEK wordt door hen beschouwd als een tweede nivo in de AKB; de prioriteit en beslissingsbevoegdheid wordt gelegd bij de plaatselijke stroomgroepen en energiekomitees.

Het LEK is sinds augustus '79 bezig met een strategiediskussie. Vanwege het langzame voortschrijden ervan kan het nog wel een tijd duren, voordat men er konklusies aan kan verbinden. De strategiediskussie is noodzakelijk omdat het op dit moment ontbreekt aan initiatieven voor nieuwe acties met een duidelijk actieperspektief, terwijl we in een fase zitten die beslissend kan zijn en die daardoor meer dan ooit de noodzaak stelt tot duidelijkheid en eenheid van optreden. Daarnaast is er ook nog sprake van een groot aantal prioriteiten: de BMD-opzet en de eventuele alternatieven daarvoor, de vele actiepunten aan de nederlandse grenzen, de invulling van de eis tot democratisering van de energievoorziening en de uitwerking van alternatieve energiebronnen.

Daarnaast is ook de nijmeegse stroomgroep, die vaak het meest geprononseerd tegenstand tegen het LEK gevoerd heeft, bezig met een strategiediskussie in haar blad 'Onderstroom'. Naast een kritiese beschouwing over het functioneren van de stroomgroep in het verleden, wordt aandacht besteed aan de meest doeltreffende aktievormen en het perspektief van de AKB als energiebeweging.

4.1.5.: De Brede Maatschappelijke Diskussie (BMD).

De BMD kan worden beschouwd als een uitvloeisel van het verzet dat zich tegen de verdere invoering van kernenergie en de dumping van radio-aktief afval in Nederland heeft ontwikkeld. Al in '75 wordt er binnen de AKB door een aantal

aktivisten de discussie op gang gebracht over de democratisering van de besluitvorming over energiezaken. In het manifest 'de bevolking van Nederland eist een energiebeleid' wordt de nadruk gelegd op het feit dat de AKB zich niet alleen tegen Kalkar moet richten, maar ook zaken als Dodewaard, Borssele, UCN en de algemene energieproblematiek erbij moet betrekken. In de begeleidende brief wordt gevraagd om "een brede discussie over een samenhangend energiebeleid, afgestemd op de belangen van de nederlandse bevolking in het algemeen".

Nav. het volledig mislukken van de ASEV-procedure in '77 pleiten FNV en Hervormde Synode voor een BMD. De regering grijpt deze suggestie dankbaar aan om via een BMD de patstelling, die is ontstaan door de polarisatie tussen pro- en antikernenergie, te doorbreken. Er worden twee adviezen geschreven, één door de AER (met vertegenwoordigers van industrie, elektrisiteitsbedrijven, onderzoeksinstituten, Natuur en Milieu, FNV en Konsumentenbond) en een andere door de Initiatiefgroep Energiediskussie (bestaande uit Natuur en Milieu, VMD, FNV, en Energie en Samenleving).

Nadat beide voorstellen in juni '78 het licht zien, begint er een levendige discussie binnen de AKB over de vraag of, en zo ja, onder welke voorwaarden aan de BMD moet worden deelgenomen. Er is een groep van plaatselijke anti-kernenergiegroepen die de BMD bij voorbaat afwijzen, oa. wegens hun niet geringe (en niet onterechte) wantrouwen tegen alles wat met parlementarisme te maken heeft. Daarnaast is er een groep die de BMD wel ziet zitten en wil gebruiken om te discussiëren over een serieuze aanpak van het energieprobleem in de huidige situatie. Een voorbeeld hiervan is de Initiatiefgroep Energiediskussie. Zij wil een discussie die erop gericht is "de besluitvorming op het gebied van (kern)energie weer mogelijk te maken en wel op een manier die past binnen een parlementaire democratie"⁺.

Bovendien is er dan nog een derde groep, waartoe het LEK behoort, die de BMD als een verworvenheid van de AKB beschouwt, maar die de inhoud en procedure aan strenge voorwaarden wil binden en die de voorstellen van AER en Initiatiefgroep Energiediskussie in deze vorm afwijst. Wanneer aan de gestelde eisen niet wordt voldaan wil men proberen te komen tot een zo breed mogelijk afwijzingsfront van de officiële BMD. Hierbij speelt mee dat ze de BMD tegen het licht zien van de tactiek van Van Aardenne, die via een gecontroleerde discussie van twee jaar, de al zeven jaar woedende maatschappelijke discussie wil inkapselen, teneinde uiteindelijk toch tot een uitbreiding van het kernenergiearsenaal te komen.

Nadat ze al enige keren uitgesteld is, komt in augustus '79 dan eindelijk de Opzetnota van Van Aardenne over de BMD in de openbaarheid. Het voorstel behelst een 'maatschappelijke discussie over de toepassing van kernenergie voor elektrisiteitsopwekking'. Het brede karakter van de discussie is blijkbaar in de tussentijd al verdwenen. Als uitgangspunt kiest de regering de 'globale sociaal-ekonomiese

⁺) Groene Amsterdammer, 30-5-'79.

doelstellingen'. De BMD is gewoon een landelijke inspraakprosedure, gepresenteerd onder het mom van democratische besluitvorming,

De voorgestelde opzet ondervindt van vele kanten grote kritiek. Het LEK stelt dat de discussie "niet alleen breder, dwz. over alle aspecten van het energie-beleid, maar ook dieper, fundamenteeler gevoerd (moet) kunnen worden. De structuur van de energievoorziening en de totstandkoming van het beleid moeten in de discussie betrokken worden"⁺. Ook de stichting Natuur en Milieu, VMD en de FNV geven er blijk van een dergelijke structurering van de discussie niet te waarderen. Het LEK konkludeert: "Een BMD zoals in de Opzetnota voorgesteld, is een onaanvaardbare inperking van de discussie in de maatschappij, een discussie die al zes jaar aan de gang is. Zeer fundamentele zaken vallen buiten de orde; er is geen garantie dat de BMD invloed zal uitoefenen op het totale regeringsbeleid. Als de Tweede Kamer het regeringsvoorstel niet ingrijpend verbetert, houdt de AKB het voor gezien. U kunt dan op een fikse tegenwerking rekenen"⁺.

Bij de houding die het grootste deel van de AKB aanneemt tav. een BMD, in welke vorm dan ook, spelen de volgende punten op de achtergrond een belangrijke rol:

- het idee om een BMD te organiseren is het gevolg van de maatschappelijke strijd rond (kern)energie.
- iedere vertraging in de uitvoering van het kernenergieprogramma is een winstpunt voor de AKB en brengt de belangen van de atoomlobby in gevaar. In dit opzicht kan de BMD als een verworvenheid van de AKB worden beschouwd; zij kan een vertragende faktor vormen.
- door het organiseren van een BMD geeft de regering toe dat kernenergie een *poli-tiek* probleem is. De ontwikkeling van kernenergie is niet alleen een vorm van industriële vernieuwing, maar ook een ontwikkeling die te maken heeft met belangentegenstellingen in de maatschappij.
- in verband met een BMD is de economische kernbeslissing een eis die weer opnieuw aktueel geworden is. Er is sprake van een, weliswaar eenmalige, mogelijkheid tot inspraak in de sektor (kern)energievoorziening. Met een BMD staat de ontwikkeling van een *sektorale* vorm van democratie op het spel, die in vergelijking met de huidige territoriale vormen van democratie (gemeenteraad, provinsiale staten) potentieel als stap vooruit kan worden beschouwd.

Als negatieve punten van een BMD zijn te noemen:

- er kan een splitsing in de AKB ontstaan doordat gematigde groepen, onder bepaalde voorwaarden, wél mee willen doen, terwijl de radikalere kernenergietegenstanders een BMD zo wie zo afwijzen.
- de regering zal een BMD proberen te gebruiken om de AKB in te kapselen en de verdere uitbouw van het kernenergieprogramma te legitimeren.

⁺) Hoorzitting Kamerkomissie voor kernenergie, 26-11-'79.

- een BMD kan zoveel menskracht aan de AKB onttrekken dat er geen tijd en mensen meer overblijven voor het voeren van acties en voor de andere noodzakelijke activiteiten.

Het ziet er naar uit dat vanwege de voorgestelde opzet van de BMD, wanneer ze in deze vorm doorgezet wordt, ze door het overgrote deel van de AKB van de hand genomen zal worden⁺. Men probeert te komen tot een breed *afwijzingsfront*. De FNV heeft besloten tot een energiediskussie binnen de eigen organisatie, ongeacht of de Opzetnota nog aangepast wordt aan de FNV-kritiek; te zijner tijd zal men dan beslissen of de BMD eventueel geschikt is om de binnen de vakbeweging gevormde mening naar buiten te brengen.

Van groot belang is het voor de AKB om contact te onderhouden met organisaties die (nog) geen duidelijk anti-kernenergiestandpunt hebben (vakbonden, kerkelijke organisaties, traditionele miljeugroepen etc.). De AKB zal samen met deze groepen moeten overleggen wat te doen in het kader van de BMD. Uitgangspunt hierbij moet een anti-kernenergiestandpunt zijn en de gezamenlijke behoefte om de discussie daarover in bredere kring te laten doordringen. De bedoeling van de BMD om meer mensen bij de (kern)energiediskussie te betrekken vereist dat het AKB-standpunt tav. de BMD, bij brede lagen van de bevolking bekendheid moet krijgen en ook ondersteund moet worden. Voorkomen moet worden dat de AKB door de BMD in een geïsoleerde positie geraakt.

4.2: De ideologische achtergronden en de verhoudingen binnen de AKB.

4.2.1.: De basis van de AKB.

De miljeubeweging, die in de eerste jaren zo'n grote invloed op de AKB heeft gehad, bestaat aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren vooral uit mensen die gerekend kunnen worden tot de middenlagen van de bevolking. Enerzijds is er een tak van studenten en intellectuelen en anderzijds een meer burgerlijke beweging (bv. Vereniging Natuurmonumenten, Natuur en Milieu), met een relatief lange traditie.

Dat de georganiseerde arbeidersbeweging een zeer geringe invloed gehad heeft op het ontstaan en de ontwikkeling van de AKB is niet verwonderlijk wanneer we de standpunten bekijken van CPN, PvdA en een belangrijk deel van de vakbeweging, zoals ze toendertijd gehanteerd werden. Deze organisaties hebben vrijwel nooit de nadruk durven te leggen op enigerlei vorm van technologiekritiek. Slechts zeer langzaam is binnen deze kringen een discussie op gang gekomen over de vraag in hoeverre technologie nog als een neutrale grootheid beschouwd kan worden, en in welke mate de ontwikkeling en invoering van bepaalde technologieën in het belang is van de daarmee

⁺ Zie voor een meer inhoudelijke kritiek op de Opzetnota het tijdschrift 'Arbeid en Milieu', nr.80/1.

verbonden kapitaalfrakties. Het is dus niet vreemd dat de AKB min of meer buiten de arbeidersbeweging en de traditionele linkse partijen om is ontstaan.

Binnen de pluriformiteit van de AKB zijn o.i. globaal drie richtingen te onderscheiden (waarbij in het oog gehouden moet worden dat in de loop van de tijd ook weer mengvormen zijn ontstaan en dat binnen elke richting eveneens meningsverschillen te konstaten zijn).

Op de eerste plaats kunnen we de *vredebeweging* noemen. Dit is histories gezien het oudste deel van de AKB, dat min of meer vanaf de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog de nadruk legt op het gevaar van de toepassing van kernenergie ivm. de mogelijkheid tot het misbruiken van de kerntechnologie en de daaruit voortkomende centrales voor militaire doeleinden. Men speelt hiermee duidelijk in op de bij de bevolking bestaande angst voor nieuwe oorlogen, vooral wanneer benadrukt wordt dat, als er in de toekomst gebruik zal worden gemaakt van kernwapens, dit waarschijnlijk de totale vernietiging van de wereld (of in ieder geval een wezenlijk deel daarvan) tot gevolg zal hebben. Dat deze angst ook in de momentane situatie nog wel degelijk meespeelt, blijkt wel uit het massale verzet tegen de invoering van de neutronenbom en onlangs opnieuw bij de besluitvorming rond het al of niet stationeren van de Pershing 2 en Cruise Missile raketten in Nederland.

De tweede richting is de *ekologische beweging*, die een enorme groei heeft door- gemaakt in de zestiger jaren. In haar argumentatie tegen kernenergie legt ze vooral de nadruk op de geweldige gevaren voor mens en milieu die aan de invoering van kernenergie verbonden zijn, alsook op de gevaren voor militaire toepassing. Het grootste deel van de ekologise beweging gaat in haar strijd tegen vervuiling, industrialisatie, uitputting van grondstoffen en ongebreidelde groei, uit van een enigszins pragmatis standpunt. Alhoewel men de nadelen ziet van het huidige produktiesysteem, zoals de uitbuiting van het milieu in produktieve en konsumptieve sfeer, legt men o.i. onvoldoende de aandacht op de relaties tussen uitbuiting van het milieu en de specifieke wijze waarop in onze huidige kapitalistische maatschappij de produktie en konsumptie binnen ekonomiese wetmatigheden liggen vastgelegd. Als illustratie kunnen wellicht de door Theo Potma⁺ gedane uitspraken dienen: "Ik ben voor iedere ekonomiese orde, als die maar funktioneert en effeektief is, (....) Ik ben niet zo pessimisties over de orde die we nu hebben. Ik denk dat daarbinnen in prinsipe sterke veranderingen realiseerbaar zijn. Als het parlement dat zou willen."⁺

De derde en tevens meest resante komponent in de AKB is de *politieke beweging*. Ze bestaat uit groepen en individuen die gerekend kunnen worden tot buitenparle-

+) Theo Potma is bestuurslid van VMD en werkzaam op het instituut voor Energiebesparing. Onlangs gaf hij het boekje 'Het vergeten scenario' uit.

+) Groene Amsterdammer, 28-11-'79.

mentair - of niet traditioneel links. Dit deel van de AKB onderschrijft voor het grootste deel de bezwaren zoals deze door de rest van de AKB worden geformuleerd, maar wil daar een ekstra dimensie aan toevoegen. Zij benadrukken dat het kernenergieprogramma moet worden beoordeeld in het kader van de kapitalistische produktieverhoudingen. Het is van het grootste belang de kernenergie te zien als produkt van de bestaande machtsverhoudingen, zowel in de wereld als binnen Nederland.

Gedurende de ontwikkeling van de AKB zien we dat deze drie groepen elkaar beïnvloeden. Enerzijds vindt er een politisering van de ekologiese beweging plaats en anderzijds kunnen we konstateren dat de politieke beweging meer aandacht gaat schenken aan de milieu-aspekten. Door de samenwerking, met name bij acties, heeft er een toenadering plaatsgevonden tussen 'links' en de ekologiese beweging. Vooral de PPR, de PSP en de gepolitiseerde miljeugroep Aktie Strohalm hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld.

Een punt van overeenkomst tussen de drie richtingen is het feit dat ze voor het merendeel bestaan uit mensen die kwa maatschappelijke positie gelijkgesteld kunnen worden. Met uitzondering van de boeren en de direkt bedreigde bevolking bestaat de AKB voor het grootste deel uit intellectuelen (studenten, eks-studenten, welzijns-werkers, onderwijzers enz.). Dat de binding tussen de AKB en de arbeidersbeweging zwak is, is mede te wijten aan het feit dat de mensen die in de AKB actief zijn, niet of nauwelijks met het produktie-apparaat verbonden zijn en de relatie tussen anti-kernenergiestrijd en klassenstrijd steeds onduidelijk gebleven is.

4.2.2.: Is de AKB een anti-kapitalistische beweging?

De AKB richt zich in haar strijd op een sleutelsektor van de ekonomie, nl. de energievoorziening, en valt op die manier indirekt één van de peilers van het ekonomies systeem aan. Dat de strijd tegen kernenergie bij een succesvolle afloop ervan, vergaande gevolgen *kan* hebben voor de manier waarop de maatschappij georganiseerd is, maakt de zaak voor revolutionaire groepen ongetwijfeld veel aantrekkelijker, maar wil nog niet zeggen dat anti-kernenergiestrijd op zich ook anti-kapitalistisch zou zijn. In de laatste jaren valt ook binnen bepaalde delen van het kapitaal een groeiende aversie tegen kernenergie waar te nemen. Het idee dat allerlei regeringen en/of terroristiese groeperingen via de kerntechnologie aan plutonium kunnen komen⁺ en op die manier het machts evenwicht kunnen verstoren, is ook voor hen geen aantrekkelijk toekomstbeeld. Bovendien zijn er veel ondernemingen die zich hebben toegelegd op het ontwikkelen van andere energiebronnen -zo gokt Philips op zonnecellen als veelbelovende energiebron- zodat ook zij geen belang (meer) hebben bij de ver-

⁺) Plutonium kan gebruikt worden als grondstof voor kernwapens. De Volkskrant van 20-9-'79 meldt dat er bij een fabriek voor atoombrandstof in Tennessee binnen twee maanden minstens 9 kilo hoog verrijkt uranium vermist wordt. Dit kan eveneens gebruikt worden voor de fabricatie van kernwapens.

dere toepassing van kernenergie. Op de derde plaats is het, vooral na Harrisburg, duidelijk geworden dat kernenergie ondanks de grote financiële steun van staatswege, niet voor alle kapitaalinvesteerders even winstgevend is. Verscheidene belangrijke kernenergiemultinationals verkeren in financiële moeilijkheden.

Naar onze mening houdt het tegenhouden van kernenergie op zich *niet* in dat het kapitalisme in haar grondvesten aangetast wordt. Het is juist de taak van de 'linkse' beweging om een dergelijke inhoud aan de anti-kernenergiestrijd te geven.

De anti-kernenergiestrijd is dan ook slechts in die mate anti-kapitalistisch waarin ze door haar strijd een *emancipatoir karakter* heeft en bewerkstelligt dat de bestaande maatschappelijke *machtsverhoudingen doorbroken* worden. Door te discussiëren en te strijden tegen kernenergie is de AKB erin geslaagd kernenergie van een technies tot een maatschappelijk probleem te laten uitgroeien. De omvang en de concreetheid van de bedreiging die met kernenergie samenhangt heeft een belangrijke rol gespeeld bij het bewustwordingsproces van de bevolking. Via de informatieverschaffing door de AKB, bv. het uitgeven van energiekranen, het werken op scholen en het verzorgen van info-avonden, heeft de AKB bewerkstelligd dat de discussie over kernenergie tot een algemeen maatschappelijke discussie is omgebogen. Bij de aandacht die de media tegenwoordig besteden aan de akties tegen kernenergie en de problemen/onlukken met nukleaire installaties, worden vooral de sensationele aspecten naar voren gehaald en wordt zodoende ingespeeld op de angst die er bij de bevolking bestaat tav. kernenergie. De AKB heeft tot taak deze informatie meer inhoudelijk aan te vullen.

Door de bevolking op allerlei manieren te betrekken bij de strijd tegen kernenergie, is de mogelijkheid geschapen tot een vergroting van het inzicht in het huidige kapitalistische systeem bij de mensen. Een van de taken van de AKB is het aan de kaak stellen van de belangen- en machtsstructuren die achter de invoering van kernenergie verborgen gaan en de daarmee samenhangende pogingen die ondernomen worden de status quo te handhaven.

Bij de verdere uitbouw van de anti-kernenergiestrijd duikt het probleem op dat de sterkte van de AKB tevens haar grote zwaktepunt is. De *pluriformiteit* in maatschappelijk en politiek opzicht maakt een verdergaande maatschappelijke strijd uiterst moeilijk. De interne tegenstellingen en de versplintering van 'links' beïnvloeden de strategie die men voor de toekomst voor ogen heeft. De samenwerking tussen de verschillende geledingen van de AKB, met name tussen LEK en energiegroepen, verloopt bepaald niet optimaal. De vraag hoe de taakverdeling tussen plaatselijke groepen en landelijke instanties moet worden ingevuld, blijft een van de kernproblemen. Min of meer analoog aan dit probleem speelt de vraag op welke manier de AKB moet gaan samenwerken met groeperingen die niet behoren tot de georganiseerde AKB, zoals de vak-

beweging. Het doel dat men met de AKB wil nastreven heeft grote invloed op de strategie die men kiest voor de korte en de lange termijn en beïnvloedt tevens de aktievormen die men voor de uitvoering van de strategie kiest.

Een belangrijk aspekt dat bij het voeren van akties naar voren treedt, is de manier waarop gepoogd wordt de AKB te verbreden en de *tegenmacht* te vergroten. Het is vooral op dit punt dat de tegenstelling tussen LEK en sommige plaatselijke groepen zich toegespitst heeft. Tot nu toe is er binnen de AKB op twee nivo's aan verbreding gewerkt. Het LEK streeft naar een breed verbond op landelijk nivo. Door een samenwerkingspolitiek wordt geprobeerd de anti-kernenergiestrijd een breed maatschappelijk draagvlak te geven. Het LEK probeert organisaties die nog geen duidelijk anti-kernenergiestandpunt hebben aan de AKB te binden, en indien nodig worden bij akties de eisen daaraan aangepast (zie de Almelo-demonstratie). Het LEK is hiertoe bereid omdat ze meent dat via het betrekken van deze organisaties in de anti-kernenergiestrijd, de basis van de organisaties bereikt kan worden.

De plaatselijke groepen zijn zich vanuit hun specifieke positie juist gaan richten op het direkt benaderen van de bevolking. Zij gaan van het idee uit dat het beter is de basis van bepaalde organisaties direkt te benaderen dan dat dit via de -vaak geburokratiseerde en behoudende- top van deze organisaties gebeurt. Het uitgangspunt is dat de mensen *zelf* in aktie moeten komen om de maatschappelijke krachtverhoudingen te wijzigen.

De AKB is nu op een punt beland waarop het merendeel van de nederlandse bevolking haar anti-kernenergiestandpunt lijkt te onderschrijven, maar waarop tevens een *inkapseling* in het parlementaire systeem en een verwatering van de argumentatie dreigt. Onder invloed van de media en het parlement dreigt de discussie opnieuw te vervlakken. Bovendien dreigt er in de gedaante van de BMD een oppervlakkige discussie over kernenergie en/of kolen te ontstaan, waarbij de maatschappelijke achtergronden van de kernenergieproblematiek en de wijze van besluitvorming in de rond de BMD opgeworpen rookgordijnen verdwijnen.

De AKB zal zich daarom naast een verdere intensivering van het maatschappelijk verzet moeten toeleggen op een verdere ontwikkeling van haar ideeën. Met name zal de AKB zich moeten richten op een diepergaande *analyse van de maatschappelijke krachtverhoudingen*.

Op de eerste plaats moet op het *ekonomies* vlak worden bekeken welke specifieke verschijningsvormen en wetmatigheden van het ekonomies systeem samenhang vertonen met de kernenergie, als één van de meest gemonopoliseerde en kapitaalintensieve sektor in de hooggeïndustrialiseerde samenleving. De aan de tegenstel-

ling tussen produktiekracht en destructiekracht van de kerntechnologie verbonden tegenstrijdigheden, moeten verder uitgewerkt worden. Met name omdat dit punt van groot belang is voor de houding van de vakbeweging tov. de AKB. Zolang de vakbonden zich nog opstellen achter economiese groei en de historische noodzaak van een ekologies zinvolle produktie betwijfelen -en dus de kapitaalakkumulatie prioriteit geven boven de produktie van gebruikswaarden- zal er een spanning blijven bestaan tussen de AKB en de vakbeweging. Een diepgaande discussie over de inhoud die aan het begrip werkgelegenheid moet worden toegekend, is in deze van groot belang.

Op het *politieke* vlak moet de nadruk worden gelegd op de legitimatiekrisis van het huidige politieke systeem. Het blijkt dat de staatsapparaten, met name het parlement, niet in staat zijn het maatschappelijk verzet te integreren in het beleid. Ondanks het standpunt van de meerderheid van de nederlandse bevolking blijven de meeste staatsapparaten volharden in hun pro-kernenergiebeleid. De AKB moet dan ook aan de kaak stellen hoe het overheidsbeleid op energiegebied tot stand komt en op welke wijze dit bepaald wordt door bepaalde (economiese) belangen. De vergaande verwevenheid van bepaalde staatsapparaten met het kapitaal, de ondergeschikte positie die de staat inneemt tov. de kapitaalfrakties en de zelfstandige positie van de elektrisiteitsbedrijven, zijn belangrijke aangrijpingspunten voor het voeren van een maatschappelijke strijd.

Daarnaast is op *sosiaal* vlak een analyse nodig van de verandering in de visie van de bevolking op de maatschappelijke verhoudingen, die tgv. de akties van de AKB al dan niet is opgetreden. Uitgaande van de aanname dat het politiek bewustzijn weliswaar voor een niet onbelangrijk deel bepaald wordt door de maatschappelijke positie ('het zijn bepaalt het bewustzijn'), maar veranderbaar is door gemeenschappelijke akties, moet worden bekeken in welke mate de objektieve bedreiging van het materiële en fysieke bestaan, door de bevolking ook subjektief ervaren wordt. De sosiale funktie van de AKB bestaat daarin dat de bewustwording gestimuleerd wordt en de zelfaktiviteit van de mensen wordt bevorderd.

Vanuit een analyse van de huidige situatie zal de AKB zich moeten beraden over de verder te volgen strategie. De strategie wordt echter niet alleen bepaald door de feitelijke situatie maar ook door het uiteindelijke doel. Met in het achterhoofd het idee dat het doel niet alle middelen heiligt -en de noodzaak te voorkomen dat de AKB in een geïsoleerde positie zou geraken- kan bekeken worden welke aktievormen op welk moment opportuun zijn. Via de akties die de AKB voert treedt zij naar buiten, en het is vooral dāārom belangrijk dat er overeenkomst bestaat tussen aktievormen en het doel.

De akties van de AKB zijn naar onze mening in te delen in drie groepen:

- informatie-akties. Via info-avonden, kranten, manifestaties, pamfletten etc. probeert de AKB de bevolking te informeren en een bewustwordingsproces te bevorderen.
- beleidsbeïnvloedende akties. Gericht op een beïnvloeding van de staatsapparaten binnen het kader van de parlementaire democratie. Via grote demonstraties, handtekeningenlijsten, briefkaartenakties en processen wordt getracht op een legale manier druk uit te oefenen.
- direkte akties. Buiten/antiparlementaire akties gericht tegen kernenergieprojecten (bv. dmv. weigering tot betalen, blokkade, bezetting) of andere symbolen van de kernenergielobby (bv. UCN-kantoor, SEP, KEMA). Men streeft bij deze soort van akties naar een daadwerkelijke vertraging/stopzetting van het kernenergieprogramma.

Deze drie aktievormen hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze, ieder op hun eigen manier, erop gericht zijn de machtvorming tegen het kernenergieprogramma te vergroten. We kunnen konstaten dat in de loop van de tijd naast een inhoudelijke verandering van het eerste soort akties -een ontwikkeling van de argumentatie in die zin dat steeds meer de nadruk werd gelegd op de maatschappelijke achtergronden en de politieke aspecten, en steeds meer aandacht besteed wordt aan alternatieve energiebronnen- eveneens een verschuiving valt waar te nemen van beleidsbeïnvloedende akties naar meer direkte akties. Het wordt steeds duidelijker dat druk uitoefenen op het parlement niet voldoende is, omdat dit nauwelijks tot geen effect sorteert. Er is binnen de harde kern van de AKB een tendens waar te nemen tot het voeren van hardere akties. De stellingname van de noord-nederlandse AKB tav. de proefboringen, de akties in '79 bij de dumping van radio-actief afval in IJmuiden en Petten en de verschillende blokkade-akties van BAN ism. andere groepen, zijn hier de voorbeelden van. In Nederland heeft tot nu toe nog geen bouwplaats/terreinbezetting plaatsgevonden, maar gezien de oproep van de gelderse stroomgroepen en energiekomitees op het tentenkamp bij Dodewaard is het geheel niet denkbeeldig dat in de naaste toekomst een poging daartoe zal worden ondernomen.

Naast de strijd tegen kernenergie moet op een zo breed mogelijke basis gewerkt worden aan een passende invulling van de energievoorziening zonder kernenergie. Wanneer de kerncentrales vervangen worden door bv. grootschalige steenkolen centrales of windmolenparken, heeft de AKB haar doel voorbij geschoten en kan ze min of meer weer van voren af aan beginnen. Het doel ligt verder dan het stoppen van het kernenergieprogramma. Gestreefd moet worden naar een andere maatschappijvorm die niet gebaseerd is op onderdrukking van mens en milieu, vervreemding

en konsumptieverslaving, maar die uitgaat van evenwicht tussen mens en milieu zelfbeheer, gelijkwaardigheid van en solidariteit tussen de mensen.

De AKB kan als aanzet in die richting fungeren voor zover ze kans ziet de tegenmachtvorming die heeft plaatsgevonden te benutten voor het bereiken van een kleinschalige, op stroombronnen en andere miljeuvriendelijke alternatieven gebaseerde energievoorziening. Via het stimuleren van de zelfopwekking van elektrisiteit, waar mogelijk in combinatie met warmte-opwekking, kan de machtspositie van de SEP en de energiemonopolies van onderaf ondermijnd worden. Juist de energiesector is een sektor van de economie waar wellicht op relatief korte termijn een vergaande democratisering valt door te voeren. De elektrisiteitsvoorziening is in Nederland geheel in staatshanden (voor het merendeel provinciale elektrisiteitsbedrijven) en ook het aardgas wordt voor 50% door de nederlandse staat geëxploiteerd. Dit geeft de mogelijkheid dat in deze sector potentiëel een grotere invloed van de bevolking op relatief korte termijn gerealiseerd kan worden dan in andere sectoren van de economie.

4.3.: De nederlandse AKB en de internationale situatie.

De nederlandse AKB is voor een niet gering deel beïnvloed door gebeurtenissen die buiten onze landsgrenzen hebben plaatsgevonden, met name in Duitsland. Het eerste grote protest ontstond toen de nederlandse regering de kosten van het aandeel in de financiering van het snelle kweekreaktorproject te Kalkar wilde afwentelen op de bevolking.

Juist doordat het kernenergieprogramma in Nederland veel terughoudender van opzet is dan in de ons omringende landen het geval is -hetgeen voor een deel te verklaren is uit de gunstige uitgangspositie van Nederland op energiegebied, veroorzaakt door de grote aardgasvoorkomens- richt de nederlandse AKB in vele gevallen haar aandacht en protest tegen die kernenergieprojecten die vlak langs de landsgrenzen geprojecteerd zijn. Voorbeelden hiervan zijn Kalkar, Ahaus, Tihange en Doel.

Naast de losse kontakten tussen onderdelen van de AKB's in de verschillende landen, die met name geïntensiveerd worden bij de organisatie van akties, is sprake van een meer geïstitutionaliseerde koördinatie. Allereerst is er het organisatieplatform dat de internationale demonstratiedagen koördineert. Deze dagen zijn voor het eerste keer gehouden in het pinksterweekend van '79. In een tiental west europese landen en de V.S. zijn akties gevoerd tegen kernenergie. Ook in '80 zijn er op vele plaatsen akties gehouden. Door middel van deze internationale akties wil de AKB benadrukken dat het kernenergieprobleem ook op internationaal nivo aangepakt moet worden.

Daarnaast is er op internationaal nivo het informatieburo WISE (World Infor-

mation Service on Energy). Dit bureau, dat sinds begin '78 ook in Nederland is vertegenwoordigd, stelt zich ten doel persberichten van manifestaties en demonstraties en publisiteit over energiezaken te verspreiden. Daartoe wordt een tweemaandelijks -in de engelse taal gesteld- tijdschrift uitgegeven.

Vanwege de noodzakelijke internationale oriëntatie van de AKB is het van groot belang een juiste inschatting te maken voor wat betreft de sociaal-politiek-economische situatie in de verschillende landen en de daaraan gekoppelde specifieke positie die de verschillende AKB's in elk van deze landen innemen. In het volgende stuk willen we een summier schets geven van de situatie in West-Duitsland en België, de landen waarmee de nederlandse AKB het meest direkt te maken heeft.

4.3.1.: De westduitse situatie.

Wanneer we allereerst de duitse situatie bekijken zijn we de volgende verschillen met Nederland:

- het nukleair-industrieel kompleks is in Duitsland wezenlijk belangrijker, zo is de KWU de op één na grootste kerncentraleëksporteur van de westerse wereld, en is het kernenergieprogramma veel verder ontwikkeld. Op het ogenblik zijn er 16 voltooide centrales. Daarvan zijn sommige tijdelijk buiten bedrijf en één ervan -in Lingen- is definitief gesloten. Er zijn verder nog 11 kerncentrales in aanbouw en voor '85 moeten er nog negen nieuwe in werking treden. Bovendien zijn er vergevorderde plannen voor een uraniumverrijkingsfabriek en een opwerkingsfabriek. De westduitse staat heeft in totaal tussen '65 en '76 zo'n 20 miljard DM geïnvesteerd in het atoomprogramma en de atoomindustrie levert volgens een raming van het vierde atoomprogramma van de Bondsregering, in '80 werk op voor ongeveer 50.000 mensen.
- de basis van de Bürgerinitiativen bestaat voor het grootste deel uit de plaatselijke bevolking. Door het grote aantal kerncentrales die over het gehele land werden gepland, ontstonden overal Bürgerinitiativen met een sterk autonoom karakter. Vanwege het feit dat als vestigingsplaatsen vooral dunbevolkte, merendeels agrarische probleemgebieden werden gekozen, neemt de boerenbevolking een sleutelpositie in binnen de Bürgerinitiativen.
- de drie politieke partijen (SPD, CDU/CSU en FDP) die in het parlement vertegenwoordigd zijn, zijn allemaal uitgesproken pro-kernenergie. Dit betekent dat de AKB een geheel buitenparlementaire beweging is, die zich in haar stellingname volledig tegen de parlementaire partijen keert. De sterke opkomst van de 'Grünen' (een partij waarin mensen verenigd zijn die kwa politieke achtergrond geheel van elkaar verschillen, maar zich kunnen vinden in het resoluut afwijzen van kernenergie) illustreert de bij een aanzienlijk deel van de bevolking

levende weerstand tegen de politiek van de grote partijen, zonder dat zij daarmee een veroordeling willen uitspreken over het parlementaire systeem an sich⁺. De mogelijkheid bestaat dat de groenen bij de komende Bondsdagverkiezingen de magiese 5% kiezersdrempel zullen overschrijden. Bij plaatselijke en bij deelstaatverkiezingen hebben zij dankzij hun jarenlange buitenparlementaire oppositie verschillende malen zeer goede resultaten geboekt⁺.

- de duitse vakbonden stellen zich onverbiddelijk op achter het kernenergieprogramma van de regering. De Deutsche Gewerkschaftsbund (DGB) en de Industriegewerkschaft Metall (IGM) willen -ondanks de vele protesten- de werkgelegenheid in de atoomindustrie en de daarvan afhankelijke industrieën koste wat het kost behouden. Zij hebben het zelfs gepresteerd om in het verleden een pro-kernenergiedemonstratie te organiseren, waarbij van tevoren was afgesproken dat de werkgevers van de demonstrerende arbeiders de niet gewerkte uren zouden doorbetalen en de reiskosten vergoeden.
- het politieke klimaat is in Duitsland zodanig dat de konfrontatie tussen kernenergietegenstanders en de atoomlobby, vertegenwoordigd in de gedaante van de repressieve staatsorganen leger en politie, steeds uitermate hard is geweest. In Wyhl heeft het leger de bouwplaats na een succesvolle bezetting door de bevolking van negen maanden, hardhandig ontruimd en ook in Grohnde en Brokdorf zijn ware veldslagen geleverd. Van de kant van de staat en het grootste deel van de pers is steeds opnieuw getracht de kernenergietegenstanders voor te stellen als een bedreiging van de democratische rechtsorde, om op die manier de beweging te kriminaliseren. In Nederland is er eerder sprake van een (repressieve) tolerantie en poogt de staat tot een discussie te komen met de AKB, om te bereiken dat kernenergie toch verder ingevoerd kan worden. Ook in Duitsland zijn pogingen ondernomen om via een 'vruchtbare dialoog' tot een uitweg uit de impasse te komen. Het Battelle-instituut te Frankfurt kreeg in '75 1 miljoen DM om uit te zoeken wat de motivatie van de kernenergietegenstanders was en op welke manier er een dialoog kon plaatsvinden, dan wel de AKB uitgeschakeld kon worden. Men kwam tot de konklusie dat "overeenkomst over inhoudelijke vragen door de volledig tegengestelde opvattingen niet mogelijk is. Het is wel mogelijk tot een overeenkomst te komen over de wederzijdse verhoudingen"⁺.

+) In Frankrijk manifesteerd zich eenzelfde verschijnsel. Daar zijn verschillende ekologiese partijen ontstaan, die moeilijk ingepast kunnen worden in het traditionele links-rechts schema.

+) Bij de in maart '80 gehouden verkiezingen in Baden-Württemberg slaagden de 'Grünen' erin 5,3% van de stemmen te veroveren.

+) Technologie und Politik '77; nr.7, blz 94.

4.3.2.: De belgische situatie.

In België zijn nu vier kerncentrales in werking (twee bij Doel -een plaatsje bij Antwerpen-; één vlak bij de Franse grens in Chooz; en één in Tihange, ten zuiden van Luik), met een totaal vermogen van 1662 MW. Daarnaast is men in Doel en in Tihange bijna klaar met twee reactoren en is men begonnen met de bouw van de twee volgende. In '85 zal volgens de planning 50% van de Belgische elektriciteitsbehoefte dmv. kernenergie gedekt moeten worden! Bovendien staat in Mol (10 km van de Nederlandse grens) een atoomindustriepark, bestaande uit het Studie Centrum voor Kernenergie, het Euratomonderzoekssentrum, een fabriek voor splijtstofstaven en de Eurochemic-opwerkingsfabriek (die al sinds '74 stilgelegd is). De Bond Beter Leefmilieu geeft over de periode '75-'78 de volgende verdeling van de onderzoekskosten op energiegebied: 83% voor kernenergie; 1% voor milieuvriendelijke energie en 16% voor andere energiebronnen!+

De Belgische atoomlobby is zeer nauw verbonden met de Franse en Amerikaanse kernindustrie. Westinghouse bezit voor 61,8% aandelen in de kerncentraleleverancier ACEC (Atelier de Constructions Electriques de Charleroi), en in de brandstofelementen- en verrijgingssector werken Belgische bedrijven samen met Franse partners.

Het door de regering al in '74 beloofde parlementaire energiedebat heeft nog steeds niet plaatsgevonden. Ondertussen hebben al meerdere regeringen hun tanden op dit onderwerp stukgebeten. Eind '78 brengt de VAKS de ontwerptekst van het energiewitboek van minister Claes (economische zaken) uit. Het draagt de welluidende titel 'Elementen voor een nieuw energiebeleid'. Ondanks de mooie titel is het een erg vaag stuk. Overeenkomstig de energienota van Van Aardenne legt Claes de nadruk op zaken als rationeel energiegebruik (=energiebesparing), diversifiëring van de energiebronnen, doorzichtigheid en echtheid van de prijzen en een rationele tariefpolitiek. Het stuk munt echter uit door vaagheid wanneer het erom gaat bouwstenen aan te geven voor een *actief* overheidsbeleid op energiegebied.

De Belgische AKB is in het verleden altijd zeer zwak geweest. Alhoewel er bij de bevolking zeker weerstand bestaat tegen kernenergie -zo stemden bij een referendum op 1-10-'78 in de plaatsjes Andenne en Ohey, alwaar een nucleair park gepland is, respectievelijk 84% en 90% van de bevolking tegen de regeringsplannen!- hebben er, behalve de door het VAKS georganiseerde demonstratie van 4000 mensen op 1 oktober '77 in Antwerpen en de internationale pinksterakties in '79 en '80, geen belangrijke anti-kernenergieakties plaatsge-

+) *Energie* '78; nr.2, blz 22.

vonden. Het landelijk coördinatie-orgaan, de Verenigde Aktiegroepen voor Kern Stop (VAKS), dat verantwoordelijk was voor de demonstratie in Doel in '79, bestaat voor het grootste deel uit milieu-organisaties. De demonstratie in Luik in november '79 werd eveneens door een miljeugroep georganiseerd, nl. de 'Amis de la Terre'.

De politieke partijen hebben zich in de kernenergieproblematiek zoveel mogelijk op de achtergrond gehouden. Al in '66 zijn er beslissingen genomen over de bouw van een reaktorpark tot aan '83, waarop men niet meer kan terugkomen. Dat voor de bouw nog wel de vergunningen verleend moeten worden heeft nauwelijks invloed, daar men meestal begint met de bouw, voordat er ook maar één vergunning werkelijk verleend is. De linkse politieke partijen zijn zeer versplinterd en sommige ervan hanteren -vaak in tegenstelling met hun achterban- pro-kernenergiestandpunten. De Socialistiese Partij, de Rassemblement Wallon en de Kommunistiese Partij zijn hiervan de voorbeelden.

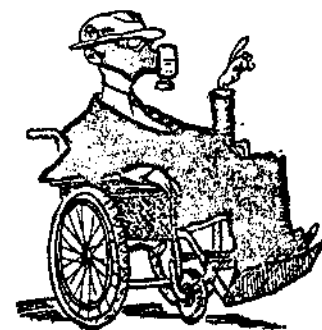
De vakbonden beginnen zich langzaam te bekommeren om het kernenergievraagstuk. De eis van de miljeubeweging om een nationaal energiedebat te houden wordt nu ook door de vakbonden ondersteund. De waalse kristelijke vakbond (MOC) eist een kernstop voor twintig jaar, uitgezonderd de vier in aanbouw zijnde sentrales, en spreekt zich uit voor een genationaliseerde⁺ en gedemokratiseerde energievoorziening.

Als kompliserende faktor in de ontwikkeling van een sterke belgiese AKB werkt de taalstrijd. De samenwerking tussen vlaamse en waalse groepen wordt door deze nauwelijks te omzeilen tegenstelling ernstig bemoeilijkt.

⁺) In België is de elektrisiteitsproduktie- en distributie nog bijna geheel in partikuliere handen (89% van de elektrisiteit werd in '76 geproduceerd door de drie grote partikuliere ondernemingen (EBES, Intercom, UNERG)).
Energiek '78; nr.2, blz 9.

5. EEN STRALENDE TOEKOMST....?

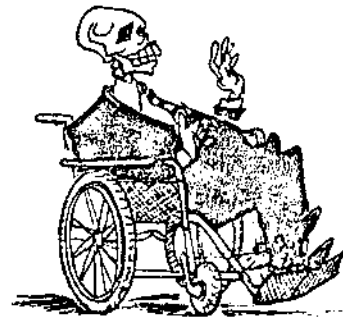

ACH, VROEGER WAS MEN OOK
BANG VOOR INDUSTRIALISATIE.

TOEN WEER VOOR HET
MONSTER
AUTO...

NU IS HET DAN DE
KERNENERGIE...
MEN IS BANG VOOR DE
VOORUITGANG!

Hoofdstuk 5 : Een 'stralende' toekomst?

5.1.: Konklusies en perspectieven.

In de voorafgaande hoofdstukken is gebleken dat het *energiebeleid* van de staat in onze laatkapitalistische maatschappij wordt beïnvloed door de:

- energiesituatie (verhouding tussen vraag en aanbod). De algemene doelstelling voor '73 was: de veiligstelling van de nationale energievoorziening
 - . een zo goedkoop mogelijke energievoorziening, ongeacht de herkomst.

Na '73 wordt deze doelstelling omgevormd tot: "een gewaarborgde voorziening van de vraag naar energie die uit een zo efficiënt mogelijk verbruik resulteert, tegen de laagst mogelijke maatschappelijke kosten; vraag en aanbod dienen te passen in een op meer evenwicht gericht systeem van internationale arbeids- en inkomensverdeling en moeten zijn afgewogen tegen de eisen, die de ekologise inpasbaarheid, de veiligheid en de werkgelegenheidssituatie stellen".⁺

- konkurrentieverhoudingen tussen de verschillende energiekapitalen.
- noodzaak tot veiligstelling van de algemene productie- en reproductievoorwaarden, tot uiting komend in het streven naar de zekerstelling van de beschikbaarheid van energie en de bevordering van de ontwikkeling van de productiekrachten (kerntechnologie-ontwikkeling).
- maatschappelijke krachtverhoudingen (kapitaal, AKB, tegenstellingen binnen het staatsapparaat).

Het *overheidsbeleid* in de vijftiger en zestiger jaren was gericht op het stimuleren van het energieverbruik (globaal stimuleringsbeleid). Hiermee werd indirect (SEP, DSM, aksijnzen) en direct (aardgas, olie) ook het eigenbelang gediend. Er was sprake van een relatieve overvloed aan beschikbare energie. De overheid kon volstaan met het voeren van een globaal stimuleringsbeleid, afgestemd op cq. geleid door de verschillende energiekapitalen. Na '73 werd de overheid gedwongen tot een meer regulerende taak. Er werd mbt. de *vraagkant* een aarzelend besparingsbeleid -slechts gericht op het verminderen van de groei van het energieverbruik- ingevoerd. Met betrekking tot de *aanbodkant* werd een diversifikatie van energiebronnen nagestreefd, waarbij de nadruk werd gelegd op kernenergie en kolen. Dit vond ook zijn weerslag in de opzet van het energie-onderzoek. Was voor '73 het energie-onderzoek voornamelijk gericht op kernenergie, na '73 vond er een zekere diversifikatie plaats, waarbij evenwel de kernenergieinspanningen in absolute zin bleven stijgen!

⁺) Lubbers-Nota Energiebeleid, blz 62.

In een vroeg stadium werden in Nederland al ontwikkelingen gestart, die gericht waren op het opbouwen van een onafhankelijke nationale atoomindustrie. De staat trachtte hierdoor de concurrentiepositie m.b.t. de in de kerntechnologie geïnteresseerde nederlandse kapitaalfrakties -oliekapitaal, elektronika en metaal- tov. het buitenland veilig te stellen. De kerntechnologie werd aangegrepen om een -voornamelijk op export gerichte- speerpuntindustrie, met uitstralingseffekten op andere sectoren van de economie, te realiseren. Binnen het globale stimuleringsbeleid van de staat in de beginfase en een meer specifiek stimuleringsbeleid in de latere periode, waren m.b.t. kernenergie de volgende functies -tot uitdrukking komend in het stellen van randvoorwaarden- te onderkennen:

- op het organisatorische vlak: . het opzetten van een organisatiestructuur t.b.v. een eenduidige afstemming van de nuklaire activiteiten van industrie, staat, onderzoeksinstellingen, wetenschappelijke instellingen en SEP. Voor '74 zich uitend in de vorm van IRK, CRK, WRK en Gezondheidsraad, na '74 in IRK, LSEO, RAWB, AER, REO, NEOM en Gezondheidsraad.

. wettelijke onderbouwing van kernenergie (oa. kernenergiewet). Door de beperking van de financiële risico's voor ondernemingen en kerncentrale-eksploitanten (ic. semi-overheid) werd de toepassing van kernenergie voor de elektrisiteitsproductie bedrijfseconomies mogelijk gemaakt.

- op het financiële vlak: . financiering van kernenergeties onderzoeks- en ontwikkelingswerk (KSTR, Dodewaard, UCN, Kalkar; TNO, KEMA en ECN).

. de volledige financiering van het in de commerciële fase verkerende UC-project.

Met betrekking tot de rol van de *industrie* in de kernenergetiese ontwikkelingen kan worden gekonkludeerd dat deze vooral bestond uit het invloed uitoefenen op het overheidsbeleid m.b.v. haar dominerende positie binnen de verschillende adviesraden en de relaties met onderzoeksinstellingen (FOM, ECN, TNO, ZWO, KEMA).

Begin zeventiger jaren is gebleken dat het nederlandse kernenergiekapitaal een te zwakke positie tov. de buitenlandse concurrentie had, en daardoor haar streven naar een onafhankelijke nederlandse reaktorbouwindustrie (vnl. NERATOOM) moest opgeven. De industrie werd min of meer gedwongen tot het aangaan van samenwerkingsverbanden met buitenlandse reaktorbouwers. Daarnaast gingen industrie en staat zich zeer nadrukkelijk toeleggen op twee geïnternationaliseerde speerpuntprojecten: UC-Almelo en SNR-300 project te Kalkar.

Door de vergroting van de maatschappelijke tegenstand (AKB) en in wisselwerking hiermee de kostenstijging van kernenergieprojecten hebben industrie en staat -ondanks hun duidelijke voornemens hiertoe- geen kans gezien in Nederland nieuwe

kernenergieprojekten te realiseren (uitgezonderd de uitbreiding van de UC-Almelo).

- Door de grote vertraging in het kernenergieprogramma is de belangstelling van de kant van het kapitaal in Nederland zeer sterk afgenomen cq. verlegd naar andere energiebronnen: Shell, Esso, SHV, RSV, DSM (en ook de SEP) zijn zich aan het eind van de zeventiger jaren in sterke mate gaan richten op de steenkooltechnologie. Bovendien zijn enige belangrijke kapitaalfrakties (bv. Philips -zonnecellen- en Shell -warmtekrachtkoppeling-) zich gaan toeleggen op de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen.
- de staat wordt hierdoor in een positie geplaatst waarin zij zich genoodzaakt ziet -gezien de al geïnvesteerde miljarden en de noodzaak tot de continuering van de lopende projecten vanwege het belang van het niet doorkruisen van eventuele aspiraties voor de toekomst- zorg te dragen voor de verdere voortgang van de projecten. De *inertie* in het beleid en de gedane investeringen zorgen ervoor dat de staat doorgaat met het propageren van kernenergie. Hiermee wordt een tendens bevestigd waarbij de staat meer en meer direct verantwoordelijk wordt voor het instandhouden van het economies systeem.

De keuze van de staat voor kernenergie en kolen is een duidelijk politieke keuze gemaakt tegen de achtergrond van de economiese wetmatigheden van de laatkapitalistische maatschappij.

Hiermee is implisiet één van de grenzen aangegeven van het kader waarbinnen de staat haar functies moet uitoefenen. De noodzaak tot veiligstelling van de productie- en reproductievoorwaarden en verdere ontwikkeling van de productiekrachten in de laatkapitalistische maatschappij, noopt de staat tot het nemen van vergaande maatregelen gericht op een bestendinging van het systeem. De staat richt zich daarbij in eerste instantie op die sectoren, die voor de kapitaalakkumulatie in het algemeen (bv. kernenergiesektor), van groot belang worden geacht.

De staat wordt bij haar handelingen tevens -op een meer eksplisiete manier- begrensd door het feit dat vanuit de kapitalistische ideologie het partikulier initiatief -alwaar dat mogelijk is- zoveel mogelijk ontzien dan wel gestimuleerd moet worden. Tevens moet in principe 'konkurrentievervalsing' tussen verschillende kapitaalfrakties worden voorkomen.

Als derde grens van het kader waarbinnen de staat opereert kunnen de internationale economiese verhoudingen worden genoemd. Enerzijds is als gevolg van de internationale konkurrentieverhoudingen op het gebied van de reaktorbouw, de nederlandse reaktorbouwindustrie, ondanks een vergaande ondersteuning van de kant van de staat, weggekonkurreerd. Anderzijds heeft er mbt. de Ultrasentrifuge-technologie een internationalisering plaatsgevonden.

Als vierde grens kan de -bij kernenergie duidelijk naar voren tredende- tegenstelling tussen het algemeen- en specifiek kapitaalbelang worden vermeld. Deze, zich binnen het staatsapparaat reproducerende tegenstelling, komt op centraal nivo tot uiting in de belangenstrijd tussen EZ versus VoMil.

In het verlengde hiervan ligt de vijfde grens, waarbij provinciale en plaatselijke overheden zich mbt. kernenergie (vestigingsplaatsen van kerncentrales, proefboringen) niet kunnen verenigen met het op landelijk nivo uitgestippelde beleid.

De laatste grens wordt door de maatschappelijke tegenbeweging (AKB) gevormd. het toegenomen maatschappelijk verzet is een van de hoofdoorzaken van het falen van de geplande uitvoering van het nederlandse kernenergieprogramma. De overheid poogt dmv. het organiseren van inspraakprocedures (ASEV en BMD) de AKB de wind uit de zeilen te nemen. Ging het bij de ASEV-procedure om een 'langzame invoering van kernenergie om het vertrouwen van de burgers te herwinnen', door het mislukken ervan is de overheid nu genoodzaakt het gehele energiebeleid ter discussie te stellen. De BMD zal moeten zorgen voor het herstellen van de onaantastbaarheid van het energiebeleid van de overheid en voor het weer in eigen hand krijgen van de energiediskussie.

De *Anti-kernenergiebeweging* heeft vanaf het moment van haar ontstaan ingrijpende wijzigingen doorgemaakt op allerlei gebieden. We zullen proberen de belangrijkste ontwikkelingen en tendenzen nog eens op een rijtje te zetten:

Wanneer we naar de basis van de AKB kijken, zien we dat er een zeer duidelijke verbreding heeft plaatsgevonden. Waren het in het begin vooral delen van de vredes- en miljeubeweging die de aandacht op de kernenergieproblematiek vestigden, na '76 wordt de politieke vleugel enorm versterkt en vindt er -vooral door de grote demonstraties- een aanzienlijke uitbreiding van de plaatselijke groepen plaats. Hoewel de georganiseerde AKB nog geenszins een getrouwe afspiegeling van de nederlandse bevolking is, weet ze zich toch gesteund door het merendeel daarvan. Dit is op zich al een groot succes, omdat de AKB vanuit een zeer moeilijke positie moest starten. Na de 3%-weigeractie was het erg moeilijk ingangen te creëren, waardoor de bevolking met kernenergie gekonfronteerd kon worden. Doordat er maar twee kerncentrales draaiden, voelden de meeste mensen zich niet direct aangesproken door het gevaar. Dit gevoel werd nog versterkt door het idee dat kernenergie een zaak voor de deskundigen was. Het is de AKB evenwel gelukt om via een proces van voortdurende informatieverschaffing en acties, kernenergie tot een *maatschappelijk* probleem te maken.

Door een uitdieping en een diversifikatie van de argumentatie was het mogelijk allerlei organisaties en individuen op hun eigen deel terrein met de kernenergieproblematiek te konfronteren. Zo konden derde-wereldgroepen, vredesbeweging en kerkelijke organisaties aangesproken worden op de relatie tussen kernenergie en kernwapens; miljeugroepen op de veiligheidsaspecten mbt. mens en milieu, en politieke organisaties door de relatie tussen kernenergie en de kapitalistische samenleving, dan wel de dreiging van een atoomstaat. De verbreding van de AKB is dan ook onlosmakelijk verbonden met de uitbreiding van de argumentatie! Lag in het begin de nadruk op de technische- en de veiligheidsaspecten, nu spelen ook begrippen als grootschaligheid, vervreemding, energiebeleid, zeggingsmacht en atoomstaat een belangrijke rol.

De houding van allerlei politieke organisaties tov. de AKB is in vele gevallen aanzienlijk veranderd. Naast *politieke partijen* als PPR en PSP, die al vanaf het begin deel uitmaken van de AKB, is er van de kant van CPN en delen van de PvdA een groeiende belangstelling voor de anti-kernenergiestrijd. Het lijkt er op dat ook deze partijen hun voorzichtige houding tav. kernenergie -zij hebben zich in het verleden alleen tegen bepaalde kernenergieprojecten willen uitspreken- laten varen en komen tot een meer konsekwent anti-kernenergiestandpunt. PvdA en CPN zijn sinds kort via een waarnemerschap in het LEK vertegenwoordigd, al is dit van de kant van de PvdA nogal insidenteel.

De *vakbeweging* -met name de FNV- stelt zich eveneens min of meer op achter de AKB, alhoewel er zeker mbt. werkgelegenheidsaspecten nog veel bediscussieerd zal moeten worden. Het feit dat blijkt dat vooral kleinschalige alternatieven veel werkgelegenheid kunnen opleveren, zal de relatie tussen vakbeweging en AKB zeker ten goede komen.

De verbreding van de AKB is voor een groot deel ook het gevolg van de gekozen aktievormen. Door middel van de 3%-weigeraktie kon voor het eerst het kernenergieprobleem -al was het toen nog toegespitst op Kalkar- naar voren worden gebracht. Via de demonstraties kon hieraan een passend vervolg gegeven worden. Daarbij lag de nadruk op *tegenmachtsvorming*. Deze machtvorming werd noodzakelijk geacht om voldoende druk uit te kunnen oefenen op het parlement. Na '78 wordt hier een ander belangrijk element aan toegevoegd. Doordat de AKB zich gesteund weet door een groot deel van de nederlandse bevolking kan ze -zonder dat ze daarbij het risico loopt in een geïsoleerde positie te geraken- overgaan tot het voeren van *direkte akties*. Naast massa-akties worden nu ook vele *speerpunt-akties* uitgevoerd. De aktiegroep BAN is wellicht het meest uitgesproken voorbeeld van deze tendens. De nadruk ligt bij de BAN-akties niet op de argumentatie

maar op de aktievorm. Door blokkades wordt aangegeven dat de AKB niet langer bereid is te wachten tot het parlement eindelijk eens in zal grijpen.

De speerpuntakties moeten echter niet geïsoleerd worden gezien, maar *voorwaarde-scheppend* voor andere aktievormen (bv. informatieverspreiding). Anderzijds wordt via informatie-akties en diskussiedagen (bv. tentenkamp Dodewaard) gepoogd de steun van de plaatselijke bevolking te verkrijgen, voor het voeren van direkte akties, zoals een terreinbezetting. Dergelijke akties zullen ook niet mogelijk zijn zonder de aktieve steun van de bevolking! Ook wordt geprobeerd de passieve steun door de bevolking om te buigen naar een meer aktieve (bv. Giroblauwaktie).

Het is duidelijk dat de verschillende aktievormen (informatie-, beleidsbeïnvloedende-, en direkte akties) een aannullende funktie tov. elkaar hebben.

De groeiende diversifikatie van aktievormen en ook aktiegebieden -de AKB richt zich nu op *alle* aspecten van de kernenergiesyklus- wordt in belangrijke mate beïnvloed door het doel wat de AKB zich heeft gesteld voor de korte en de lange termijn. Mbt. de korte termijn kan gesteld worden dat het doel het stopzetten van alle kernenergieprojekten is. Meende men dit doel in de beginperiode te kunnen bereiken door zich te richten op het parlement -via 3%-weigeraktie, demonstraties, en manifestaties (BSA)-, doordat dit geen resultaat opleverde nam het vertrouwen in de parlementaire weg snel af en richtte de AKB zich meer en meer via direkte akties op kernenergieprojekten (bv. BAN, AAP, tentenkamp Dodewaard), of instanties als de SEP (Giroblauwaktie).

Het doel op de lange termijn is steeds verder toegespitst op het bereiken van een alternatieve energievoorziening op (basis)demokratiese grondslag. De tendens tot ontwikkeling van de AKB in de richting van een brede *energiebeweging* is zowel het gevolg van deze doelstelling, als ook de noodzakelijke voorwaarde voor de realisering ervan. De informatieverschaffing door de AKB is verschoven in de richting van het aangeven van mogelijkheden met alternatieve energiebronnen. De koppeling van alternatieven aan een ander ekonomies en maatschappelijk systeem is in dat geval niet moeilijk te maken. Door het aangeven van konkrete mogelijkheden tot zelfopwekking van energie wordt de macht van SEP en energie-eksplotanten aangetast en worden tendenzen in de richting van een kleinschalige, diverse energievoorziening bevorderd.

Over de struktuur van de AKB kan worden opgemerkt dat er steeds een *dubbel-struktuur* heeft bestaan. Was er tussen '73 en '75 sprake van SKK's en AKK's na '76 is er naast de SSK's (plaatselijke energiegroepen) het LEK (politieke partijen en landelijke miljeugroepen). Door deze struktuur treden -vooral bij akties- tegenstellingen aan het licht; in de oorspronkelijke struktuur tussen

de politieke partijen van het AKK en de (milieu)groepen in de SKK's, later is deze tegenstelling verlegd naar plaatselijke energiegroepen versus landelijke organisaties.

Er is nu sprake van een status kwo. Het LEK houdt zich op de achtergrond en werkt alleen mee aan akties, als hier door de plaatselijke groepen om wordt gevraagd. De LSSK heeft nog een waarnemer(ster) in het LEK, maar vanwege organisatorische redenen en een andere prioriteitenstelling is haar inbreng in het LEK gering. Het LEK kan in deze situatie dan ook niet als overbodig beschouwd worden. Een goed funktionerend LSSK zou het LEK overbodig maken, maar gezien de huidige situatie zijn voor het LEK nog de volgende functies weggelegd:

- propaganda op landelijk nivo.
- indien nodig, het ondersteunen van akties.
- druk uitoefenen op landelijke organisaties tbv. een verbreding van de anti-kernenergiestrijd.

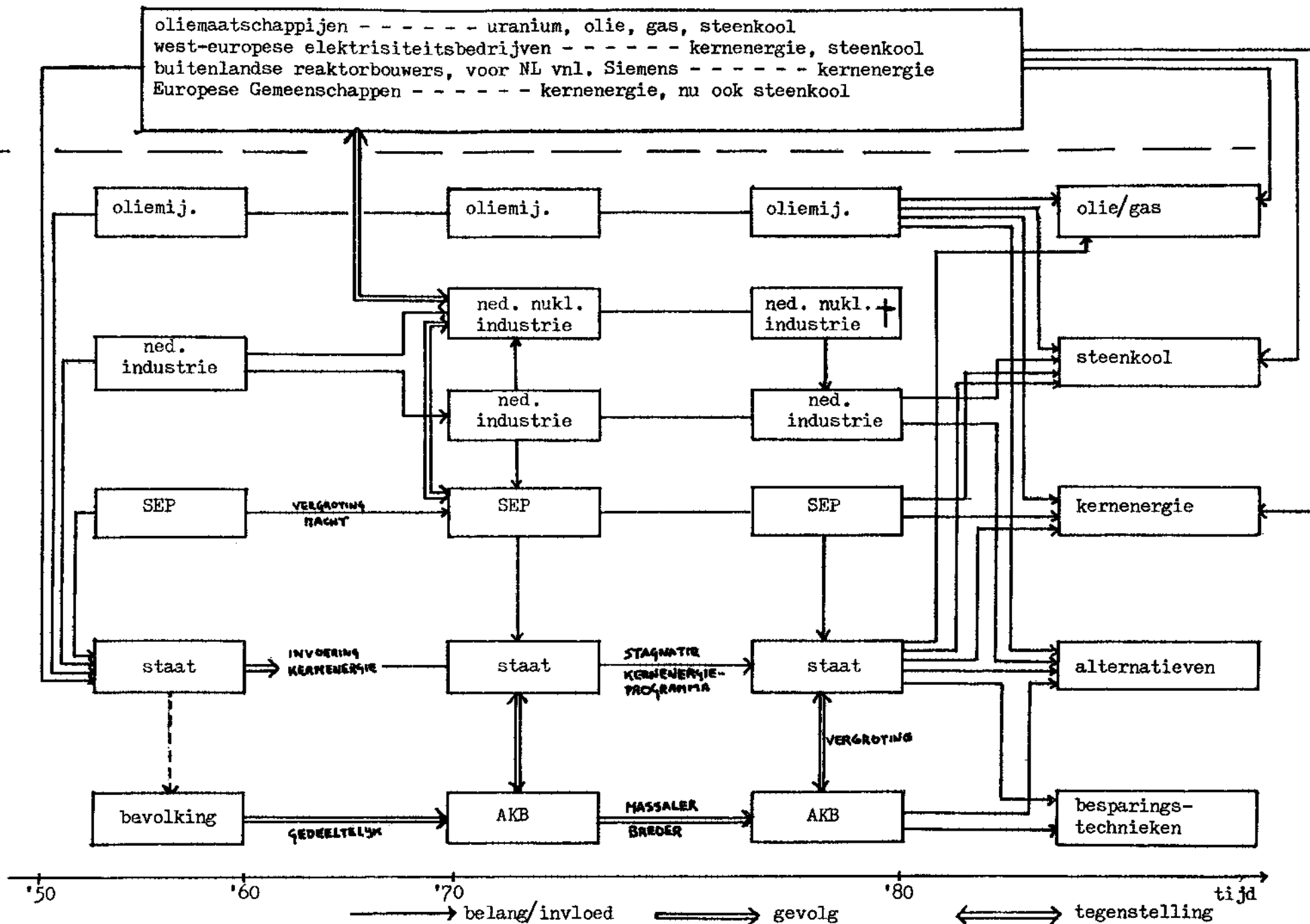
De functie van het LEK is in die zin verschoven, dat de belangrijkste taak in de beginperiode -te weten het van de grond krijgen van een sterke plaatselijke AKB en een verbreding van de AKB op landelijk nivo- op dit moment in grote mate vervuld is. Het LEK heeft nu naast een ondersteunende taak en een koördinerende taak tov. die groeperingen die anti-kernenergiestrijd niet als hoofdaktiviteit hebben, de functie zich bezig te houden met 'lange termijn' kwesties. Wanneer het LEK ook vertegenwoordigers(sters) van regionale koepels van de energiegroepen zou bevatten, zou dit het funktionieren van het LEK zeker ten goede komen.

De AKB heeft -naast een aantal nauwelijks in te schatten resultaten op lange termijn- in ieder geval een aantal konkrete resultaten geboekt:

- zij weet zich in haar strijd tegen kernenergie gesteund door het merendeel van de bevolking (zie bijlage 1).
- kernenergie wordt als een maatschappelijk probleem ervaren. Door de informatieverspreiding heeft er een bewustwordingsproces plaatsgevonden. Het energiebeleid is geen zaak meer van de deskundigen, maar wordt in zijn totaliteit ter discussie gesteld.
- de AKB heeft de overheid 'gedwongen' tot het houden van inspraakprocedures op energiegebied (ASEV, BMD). De ASEV is door toedoen van de AKB een mislukking geworden en ook de BMD dreigt eenzelfde lot te ondergaan.
- er zijn sinds '74 geen nieuwe kerncentrales gebouwd en er hebben in Groningen en Drente geen proeboringen plaatsgevonden. Door de stagnatie in het kernenergieprogramma is de betekenis van de nederlandse nukleaire industrie marginaal geworden.
- de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen raakt steeds meer in de belangstelling. Er wordt zowel binnen de AKB als door enige kapitaalfrakties gericht gewerkt aan praktische toepassingen ervan.

internat.
nivo

nationaal
nivo

Perspektieven:

Het lijkt er op dat een krachtige en strijdbare AKB een goede kans maakt de verdere kernenergie-ontwikkeling in Nederland tegen te houden!

Aan deze krachtige en strijdbare AKB zijn o.i. dan wel enige voorwaarden verbonden:

De AKB heeft zich de laatste drie jaar enorm verbreed, maar de uitwerking van de doelstellingen en mogelijkheden is daarbij achtergebleven. Een verdere uitbouw van de theorie in de richting van een meer fundamentele analyse van de kapitalistische produktiewijze is noodzakelijk. Kernenergie is slechts één uitwas, zij het de meest uitgesproken, van een verworpen technologische ontwikkeling. Het gaat bij de kernenergie niet om het onder democratische beheer brengen ervan, maar om het tegenhouden van deze ontwikkeling van de produktiekrachten.

Daarnaast is er de noodzaak dat de AKB zich meer dan tot nu toe verdiept in de vraag hoe de maatschappelijke analyse kan worden omgezet in een goede strategie en taktiek voor de komende tijd, waarin terdege moet worden nagegaan waar de AKB kans op succes heeft en waar ze aanhang kan winnen.

De AKB zal zich in haar akties niet meer zozeer door de activiteiten van de atoomlobby moeten laten leiden (defensieve opstelling) maar de tendens tot een meer offensieve opstelling -in leuzen, eisen en akties- verder moeten versterken. Naast een voortdurende kritiek op de atoomlobby en het energiebeleid in het algemeen moet ze komen tot een zelfstandige ontwikkeling. De AKB zal moeten oppassen voor een inkapseling in het regeringsbeleid: een schijn BMD, 5%-besparing, grootschalige kolen- en windmolenprojekten etc. Er zijn konkrete aktieplannen nodig voor het opzetten van een betere energievoorziening. Tot nu toe is dit nog onvoldoende uitgewerkt. Dit geeft staat en kapitaal de kans besparing en alternatieven op hun manier in te vullen. Door het propageren van puur technische oplossingen wordt geprobeerd het energievraagstuk te depolitiseren.

Het sukses van de AKB zal afhangen van het realisme waarmee ze te werk gaat. We leven in een kapitalistische maatschappij met een parlementaire democratie. Ingrijpende veranderingen hierin lijken op korte termijn niet te verwezelijken. De akties van de AKB moeten dan ook gekenmerkt worden door een besef van deze situatie. De AKB dient op te passen dat ze zichzelf in haar strijd niet voorbij loopt, en ze zal rekening moeten houden met de verschillen in maatschappelijke analyse en politiek bewustzijn -zowel binnen de AKB als tussen de kern van de AKB en de bevolking- om te voorkomen dat ze zich splitst dan wel isoleerd. Als de AKB te radikale eisen stelt, loopt ze de kans zich te isoleren; als ze zich te gematigd opstelt verliest ze haar voortrekkersfunctie. Zo dient ze zich te realiseren dat bij een groot deel van de bevolking het geloof in parlementaire oplossingen nog grotendeels ongeschokt is.

Zonder in een sociaal-demokratiese weg te vervallen -van verandering mbv. de bestaande machten van 'bovenaf'- mag de AKB zich ook niet opstellen als een puur anti-parlementaristische beweging, die de staat als monistische blok ziet. Ook binnen de staatsapparaten zijn veel tegenstrijdige tendenzen en machten werkzaam, die mede het gevolg zijn van maatschappelijke strijd.

Het parlement neemt op dit moment (formeel) nog steeds de beslissingen. Een afwijzing van de 'hoge-heren-politiek' -waarin partijpolitieke- en machtsoverwegingen een overheersende rol spelen bij de besluitvorming-, mag niet leiden tot het ontkennen van het parlement als machtsfactor. Het parlement is -net als de andere staatsapparaten- inzet van een belangenstrijd. Men mag dan ook niet voorbijgaan aan het feit dat de atoomlobby wél dmv. allerlei buitenparlementaire middelen (bv. 'voldongen-feiten-politiek') druk uitoefend op het parlement.

De AKB zal het dilemma van enerzijds de noodzaak tot het beïnvloeden en gebruiken van het parlement voor haar eigen doeleinden en anderzijds het afbreken van de illusie rondom de mogelijkheid van wezenlijke veranderingen dóór het parlement, op de wat langere termijn moeten doorbreken dmv. de mobilisatie van een sterke tegenkracht en het aangaan van een permanente konfrontatie. Daarbij is het van het grootste belang dat de bevolking zelf opkomt voor haar belangen.

Het streven van de AKB naar tegenmachtvorming staat echter op gespannen voet met de wens tot basisdemocratie. De AKB zal zich dan ook via een strijd op sociaal, politiek en economies vlak -zoveel mogelijk in samenwerking met andere organisaties, partijen en vakbeweging- moeten richten op het afbreken van de bestaande machtsverhoudingen, zonder dat daarvoor andere in de plaats komen.

De structuur van de AKB zal hiermee in overeenstemming moeten zijn. Een eventuele nieuwe structuur kan niet van 'bovenaf' opgelegd worden, maar dient het gevolg te zijn van de behoeften van de plaatselijke energiegroepen. Organisaties en partijen moeten in eerste instantie op plaatselijk nivo hun inbreng in de AKB hebben.

De geweldsdiskussie is o.i. op dit moment van meer ondergeschikt belang. De AKB streeft duidelijk naar een minimalisering van geweld en is niet uit op een gewelddadige krachtmeting met het staatsapparaat (die ze op dit moment ook ongetwijfeld zou verliezen). De AKB zal daarom op een zeer inventieve manier actie moeten voeren om zo het logge en bureaucratische staatsapparaat te overtroeven.

Belangrijke grondeisen voor het instandhouden van de AKB zijn:

- politieke autonomie. De AKB moet in eerste instantie de belangen van de bevolking verdedigen. Zij mag zich in geen geval binden aan één politieke partij of stroming. Als uitgangspunt moet de gemeenschappelijke actie genomen worden en alleen

de voor de aktie noodzakelijke minimumeis moet van tevoren vastgelegd worden.
 - grootst mogelijke democratie. De structuren moeten 'open' zijn voor alle organisaties. Er moet een veelzijdige benadering mogelijk zijn, binnen de geschapen eenheid.

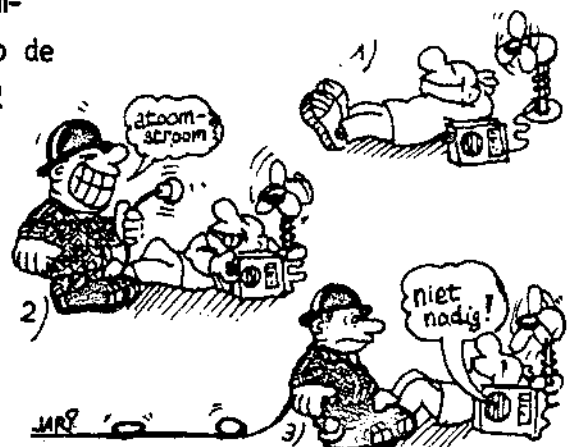
De AKB is een *ontmoetingspunt* van bewegingen en mensen die een praktijk en theorie hebben ontwikkeld, waarvan de anti-kernenergiestrijd een onderdeel is. Een aktie van zo van elkaar verschillende groepen en individuen kan alleen zinvol zijn, voor zover ze gericht is op een konkreet doel. Elke politiek-ideologische vermenging van de verschillende belangen, die met de verschillende groeperingen verbonden zijn, voert tot afschaffing van de politieke autonomie.

Duidelijk is dat des te meer de diskussie over kernenergie zich ontwikkelt tot een politieke diskussie binnen de legitimatie van de heerschappij van het burgerdom, de AKB zich verder ontwikkelt tot een beweging die anti-kapitalisties is. Zij zal dan voor een belangrijk deel eveneens ondersteund moeten worden door de vakbeweging.

Op dit moment lijkt er een overgang te gaan plaatsvinden van de energievormen olie en kernenergie, naar kolen (onder meer door toedoen van oliemaatschappijen en industrie). Het is daarom een uiterst geschikt moment om invloed te verwerven op de energievoorziening en een democratisering daarvan te bewerkstelligen. Wanneer de AKB kans ziet zich verder te ontwikkelen als een sterke energiebeweging kan ze hierin een zeer belangrijke rol spelen. Door de gevormde tegenmacht te gebruiken voor het tegenhouden van de grootschalige aanpak, zoals die door SEP en de kapitaalfrakties wordt gepropageerd, en tegelijkertijd het aangeven van konkrete mogelijkheden van alternatieven, kan de AKB wellicht een aanzet geven tot ontwikkelingen die de bestaande machtsverhoudingen van 'onderop' ondergraven.

Wanneer de AKB haar strijd steeds verder toespitst op het gehele maatschappelijk systeem dat verantwoordelijk is voor kernenergie, als een van de vele uitwassen ervan, kan tezamen met andere belangrijke maatschappelijke bewegingen de machtspositie van kapitaal en staat op vele deelgebieden gericht aangetast worden.

De AKB is nu in een beslissende fase beland. Op korte termijn zal blijken in hoeverre de atoomlobby nog in staat is adekwaat te reageren op de door de AKB in gang gebrachte ontwikkelingen!

Bijlage 1:De houding van de nederlandse bevolking tav. kernenergie:

	1973	1976	1977	1980
voor	56%	44%	27%	26%
tegen	16%	35%	38%	53%
geen mening/ weet niet	28%	21%	35%	21%

Bron: Intermediair

Vraagstelling: Bent U voor of tegen het gebruik van kernenergie?*

april '77: NOS-enquete

januari '80: Brandpunt-enquete

+) De presiese vraagstelling luidde:

1973/'76: Geloof U dat kerncentrales op den duur onmisbaar zullen zijn om aan de vraag naar elektrisiteit te voldoen?

1977: Bent U voor of tegen toepassing op grote schaal van kernenergie voor de opwekking van elektrisiteit?

1980: Bent U voor of tegen het gebruik van kernenergie?

Volksstemming over kernenergie in Almelo.Vraagstelling: Betekent de huidige situatie voor U dat kernenergie stopgezet moet worden?

ja	67%
nee	28,5%
niet ingevuld	4,5%

Uitgevoerd door het TEK in juni '79.

Bijlage 2:

Struktuur van de nederlandse AKB:

—————> vertegenwoordiging
 - - - - -> relatie

INTERNATIONAAL

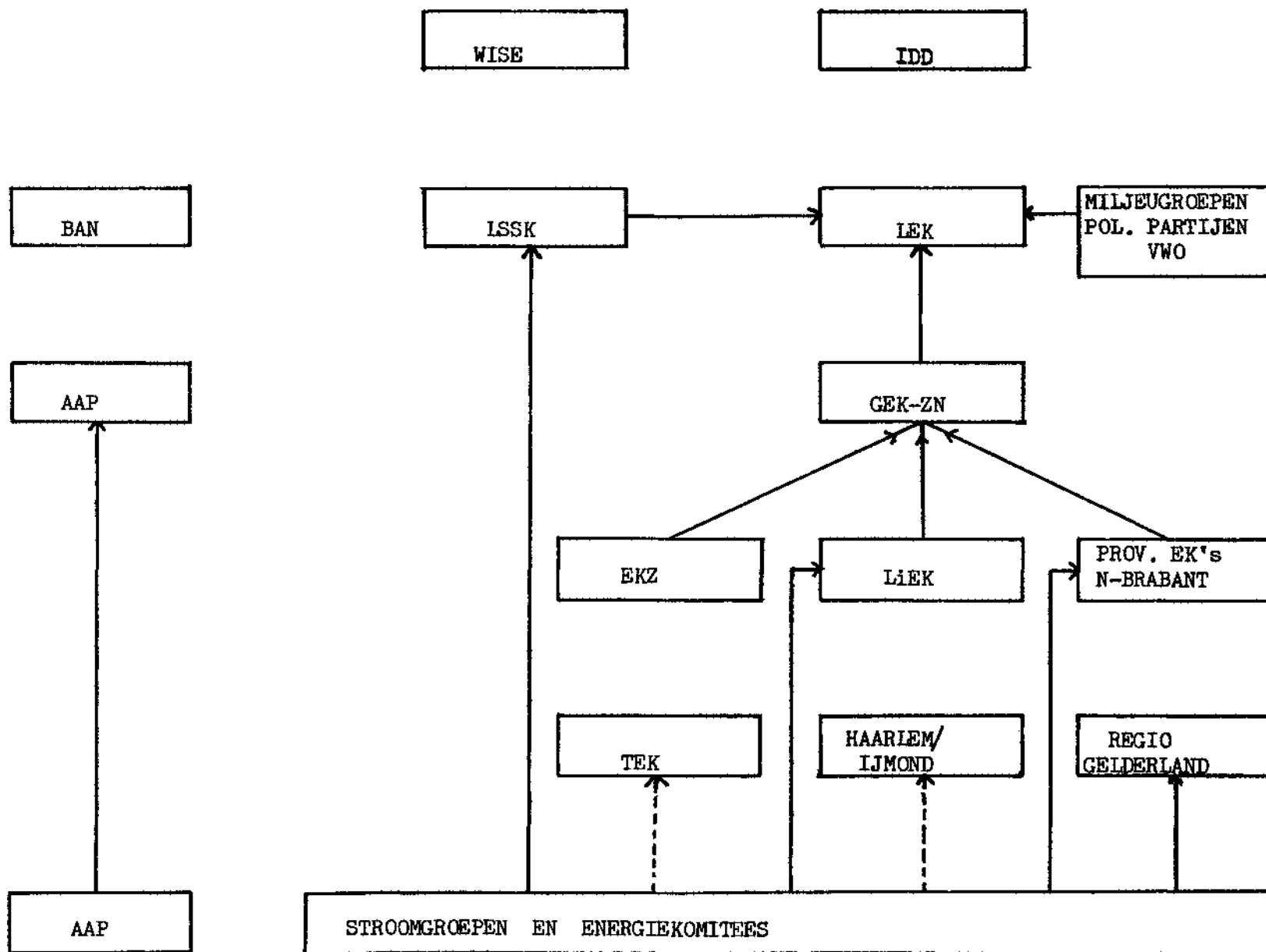
NATIONAAL

INTERPROVINSIAAL

PROVINSIAAL

REGIONAAL

PLAATSELIJK

Lijst van gebruikte afkortingen:

AAP	Alarmgroep Atoomplannen
AER	Algemene Energie Raad
AI	Arnhemse instellingen
AKB	Anti-kernenergiebeweging
AKK	Anti Kalkar Komitee
ASEV	Aanvullend Structuurplan Elektrisiteits Voorziening
AVV	Almelo Voorbereidings Vergadering
BAN	Breek Atoomketen Nederland
BMD	Brede Maatschappelijke Diskussie
BSA	Beweging Stop Atoomplannen
BUU	Bürgerinitiative Umweltschutz Untereibe
BWR	Boiling Water Reactor
CRK	Centrale Raad voor de Kernenergie
CRV	Commissie Reaktor Veiligheid
DSM	Dutch State Mines
ECN	Energieonderzoek Centrum Nederland
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EKZ	Energie Komitee Zeeland
Euratom	Europese Gemeenschap voor de Atoomenergie
EZ	Ministerie van Economische Zaken
FNV	Federatie Nederlandse Vakverenigingen
FOM	Stichting Fundamenteel Onderzoek der Materie
GEK-ZN	Gezamenlijk Energie Komitee-Zuid Nederland
GKN	nv Gemeenschappelijke Kernenergiesentrale Nederland
ICK	Interdepartementale Commissie voor de Kernenergie
IDD	Internationale Demonstratiedagen
IKO	Instituut voor Kernfysisch Onderzoek
IKV	Interkerkelijk Vredesberaad
IRK	Industriële Raad voor de Kernenergie
KEMA	nv tot Keuring van Elektrotechnische Materialen Arnhem
KSTR	Kema Suspensie Test Reaktor
KWU	Kraftwerk Union A.G.
LEK	Landelijk Energie Komitee
LiEK	Limburgs Energie Komitee
LIK	Landelijk Initiatief Komitee
LOG	Landelijk Overleg Grondraden
LSEO	Landelijke Stuurgroep voor Energie Onderzoek
LSSK	Landelijke Stroomgroep Stop Kalkar/Kernenergie nu: Landelijk Samenwerkingsverband Stop Kernenergie
NEOM	Nederlandse Energie Ontwikkelings Maatschappij
NERO	Nederlands Eerste Reaktorontwerp
NIVON	Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk
NPV	Non Proliferatie Verdrag
OW	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
PKB	Planologische Kernbeslissing
PZEM	nv Provinciale Zeeuwse Energie Maatschappij
RAWB	Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid
RCN	Stichting Reaktor Centrum Nederland
REO	Raad voor Energie Onderzoek
RSV	Rijn-Schelde-Verolme Machinefabrieken nv
SEP	Samenwerkende Elektrisiteits Produktiebedrijven
SHV	Steenkolen Handels Vereniging
SKK	Stop Kernenergie Komitee nijmegen
SNR	Snelle Natriumgekoelde Reaktor
SSK	Stroomgroep Stop Kalkar/Kernenergie
TEK	Twents Energie Komitee

TNO	Instituut voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek
TNOGO	Gezondheidsorganisatie TNO
TNONO	Nijverheidsorganisatie TNO
UCN	Ultracentrifuge Nederland nv
UEW	Utrechts Energie Werkverband
VAKS	Verenigde Aktiegroepen voor Kern Stop
VDEN	Vereniging van Direkteuren van Elektrisiteitsbedrijven in Nederland
VEEN	Vereniging van Exploitanten van Elektrisiteitsbedrijven in Nederland
VMD	Vereniging Milieudefensie
VMF	Verenigde Machinefabrieken nv
VoM11	Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiene
VORO	Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
VWO	Vereniging van Wetenschappelijke Onderzoekers
WEPS	Wergroep voor Ekologie, Pacifisme en Socialisme
WISE	World Information Service on Energy
WRK	Wetenschappelijke Raad voor de Kernenergie
ZWO	Stichting voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek

Lijst van geraadpleegde literatuur:

- van Aardenne G.M.V. "Nota Energiebeleid, deel 1/algemeen"
Staatsuitgeverij 1979
- van Aardenne G.M.V. "Nota Energiebeleid, deel 2/Kolen"
Staatsuitgeverij 1980
- Altner G., Schmitz-Feuerhake (red) "Die Gefahren der Plutoniumwirtschaft"
Fischer alternativ 1979
- Altvater E. "Vorm, middelen en grenzen van het ingrijpen van de burgerlijke staat"
Ter elfter ure 1976
- Arbeid en milieu, "tijdschrift ten dienste van arbeidersbeweging en milieubeweging"
1980/1
- van Arkel J. "Nederland: aardgas en kernenergie"
Ekologische uitgeverij/Strohalm 1976
- van Arkel J. "Stop Kalkar"
Ekologische uitgeverij/LEK 1977
- van Arkel J. "Maatschappij, staat en natuur en de strijd tegen de kernenergie"
1978
- Arnhemse Instellingen "Elektriciteit in Nederland 1976"
Arnhem 1977
- Axt H.J. "Staat, multinationale Konzerne und politische Union in Westeuropa"
Pahl-Rugenstein Verlag Köln 1978
- de Boer A.A. "Energiekroniek"
E.S.B. 1974
- de Boer A.A. "Vijfentwintig jaar kernenergie"
E.S.B. 25-7-1979
- van den Broek J., Meynen J. "De AKB in Nederland"
Paradigma 1977/4
- Buchholtz H.C., Mez L. e.a. "Widerstand gegen Atomkraftwerke"
Hammer Verlag 1978
- C.B.S. "Ontwikkelingen in de energiesector in Nederland en de Europese gemeenschap 1963-1972"
Staatsuitgeverij 1975
- Combrink W. "Europees energiebeleid"
Socialisties perspectief 1979/4
- Duve R. (red) "Technologie und Politik 7"
Rororo 1977
- E.G.K.S./E.E.G. "De energieconjunctuur in de Gemeenschap 1965"
Luxemburg 1965
- Ekologie, "Kernenergie, de plutonium ekonomie en afvaldumping"
Strohalm 1979
- Ekonomische Zaken "3500 MWe Kerncentrales in Nederland. Hoe werken ze en wat zijn de risico's"
1977
- Energie-educatief 4
- Energie Komitee Zeeland "Zwartboek kerncentrale Borssele"
EKZ 1979
- Energielek, informatie over energie en samenleving
nr. 1-4
- Energie Onderzoek Centrum Nederland "Jaarverslag 1978"
E.C.N. 1979
- Everson F. "Splijtstof in de kernbeweging"
Vrije Socialist 1978/11
- Europese Gemeenschappen-voorlichting "De Europese Gemeenschap en onderzoek en technologie"
E.E.G. 1969

- Geist T., Wolf W. "Wir spielen nicht mit im Atomverein!"
ISP-verlag 1977
- G.K.N. "Kernenergie en elektriciteit"
1975
- Goedkoop J.A. "Energieonderzoek in een klein land"
E.S.B. 18-5-1977
- Goedman J., de Vries J., Verhagen H. "Kernenergie in diskussie"
Rijn Schelde Instituut 1978
- Gorz A. "Ecologie en vrijheid"
Van Gennep 1978
- Goudswaard B. "Ontwikkelingen in de energiesector in Nederland en de Europese
gemeenschap"
Staatsuitgeverij 1975
- Groene Amsterdammer
Jaargang 1977, 1978, 1979, 1980
- de Groot G. "Internationale herstructurering, staat en vakbeweging"
Paradigma 1977/2
- van Heyningen H. "Organisatie en inhoud van het energie onderzoeks- en ontwikke-
lingswerk"
Amsterdam 1979
- Hirsch J. "Elementen van een materialistische staatstheorie"
Paradigma 1975/2-3
- Hohmann E. "Bürger-recht"
Kursbuch 1977/50
- Hontelez J., Combrink W. "Ontstaan en ontwikkeling van de AKB"
Socialisties perspectief 1979/3
- Hontelez J. "Almelo: een stap voorwaarts"
1978
- Hontelez J. "Hoorzitting kamerkommissie voor kernenergie"
1979
- Intermediair 1980/9, 1980/10
- de Jong J., Koper A. "Staat, bodemschatten en energiepolitiek"
Tijdschrift voor Politieke Economie 1978/1
- de Jong P. "Het verzet tegen kernenergie in Nederland"
Amsterdam 1978
- Jungk R. "De atoomstaat"
Elsevier 1978
- Kloosterhuis H., Baak H. "Kernenergie en atoomtijdperk"
Nijmegen 1979
- Klijs K. "Europese aanzetten tot een gemeenschappelijke energiebeleid"
Studiecentrum voor vredesvraagstukken 1978/11
- Knoester J. "Olienood"
Stichting maatschappij en onderneming 1974
- van Laar M., Bökkering R. "Geen hiërarchie in beweging tegen kernenergie"
Vrije Socialist 1979/2
- L.E.K./Brazilië Komitee "Almelo achtergrond boekje"
1978
- L.S.E.O. "Energie 1976"
Staatsuitgeverij 1976
- Lubbers R.F.M. "Energienota"
Staatsuitgeverij 1974
- Lubbers R.F.M. "Kernenergie"
E.S.B. 4-5-1977
- Mez L. "Bürgerprotest und Theorie"
Kursbuch 1977/50

- Mez L., Wilke M. "Der Atomfatz, Gewerkschaften und Atomkraft"
Verlag Olle und Wolger Berlin 1977
- Milliband R. "De staat in de kapitalistische maatschappij"
Bruna 1973
- Milieudefensie
Jaargang 1978, 1979, 1980
- Mossmann W. "Der lange Marsch von Wyhl nach Anderswo"
Kursbuch 1977/50
- Müller W., Neustüss C. "Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohn-
arbeit und Kapital"
Sopo 1970/6-7
- Onderstroom, maandblad van de Stroomgroep Stop Kernenergie Nijmegen
nr. 6-28
- Ramaer H. "De dans om het nucleaire kalf"
Ram 1974
- Schenk H. "De BRD en kernenergie-politiek ekonomiese analyse"
Tijdschrift voor Politieke Economie 1978/1
- S.E.P. "Elektriciteitsplan 1982/'83, samenvatting"
Arnhem 1977
- Sosialistiese kritiek "Geen kernenergie"
B.A.Z. 1978
- van der Staak J. "Ahaus, van deze kant bekeken"
Twents Energie Komitee 1979
- Stroomgroep Stop Kernenergie "Argumenten tegen kernenergie"
SSK-Nijmegen 1978
- Tanzer M. "Energie, strijd om macht en rijkdom"
Ekologiese uitgeverij/Strohalm 1976
- Toussaint K. "De europese gemeenschap en de energie"
Nijmegen 1979
- Uitham C., de Vries B., Zijlstra G. "Kernenergie in Nederland"
Xeno 1977
- Uitham C., de Vries B., Zijlstra G. "Het nederlandse kernenergiebeleid"
Tijdschrift voor Politieke Economie 1978/1
- Vereniging Milieudefensie "Plaatsen voor kerncentrales"
V.M.D. 1977
- Verkade J., Izeboud H., Daalderop M. "Kerncentrales? Wat zit daar achter?"
Eindhoven 1977
- Werkgroep Eemsmond "Kernenergie Noord Nederland Noord Duitsland"
1976
- Werkgroep Kernenergie "Kernenergie en macht"
Katholieke Hogeschool Tilburg 1975
- Zijlstra K. "De energienota mist durf en doortastendheid"
E.S.B. 10-10-1979